

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Uddannelses historie 1986

20. årbog fra
Selskabet for Dansk Skolehistorie

Redaktion

UDDANNELSESHISTORIE 1986 er redigeret af professor, dr. theol. K. E. Bugge, seniorstipendiat Søren Ehlers (ansv.), lektor Harry Have og professor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen.

Manuskripter samt bøger, der ønskes anmeldt i UDDANNELSESHISTORIE 1987, sendes til redaktøren Vagn Skovgaard-Petersen, Institut for dansk Skolehistorie, Emdrupvej 101, 2400 København NV.

Ekspedition

UDDANNELSESHISTORIE udgives af Selskabet for dansk Skolehistorie og udsendes hvert år til medlemmerne. Medlemskontingentet er 100 kr. årligt – for unge under uddannelse og pensionister 75 kr.

Medlemsskab tegnes hos Selskabets kasserer, overbibliotekar Robert Hellner, Danmarks pædagogiske Bibliotek, Lersø Parkallé 101, 2100 København Ø.

Kassereren forhandler desuden Selskabets publikationer.

Ældre årgange af årbogen kan erhverves til medlemspriser – 1973 og 1975 er dog udsolgt. Ved samlet køb af årgangene 1967-85 er prisen 1000 kr. De enkelte årgange koster 90 kr. for medlemmer.

Styrelse

Selskabets medlemmer har for 1985/86 valgt følgende styrelse:

overlærer Lejf Degnbol

friskolelærer Eilif Frank

højskolelærer Vagn Hansen (sekretær)

overbibliotekar Robert Hellner (kasserer)

amtskonsulent Viggo Witt-Hansen (næstformand)

seminarielektor Svend Arne Jensen

museumpædagog Ove H. Nielsen

arkivar, dr. phil. Erik Nørr

professor, dr. pæd. Vagn Skovgaard-Petersen (formand)

Udgivet med støtte fra Statens humanistiske Forskningsråd.

© 1986 by Selskabet for dansk Skolehistorie.

Omslag og grafisk tilrettelæggelse Kristin Wiborg.

Trykt af Laursen Tønder.

ISSN 0107-1661

Tegneren Fritz Jürgensen (1818-63) har følgende tekst til forsidetegningen:

»- Naa; af det allerede Erfarede synes at fremgaae, at Du har noget Begreb om Regning, Skrivning, Religion, Svømning og saa fremdeles. Siig mig endvidere: kan Du nogen Mathematik?«

»- Næ.«

»- Det gjør intet til Sagen. Men hvad bringer dig til at smile? Der er aldeles ikke noget Forlystende ved Mathematik – – tvertimod! –«

(Fritz Jürgensen: 98 tegninger og Gyssebogen. Ved Godfred Harmann. 1969).

Om årbogens illustrationer:

S. 11 og 13 er fra Nordisk Pressefoto.

S. 15 er fra Politikens Pressefoto.

S. 70 viser regning med Arvins kuglerammer ca. 1960. Holstebro lokalhistoriske arkiv.

S. 75 er en situation med 3. fri mellemskoleklasse på Møllevangsskolen ca. 1950. Århus Kommunes lokalhistoriske Samling.

S. 121 og s. 127 er hentet fra Søren Lodberg Hvas og Erik Ågård: Konfirmandens Bog. 1985.

Bagsideillustrationen svarer til s. 84.

Uddannelses historie 1986

*Redigeret af
Søren Ehlers*

20. årbog fra
Selskabet for dansk Skolehistorie

Indhold

Interview

Helge Larsen interviewes af Ellen Nørgaard	9
--	---

Artikler

Morten Lund: »Kvols-krigen«	17
Vagn Skovgaard-Petersen: Fra gejstligt til verdsligt tilsyn	50
Eva Rønn: Matematikundervisningen i folkeskolen 1958-1975	66
Ingrid Markussen: Konfirmationsforordningen af 1736	95
Søren Lodberg Hvas: En ny konfirmationsordning	118

Årsbibliografi

Johan Qvistgaard: Dansk Uddannelseshistorie 1985	130
--	-----

Bibliografi

Adda Hilden: Athalia Schwartz' forfatterskab	145
--	-----

Anmeldelser

Hanne Engberg: Historien om Christen Kold (Poul Dam)	164
Holbæk Seminarium (Torben Krogh)	168
Spæt Henriksen & Ellen Nørgaard: Børnenes skole (Chresten Kruchow) ...	170
Efterslægtsselskabet og dets skole (Harry Haue)	171
Erik Nørr: Gymnasieskolens programmer (Jette Kjærulff Hellesen)	173
Hans Dorf: Pædagogisk sociologi (Ellen Nørgaard)	175
Torben Weinreich: Det kan jeg ikke huske (K. E. Bugge)	177
Ungdomskultur. Forskningsårbog (Søren Ehlers)	178
Unge og ungdomskulturer. Litteraturoversigt 1980-85 (Søren Ehlers)	180
Sven Mørch: At forske i ungdom (Søren Ehlers)	180

Nyt og Noter	182
--------------------	-----

Institut for dansk Skolehistorie

Beretning ved Vagn Skovgaard-Petersen	187
---	-----

Selskabet for dansk Skolehistorie

Beretning ved Vagn Skovgaard-Petersen	188
Navneregister ved Finn Guldager	190

Redaktionelt

Helge Larsen fik nogle begivenhedsrige år som undervisningsminister i VKR-regeringen, hvor der blev vendt op og ned på mange ting indenfor hans ressort. Han tilsluttede sig allerede som ung Det radikale Venstre og var i en del af de år, hvor han underviste på Katedralskolen i Nykøbing F, folketingsmand for partiet. Da *Helge Larsen* ved valget i 1964 ikke blev genvalgt, indstillede han sig på, at gymnasieskolen skulle være hans fremtidige virkefelt, men tiden som rektor for Gladsaxe Gymnasium blev kort. *Ellen Nørgaard* interviewer *Helge Larsen*.

Vores billede af aftenskolen i ældre tid er i mange henseender lidt sløret. Omkring århundredeskiftet gav aftenskoleundervisningen i et jysk landsogn anledning til voldsom offentlig debat. Adjunkt *Morten Lund*, Skive skildrer de skarpe profiler i Kvols og trækker den politiske baggrund op.

Amtsskolekonsulenterne kunne forrige år fejre 50 året for den lov, der oprettede 18 nye embeder indenfor folkeskolen. *Vagn Skovgaard-Petersen* undersøger i sin artikel de principielle retningslinier, der blev lagt for de nye embedsmænd og vil på et senere tidspunkt vurdere deres virksomhed.

I serien om undervisningsfagernes historie behandler vi i år folkeskolens matematikundervisning. Lærer, stud. pæd. *Eva Rønn*, Nødebo redegør for baggrunden for og forløbet af den radikale omlægning af regning/matematik 1958-1975.

Endelig har 250-året for Christian VI's konfirmationsforordning givet anledning til to artikler. Institut for kristendomskundskab/religion på DLH markerede jubilæet ved at invitere domprovst *Søren Lodberg Hvas*, Haderslev og lektor *Ingrid Markussen*, DLH til at holde foredrag på instituttets årlige forskningsdag. Sammen giver de to foredrag en grundig belysning af konfirmationens betydning for skole, kirke og samfund fra 1736 til i dag.

Redaktionen kan oplyse, at den årlige orientering om ændringer i forholdet uddannelse-samfund fra 1987 forstås af skoledirektør *Magnus Blaksten*, Brøndby. Lektor *Harry Haue* indtrådte 1985 i redaktionsudvalget, der i 1986 er blevet suppleret med en tidligere politiker, fhv. højskoleforstander *Poul Dam*.

Helge Larsen ved sin indtræden i folketinget 1956. (Elfelt-foto).

Helge Larsen

Interview ved Ellen Nørgaard

Ellen Nørgaard: De er cand.mag. Hvorfor valgte De at læse?

Helge Larsen: Da jeg gik ud af gymnasiet lovede jeg mig selv aldrig at vende tilbage til skolen. Jeg ville læse statsvidenskab og det gjorde jeg et halvt år, i efteråret 1934. Men jeg savnede mine gamle skolefag; historie og dansk, og desuden var en cand.polit.s udsigter den gang næsten udelukkende ansættelse i centraladministrationen. Så besluttede jeg at læse cand.mag. i stedet for. Det var nu ikke min tanke at blive gymnasielærer, jeg ville gerne gå ind i bladvirksomhed. Da jeg blev færdig i 1942 gik jeg op på Politiken og spurgte om de kunne bruge mig. Og så blev jeg sekretær hos tidligere chefredaktør Valdemar Koppel. Jeg bistod ham med at skrive »af Politikens Historie« til jubilæet i 1944. Koppel var en fremragende skribent, og det var en lærerig tid. Koppel måtte tage til Sverige i efteråret '43. I de følgende år var jeg med til at samle stof ind til værket »De 5 lange Aar« sammen med senere professor Erik Rasmussen, – et værk Gyldendal udgav og som professor Johannes Brøndsted var hovedredaktør for. Desuden var jeg sekretær for Det radikale Venstre i tre år 1943-45.

Jeg fik tilbudt at blive arkivar ved Politiken, men da de ikke kunne love mig at jeg ville komme til at skrive, søgte jeg over i gymnasieskolen.

EN: De har været gymnasielærer i mange år, har dette område haft Deres særlige interesse?

HL: Jeg tog pædagogikum på Vestre Borgerdydskole og dér havde jeg nogle dejlige elever. Det afgjorde mit valg af skolen. Jeg fik mit første vikariat på Øster Søgades Gymnasium, da lektor Paul Holt blev sendt til Neuengamme i 1944, og det beholdt jeg i halvandet år fordi han gik ind i politik da han kom hjem derfra. Jeg blev efterhånden mere og mere grebet af lærerarbejdet, men det kneb med at få faste stillinger. Jeg tog også pædagogikum ved seminarierne. I 1949 fik jeg en stilling ved gymnasiet i Nykøbing Falster og der blev jeg i 16 år. Jeg befandt mig godt blandt de unge og så var jeg optaget af historie. Der var mangel på gymnasielærere i 50erne og begyndelsen af 60erne og jeg fik tillagt flere fag, både oldtidskundskab og den lille latinprøve, og et år havde jeg hele 32 historietimer om ugen. Men alle skoleformer har min interesse og jeg

Foreningen »De historiestuderende« holder julefest i »Bellmann kälaren« 1938. Foruden Helge Larsen med cigaret i munden ses bl.a. den nuværende hofmarskal Hans Sølvhøj. (Foreningens arkiv).

har gået i eller arbejdet i dem alle, både i rytterskole, en friskole, en katedralskole, en privat gymnasieskole og til sidst en kommunal gymnasieskole. I 1956-64 var jeg medlem af folketinget, valgt på Lolland-Falster, men beholdt min tilknytning til skolen.

EN: De blev minister i studenteroprørets og ungdomsoprørets år, skelnede De mellem disse bevægelser?

HL: Nej, det gjorde vi ikke i begyndelsen, senere blev jeg klar over at der lå mere bag ungdomsoprøret.

Studenteroprøret overraskede mig ikke, – kravet om medbestemmelse havde vi mærket i gymnasieskolen. Vi prøvede forskellige modeller mens jeg var rektor i Gladsaxe 1965-68. Lærerne ville have et repræsentativt system og eleverne ville have stormøder. De blev lagt efter skoletid. Efter et halvt år syntes eleverne ikke at møderne fungerede.

Så etablerede vi et elevråd der fungerede godt, eleverne kom med mange gode forslag.

Jeg havde disse erfaringer fra gymnasiet og studenternes krav om medbestemmelse overraskede mig ikke.

I 1961 var der blevet nedsat en universitetsadministrationskommission og den afgav betænkning i 1968. Betænkningen var ret konservativ, der var f.eks. ingen medbestemmelse for studerende. Senere departementschef Bjørn Brynskov var mig en god rådgiver og ved en fest på universitetet gik jeg længere end betænkningen med hensyn til yngre læreres medindflydelse. Min imødekommenhed forbavsede mange. Jeg ønskede i og for sig ikke at kritisere professorvældet, men med det stærkt voksende studentertal kunne professorerne ikke klare både det administrative, det forskningsmæssige og det undervisningsmæssige, – kritikken mod professorvældet var på mange punkter uberettiget.

Studerenteroprøret var et oprør mod de gammeldags forhold ved universiteterne og de studerende havde ret i at der hverken var uddannelsespladser nok eller lærere nok og meget af kritikken af at undervisningen var kedelig og uvæsentlig var også berettiget. Alt dette var langt de fleste studerende enige i. Samtidig var der imidlertid en lille gruppe der ville noget mere, der havde et politisk engagement og dette engagement faldt sammen med ungdomsoprørets.

Studenteroprøret havde en parallel i hele Vesteuropa. Og ingen af os var nok dengang i stand til at forudsige at presset af unge på universiteterne ville blive så voldsomt. Vi forsøgte at udbygge de videregående uddannelser så godt vi kunne. Inden jeg kom til var Odense Universitet og DLH i gang. Og i de første måneder jeg var minister fik jeg en bevilling på 1250 millioner igennem folketinget. Den skulle bruges til at udbygge de videregående uddannelser over 5, senere 6 år. Men det var jo ikke sådan at få et universitet op at stå og det kunne hverken studerende eller folketingsmænd rigtigt forstå.

EN: Hvad mener De der kom ud af studenteroprøret?

HL: Der kom meget godt ud af det. Vi fik en lov om universiteterne, indtil 1969 havde Københavns Universitet hvilet på kongelige anordninger, nu blev det fastslået, at universiteterne var statsuniversiteter med indre selvstyre. Desuden blev den skarpe sondring mellem professorer og andre lærere ophævet. Det tredje var at studerende fik medbestemmelse; det var jeg fra første færd indstillet på at de skulle have, det var formen vi diskuterede. Min opfattelse var, at medbestemmelsen skulle erhverves via almindelige valgeregler, så ville mindretallet kunne blive hørt. Resultatet blev 50 % til henholdsvis lærer og studerende i studienævnene. $\frac{1}{3}$ til studerende og $\frac{2}{3}$ til lærere i de øvrige organer. Jeg stillede regeringspartierne valget mellem 25 % og 33 % repræsentation til de studerende. Valget faldt på de 33 %.

I de første år efter lovens ikrafttræden var der ifølge hvad jeg har fået oplyst, for mange møder og for megen snak, men i dag fungerer den stort set fornuftigt de fleste steder. Jeg ville desuden gerne have gennemført at nybagte studenter ikke kunne gå ind i styrende organer, jeg mente de første skulle have et vist kendskab til universiteternes forhold, men dette lod sig ikke gennemføre.

EN: RUC blev oprettet i Deres ministertid, hvad var intentionerne og hvad blev resultaterne?

HL: Der var en voldsom diskussion om placeringen af de nye universiteter. Der blev enighed om at et skulle lægges i Ålborg, Københavns Universitet var desuden så trængt, at der var behov for at lægge et i nærheden af dette til aflastning. Det skulle have samme fagkreds som Københavns Universitet og et fagligt samarbejde således, at den studerende kunne gå fra et universitet til et andet. Det var også meningen at de naturvidenskabelige fag skulle udbygges i Roskilde, men dette strandede. Desuden skulle der være adgang til forsøg ved RUC. RUC gik i gang og fik sit

eget præg. Der kom en studenterrepræsentation før der kom studenter, hvad jeg ikke var enig i. Men RUCs første rektor, Erling Olsen, havde dygtige folk med. Videnskabssyn og forsøg blev nok overspillet i begyndelsen, hvad må betegnes som fødselsveer. I dag kan vi konstatere at vi efter nogle problemer har et nyt universitet hvis kandidater ikke har haft mere besvær ved at få arbejde end andre. Så jeg går ud fra at det har en blivende plads.

EN: 9-punktsprogrammet blev vedtaget i Deres ministertid, – hvad var baggrunden og hvad blev resultaterne?

HL: Dette var en del af det arbejde i ministeriet jeg satte mest pris på. En kommission om undervisningspligtens udvidelse var blev nedsat og den afgav betænkning kort efter min tiltrædelse. Og K. B. Andersen drillede mig med hvad jeg ville gøre ved den. Regeringspartierne var nemlig uenige om undervisningspligtens udvidelse, idet de konservative ligesom socialdemokraterne gik ind for en udvidelse, mens Radikale og Venstre var delt i spørgsmålet om udvidelse. Der måtte derfor findes en formulering alle kunne være enige om. Min idé blev så at kode det sammen

med andre reformforslag og det blev så 9-punktsprogrammet. Det blev vedtaget af et enigt folketing. Nogle radikale og repræsentanter fra Venstre undlod at stemme på grund af forslaget om undervisningspligtens udvidelse. 9-punktsprogrammet dannede ikke grundlaget for en enhedsskole, men en **udelt** skole. Og for mig er det et helligt princip, at når alle børn går i skole, hvad de gør i Danmark – og skal gå i skole, kan man ikke tillade sig at sortere dem.

Personligt mener jeg at man heller ikke kan tillade at de får karakterer, men et forslag derom lod sig ikke gennemføre. Jeg mener ikke dermed at sige at børn er ens, skal behandles ens eller lære det samme, tværtimod. Men de fag der ikke er boglige skulle have en lige så stor plads som de boglige og den samme vægt. Der skulle også være plads i skolen til håndens folk. Denne intention i 9-punktsprogrammet er ikke gennemført. Og det var et kompromis at undervisningen i nogle fag kunne gennemføres på to niveauer.

EN: De beskæftigede Dem med de frie skolers forhold i Deres minister-tid?

HL: Ja, reglerne for disse skolers økonomi blev mere ensartede i perioden, alle skoler skulle have 85 % af deres udgifter dækket. Dermed blev det også fastslået, at skolerne skulle være selvejende institutioner og ikke privat ejede. Ministeriet skal føre tilsyn med at tilskuddet ikke misbruges, men derudover skal ministeriet ikke blande sig i de frie skolers forhold. Dette var en ajourføring og rationalisering der stort set gælder stadigvæk.

EN: Kommunalreformen og den ny styrelseslov for folkeskolen blev også vedtaget i Deres ministertid, – hvad var Deres overvejelser i den forbindelse?

HL: Det var meget interessant at arbejde med disse love fordi vi kom i kontakt med repræsentanter for så mange organisationer. Og efter mange høringer lykkedes det at få enighed om loven.

På grund af kommunesammenlægningen var det nødvendigt at oprette skolenævn ved alle skoler og dette blev ikke ændret. Men det er forholdet mellem skolenævn, kommission og kommunalbestyrelse. Der er ikke længere et kommunalbestyrelsesmedlem i skolenævnene. Når vi besluttede det i sin tid var det fordi skolenævnene ingen midler havde og vi mente at det var nødvendigt, at der var en tilstede i skolenævnet der var med til at skaffe pengene. Den ordning blev nok for bureaukratisk. Nu har skolenævnene jo også en vis økonomisk dispositionsret. Jeg mener skolenævnene er en god nyskabelse. Men det er beklageligt, at ikke så mange

deltager i valgene, – for det er jo samarbejdet skole og hjem der er det centrale.

EN: Hvad var de vigtigste reformer i Deres ministertid?

HL: Det var nok 9-punktsprogrammet, – det var også den reform der gav de største politiske problemer. Af andre vigtige beslutninger var den universitetslov jeg allerede har nævnt, de nye universiteters placering og loven om støtte til de frie skoler.

EN: De har været medlem af CUR, savnes dette organ?

HL: Nej, det tror jeg faktisk ikke. Det var jo et stort og vanskeligt håndterligt organ som måske også var forkeret sammensat. Det var efter min opfattelse i for høj grad præget af institutionerne. Og forældresynspunktet manglede. Samtidig må vi sige, at CUR udrettede meget godt. Tag nu U-90. Der er meget godt heri, selvom lighedsprincippet nok er for dominerende og et individssynspunkt i større grad burde have været inddraget. Efter min opfattelse ramte meget af kritikken af U-90 ved siden af.

EN: De har været medlem af radiorådet i mange år. Hvad er radiorådets opgave efter Deres mening?

HL: At fastholde alsidighedsprincippet, – programmerne skal medarbejderne have ansvaret for. Jeg var i det hele taget modstander af den politiske indblanding der har været så dominerende. Mit ideal er en ordning som den der nu laves for Program 2, – en styrelse der har det økonomiske ansvar. Og så skal programchefer og medarbejdere lave programmerne. Det kan et folkevalgt organ ikke.

EN: Hvad ville De som minister have gjort i dag?

HL: Det spekulerer jeg sandelig ikke meget på. Når man er gået som minister, er man gået. Jeg ved ikke om man under de givne vilkår, med de stramme økonomiske rammer, kunne have undgået en del af indgrebene. Økonomiske vilkår må jo altid respekteres. Når det gælder folkeskolen vil jeg gentage hvad jeg allerede har sagt: de praktiske fag bør have en langt større plads, – det er måske en fare at folketingsmænd høre til den gruppe der er kommet for nemt gennem folkeskolen. Desuden mener jeg der bør gøres en indsats for erhvervsuddannelserne, dette er et område der har været bagefter. Og så mener jeg desuden, at det var ønskeligt, hvis der blev skabt større ligestilling mellem drenge og piger ved erhvervsvalget. Her er der nok snarere tale om en holdningsændring end om en reform.

EN: Hvad vil De ønske for udviklingen fremover?

HL: Jeg vil ønske at man kunne udnytte de mange muligheder som den nye teknik giver og som de nye opfindelser indeholder. Jeg tror ikke man skal frygte dem, som så mange gør. Desuden ønsker jeg at man giver større plads for individets personlige udvikling. Til dem der ser så pessimistisk på fremtiden vil jeg sige, at det er den tekniske udvikling, der har gjort det muligt for mange at være optaget af andet end dagen og vejen. Langt de fleste havde ikke tid til meget andet end at tjene til det daglige brød for 40-50 år siden, og så var der for de allerfleste ikke megen tid til den personlige udvikling.

»Kvols-krigen«

En strid om aftenskoleundervisning og politik på landet ved århundredskiftet

Af Morten Lund

»Læreren er jo da kuns en Tjener«

(gårdmandskonen Grete Klausen i Søren Mortensen Lunds fortælling »Paragraf 8« fra 1914)

I foråret 1901 beskæftiger en lærer på Viborg-kanten sig i en artikel i Viborg Stifts Folkeblad med aftenskolens situation på landet. Hans udgangspunkt er en fornemmelse af, at aftenskolen er i krise, og han søger at besvare spørgsmålet, hvorfor? Hans svar går i to retninger, dels peger han på lærerens person, dels peger han på de forhold, han arbejder under.

Den typiske aftenskolelærer påtager sig efter artiklens forfatters opfattelse ikke det slidsomme extraarbejde ved siden af sin daglige lærerdont af økonomiske grunde, for der er ikke de store penge at hente her. Nej, han gør det af idealistiske grunde, af trang til at »*faa de unge i Tale.*« Problemet er bare, at selv om viljen er til stede, er det langt fra givet, at evnen er der til at »*tage det unge Menneske paa rette Maade.*«

Hertil kommer imidlertid, at aftenskolen, der er mellemeleddet mellem barneskolen og højskolen, eksisterer under vanskelige vilkår. Dels er der tidsproblemet, der bevirker, at læreren ikke kan have så stor moralsk indflydelse på eleverne som højskolen. Dels kan læreren heller ikke, hævder artiklens forfatter, holde foredrag efter højskolemændenes mønster, men alene give »*nyttige Kundskaber*« i regning, skrivning og dansk og eventuelt naturfag. Værst er det dog, at ungdommen mangler interesse for aftenskolen. Fremmødet er svingende, og selv om de unge møder nogenlunde regelmæssigt, mangler de helt motivation for indlæringen, de vil helst sidde »*ganske passive, ryge en Pibe Tobak og i det hele taget tilbringe en behagelig og magelig Aften.*« Ja, siger den kritiske skribent, der er endog dem, der går med, fordi de derved mener at gøre læreren en tjeneste, fordi de mener, at læreren betragter aftenskolen som en mulighed for at komme til at underholde og brillere.

Skal aftenskolen have en fremtid for sig, så skal de ligegyldige elever

udelukkes, mener artiklens forfatter. De virkeligt interesserede må man så tilbyde et kursus med lærebøger i de fag, der arbejdes med, så aktiviteten og udbyttet kan blive forøget.¹⁾

Dette skolepolitiske indlæg griber ind i en debat, der i slutningen af det 19. århundrede bølgede i skolekredse og drejede sig om, hvad der skulle følge efter de 7 års obligatoriske skolegang.²⁾

Aftenskolen, der er billig og kan forenes med et dagligt arbejde som tjenestekarl eller -pige, står i 1890'ernes debat stærkere end fortsættelses- eller efterskolen. En af aftenskolens mest markante fortalere var skolemanden, forstander *R. J. Holm*, der i 1887 stiftede Dansk Skoleforening, hvis organ »Hjem og Skole« udkom fra 1888. I 1894 foranstaltede foreningen en undersøgelse af aftenskolens aktuelle tilstand, der slår ned på nogle af de samme »Hindringer« for aftenskolen som læreren fra Viborg-egnen ovenfor.³⁾ Men Dansk Skoleforening ser mere positivt på aftenskolens fremtidsmuligheder end Viborg-læreren, og den er modstander af det kursuspræg, med lærebøger og hjemmearbejde, som han forestiller sig. Arbejdet med fagene læsning, skriftlig dansk og regning må udføres i skoletiden, mens fag som historie, geografi og naturkundskab i aftenskolen udelukkende må være »Foredragsfag«.⁴⁾

I et foredrag på skoleforeningens årsmøde 1895 videreudvikler Holm sit positive syn på aftenskolen. Hindringerne må ryddes af vejen, mangler der interesse, så må interessen vækkes, evt. ved at flere lærere slår sig sammen eller ved hjælp fra »Præsterne og andre oplyste Mænd og Kvinder«.⁵⁾

Synet på aftenskolens indhold og fremtidsmuligheder er altså særdeles forskelligt i skolekredse omkring århundredskiftet. Forskellen i opfattelse er her skitseret med Viborg-læreren på den ene fløj, Dansk Skoleforening på den anden. Viborg-læreren vil stramme op og gøre aftenskolen til et udbud for de få virkeligt interesserede elever og de få egnede lærere. Dansk Skoleforening ser mere realistisk på mulighederne for at undervise en landbougdom, der er træt efter dagens slid og mener, at aftenskolen skal forsøge at komme denne ungdom i møde ved at tilpasse undervisningen efter de unges behov og muligheder. Viborg-læreren lægger vægten på indlæring af eksakte kundskaber, Dansk Skoleforening virker mere højskole-præget i sin opfattelse af, at vel skal der gives oplysning, men det må ske på en basis af interesse, og foreligger denne interesse ikke, så må den vækkes, og det er de oplystes pligt at sørge for, at det sker.

Hvordan man uden for skolekredse, i den almindelige landbefolkning, så på aftenskolen omkring århundredskiftet, vides der ikke meget om. Men at undervisningen i aftenskolen, dens faglige, kulturelle og måske politiske indhold og holdning samt de økonomiske rammer omkring dette pædagogiske tilbud har kunnet beskæftige og splitte en landbefolkning, det skal vi se på i det følgende, der handler om en konkret, lokal sag om en aftenskole omkring 1900. Sagen kaster lys ind over, hvordan forskellige holdninger til en skoleform kan brydes og peger på den komplekse baggrund for disse holdninger. Sagens scene er Kvols, en landsby ved Hjarbæk fjord nord for Viborg, intrigen og aktørerne præsenteres nærmere i det følgende.

Aftenskolen i Kvols 1893-1901

1. juli 1893 blev den 29-årige lærer *Søren Mortensen Lund* ansat som enelærer og kirkesanger i Kvols. Lund virkede i Kvols i 12 år til 1905. De sidste år i Kvols, fra omkring århundredskiftet, var præget af et stærkt

Søren Mortensen Lund (foto fra ca. 1900).

*Søren M. Lund (1864-1933).
Dim. fra Vordingborg Seminarium 1884, 1887-1893 2.lærer i Ørsted ved Randers, 1893-1905 enelærer i Kvols, 1905-32 enelærer i Udby ved Randers.*

Schema

til Udførelse af de Skolelærere, der ansøge om Gratiale for afholdt Aftenkole for den confirmerede Ungdom.

Skolens Navn.	Skolelærerens Navn.	I hvilket Fidejums er dakt Skole.	Boor-mange Ziner ugentlig.	Boor-mange Ziner Gæster.	Er der givet nogen Gæde gjættel.	Har An-legeren og en Skole for Winter.	Har An-legeren og en Skole for Winter.	3 Boor-mange Ziner Gæster.
<i>Skole.</i>	<i>L. M. Lund.</i>	<i>Fra 15. Marts 1899 til 16. Marts 1900.</i>	<i>4 Ziner + en Skolelærer hver anden Uge.</i>	<i>15 Boor, skolelær og sk. 200. Marts, ingen Gæster.</i>	<i>Ja, en Gæde til alle de 15.</i>	<i>Ja.</i>	<i>Ja, en Gæde til alle de 15. 1899 og 1900. 15. Marts 1899. 15. Marts 1900. 15. Marts 1900.</i>	<i>3 Boor-mange Ziner Gæster.</i>

Mr. Jørgen Nielsen er enig med, at de 15 elever holdt trofast ud hele Tiden, uden at en eneste faldt fra. Hovedfaget var Dansk.

Sogneraadets Erklæring: Det attesteres herved at Hr. Skolelærer *L. M. Lund* for Sogneraadet har anmeldt at ville holde Aftenkole saavel denne som iorrige Winter og ogsaa dertil har holdt Jaadun Skole. Sogneraadet for *Tovung - Kvalde Borgeres Kammer* 23. Marts 1900.

Sognepræstens Erklæring: *Jens Vestergaard* At ovennævnte er i Overensstemmelse med Varskedsloven betragtes af underskrevne Sognepræst. *Jens Vestergaard* 29. Marts 1900.

Provostens Erklæring: *Anders Mathiasen anbefales.* *Fjend Provost 2/4 00* *P. Jørgen Jensen.*

NB. Skolelærerne gjøres opmærksomme paa, at dette Schema skal være afleveret i udsjådt Stand til vedt. Provst inden hvert Mars iovte April, samt at Sogneraadet er forpligtet til paa Communes Regning at levere Lyd og Prædiciet til Aftenkolelærerne.

Ansøgnings-skema om gratiale fra marts 1900.
 Bemærk, at Lund med pennen understreger, at de 15 elever »holdt trofast ud hele Tiden«.
 Den lakoniske anmærkning: »Hovedfaget var Dansk« skulle senere blive en hovedhjørnesten i sognerådsformand Niels Moustens kritik af Lunds aften-skoleundervisning.

Bemærk også, at Lund ud over de officielt krævede erklæringer opnår sognefogdens underskrift på sin egenhændigt skrevne definition på aftenskole: »Foredrag og Oplæsning«.

H. L. Lund i Kvols har holdt Aftenskole - Foredrag og Oplæsning - i Kvols Skole fra Oktober 1899 til Marts 1900 heraf ses heraf.

*Kvols d. 27. Oktober 1900.
P. B. Olesen
Sognefoged*

modsætningsforhold mellem Lund og lokalbefolkningen og dens valgte repræsentanter i sogneråd og skolekommission. Lunds afsked med Kvols, med kone og 8 børn, havde karakter af en flugt. Anledningen til misforholdet var den aftenskole, Lund forestod i årene 1893-1901, med undtagelse af vinteren 96/97. Lad os i de følgende se på aftenskolen i Kvols. Hvad undervistes der i? Hvem deltog i undervisningen? Derefter vil vi se på, hvordan en aftenskole kan blive anledningen til et dybtgående modsætningsforhold mellem en lærer og en lokalbefolkning omkring 1901.

Om indholdet af aftenskoleundervisningen i Kvols 1893-98 vides intet konkret, men meget tyder på, at det har været en »almindelig« aftenskole med den konfirmerede ungdom, altså de 14-18 årige, som målgruppe, og med undervisning i de almindelige skolefag, dansk, regning og skrivning som hovedindhold, men sikkert også med oplysende foredrag.⁶⁾ Undervisningen i vintrene 1898-99, 1899-1900 og 1900-1901 har vi en mere præcis viden om, først og fremmest fra de ansøgningskemaer, der fra omkring 1896 indsendtes til amtsskolerådet for at opnå løn (gratiale) for arbejdet i aftenskolen.⁷⁾

Ansøgningskemaet fra marts 1900 oplyser, at Lund mens han har været ansat i Viborg amt har fået gratiale 3 gange, første gang i 1896.⁸⁾ Aftenskolen har været afholdt fra 15. oktober 1899 til 16. marts 1900 med 4 timer om ugen plus en læseaften hveranden uge. 15 elever har fulgt undervisningen, »Mænd og ældre Karle«, ingen under 18 år – og altså heller ingen kvinder. I et NB under skemaet anfører Lund, at de

15 elever »holdt trofast ud hele Tiden, uden at en eneste faldt fra«. Om undervisningens indhold skriver Lund kun, at »Hovedfaget var dansk«. Denne danskundervisning har bestået i foredrag og oplæsning fremgår det af en erklæring, der er afgivet af sognefogden og bilagt skemaet. Skemaet, der desuden er underskrevet af sognerådsformand, præst og provst, viser altså, at aftenskolen i Kvols 1899/1900 ikke har været søgt af dem, denne skoleform egentlig er beregnet for, nemlig de 14-18 årige, og undervisningen har i højere grad haft karakter af folkeoplysning end af indlæring af eksakte færdigheder og kundskaber. Selv om denne praksis nok strider imod intentionerne bag aftenskolen, er den på ingen måde noget særsyn i samtiden.⁹⁾

De lokale variationer med hensyn til deltagere og undervisningsindhold hænger også som påpeget af Bodil K. Hansen sammen med, at aftenskolen ikke er underlagt noget tilsyn og at undervisningens indhold og form kunne »bestemmes af læreren og dennes fornemmelse af, hvor elev og lærer bedst kunne mødes i et frugtbart samarbejde«. ¹⁰⁾

I vinteren 1900-1901 holder Lund aftenskole efter principperne fra foregående vinter, i denne sæson dog med større elevantal: 20 før jul, 25 efter jul. Undervisningen omfatter 4 timer ugentlig fra 1/11 til 10/3 i hovedfagene historie og dansk. Forneden på skemaet anfører Lund:

»Foruden de faste 4 Timer om Ugen er der anvendt 16 Timer ialt til fri Foredrag for de ældre. Jeg har havt Støtte til dette Arbejde af Pastor Gad, Dalsgaard og Læge Lomholt, Løgstrup. Disse Foredrag har været over kirke-bibelhistoriske og naturhistoriske Emner og har været besøgt af gennemsnitlig 35 Elever«. ¹¹⁾

Om indholdet og formen i den givne undervisning i historie og dansk siger Lund, at han indenfor en danmarkshistorisk ramme har givet skildringer af »flere af vore betydeligste Digtere i det 19. Aarhundrede«. Han har læst op af digternes hovedværker og udlagt dem for tilhørerne. Dette kalder han dansk. Rammen kalder han historie. Dermed er der undervist i dansk og historie, mener Lund, og deri har han vel ikke helt uret. Han har i al fald gjort et forsøg på at knytte fagene sammen til en helhed.

De forfattere, Lund har taget op, har været Oehlenschläger (Aladdin, Hakon Jarl, Sct. Hansaftensspil), Blicher (knyttet sammen med Sønderjyllandsproblemet og Skamlingsbanken, Himmelbjergfesterne, Æ Bindstou, En landsby-degns dagbog), Hostrup, Schandorff, Drachmann, Skjoldborg. ¹²⁾

Som det ses, folkelige foredrag og oplæsninger over den nationale histo-

rie og guldalderdigtningen og dens efterklang, jyske realister fra Blicher til Skjoldborg og en lille snert af naturalismen. 90'er litteraturens modernistiske symbolisme og storbydigtning er helt fraværende.

Denne undervisning nægter sognerådet i Kvols at anerkende som »*Aftenskole for den confirmerede Ungdom*«, og sognerådet kan derfor ikke indstille Lund til gratiale, da han anmoder om sognerådets underskrift på skemaet i marts 1901. Sognerådet vil heller ikke betale for lys og brændsel til aftenskolen.¹³⁾

Deltagerne i undervisningen har som foregående vinter været »*Ældre Elever*«, som Lund siger, altså over 18.¹⁴⁾ Han hævder at have ført kontrol med fremmødet, men vil ikke offentliggøre sin statistik. Hvis Lunds oplysninger er korrekte, tyder det på en stabil tilslutning til hans form for aftenskole. Den har formentlig opfyldt et behov for et mødested, hvor »*landbefolkningen kunne samles om noget meningsfyldt, og hvor dagligdagens oplevelser og problemer kunne drøftes*«. ¹⁵⁾ At enkelte af de lokale faktisk har opfattet aftenskolen således, kommer til udtryk i et taknemligt læserbrev ved sæsonens afslutning. Skribenten, der underskriver sig »*En Tilhører*«, beskriver kort aftenskolens indhold i den forgangne vinter og dvæler ved sit udbytte, som han karakteristisk nok sammenfatter ved at citere Grundtvig: »*Hvad Solskin er for det sorte Muld/er sand Oplysning for Muldets Frænde*«. ¹⁶⁾

Ved skæbnens ironi omtaler læserbrevsskribenten ikke det, han har deltaget i, som en aftenskole, men som en »*Række Møder*« – og kan det overhovedet kaldes en aftenskole? – Det lokale sogneråd mener nej.

Hvordan en aftenskole blev til en sag

Da Lund i slutningen af marts 1901 indsender sit ansøgningsskema tager han det for givet, at sognerådet vil attestere skemaet, det er jo kun en formssag, som der aldrig tidligere har været problemer med. Men til sin overraskelse får han skemaet tilbage med påtegningen: »*ingen Aftenskole har været holdt i Vinter i Kvols for den confirmerede Ungdom med Historie og Dansk som Hovedfag eller i andre Bifag. Timernes Antal kan derfor ikke attesteres. De nævnte Foredrag har været holdte*«. ¹⁷⁾

Sognerådets opfattelse er, dels at der i vinteren 1900/1901 ikke har været holdt aftenskole, men blot en del møder, hvortil både unge og gamle havde adgang, dels – som konsekvens af at Lund tidligere vintre (1898/99 og 1899/1900) har holdt lignende »*aftenskoler*« – at han tidligere uretmæssigt har modtaget gratiale. Med sognerådsformand Niels Moustens

*Gårdejer Niels Moustén, Skralborg (foto fra ca. 1900).
Niels Moustén (1853-1931).
Sognerådsformand 1883-89 og igen 1901-04. Venstremand, omkring 1900 politisk aktiv indenfor Venstrereformpartiet.*

formulering i brev til Lund: »De søgte og fik Gratiale for afholdt Aftenskole, men holdt ingen«. ¹⁸⁾ Der ligger her altså en anklage mod Lund for uærlighed, for ikke at sige bedrageri. En anklage, der støtter sig til det rent formelle, at ansøgningsskemaet har overskriften »Aftenskole for den confirmerede Ungdom«. Og denne overskrift står jo logisk i modsætning til skemaets indhold, når Lund selv anfører, at ingen af hans elever er under 18. Sognerådet føler, at det har formalia i orden, og at Lund roder i formalia.

Man kan undre sig over, at Tårup-Kvols-Borris sogneråd ikke tidligere har grebet ind over for Lunds »aftenskole«. Men det skyldes, at rådet først fra 2/1 1901 har konstitueret sig med Niels Moustén som formand. Moustén havde tidligere i 6 år været sognerådsformand, inden Lund blev lærer i Kvols. Moustén er tydeligvis i besiddelse af erfaring fra sin sidste periode som formand og dertil er han en mand, der står respekt om i lokalsamfundet. Når Moustén kritiserer tidligere tildelinger af gratiale til Lund, så rammer denne kritik jo hans forgænger i embedet, men den

bivirkning er Mousten villig til at tage med i jagten på Lund.

I stedet for at lade sagen falde, da sognerådet nægter at påtegne hans ansøgning med en anbefaling, så sender Lund skemaet videre til Viborg Amts skoleråd. Men udvalget under skolerådet, der tager sig af gratialeuddeling i forbindelse med aftenskolerne, følger sognerådets og sognepræstens erklæring. Lund har holdt foredrag over religiøse og litterære emner med fri adgang, men ikke aftenskole.¹⁹⁾

Hermed er sagen imidlertid ikke slut. På et skolerådsmøde i juni desavuerer rådet sit eget udvalg og bevilger ekstraordinært Lund et gratiale på 35 kr., det samme som han havde fået foregående år, omend ordinært. Rådet sætter dog bom for Lunds videre praksis med den bemærkning, *»at Skoleraadet ikke for kommende Aar vil kunne anse en Undervisning, der alene bestaar i Foredrag, for Aftenskoleundervisning i den Forstand, i hvilken denne Undervisning maa tages efter den gjældende Lovgivning, men maa fastholde, at der i en saadan Skole maa gives fortsat Undervisning i alt Fald i nogle af de under den almindelige Skoleundervisning hørende elementære Fag«*.²⁰⁾

Når sagen fik denne for Lund heldige udgang, så skyldes det sikkert, at han i skolerådet har haft fortalere, ikke mindst vennen, provst Jensen, Højslev, der også var formand for skoledirektionen i Fjends Herred.²¹⁾ Ifølge referat af skolerådsmødet i Viborg Stifts Folkeblad 27/6 1901 hævder Jensen på mødet, at der gennem hidtidig praksis er skabt præcedens for at anerkende Lunds form for aftenskole. Lund har derfor handlet i *»god tro«*, da han indleverede sit ansøgningsskema. Også amtmanden, Skrike, og gårdejer Peder Odgaard, Tastumgård, *»Fjends herreds Tietgen«*,²²⁾ forsvarer Lund med, at han har handlet i god tro. Det fremgår endvidere af referatet i Folkebladet, at røster i skolerådet har været af den opfattelse, at der lå politiske motiver bag sognerådets nej til Lunds ansøgning. Dette har selvsagt talt til fordel for Lund.²³⁾

På den anden side påtaler ovennævnte skrivelse jo også over for Lund, at han må ændre formen for sin aftenskole, så også elementære skolefag inddrages, hvis han fremover skal gøre sig håb om at få gratiale. Men Lund har ikke haft mod på at fortsætte efter dette. Han indstillede sin aftenskolevirksomhed og sendte derfor ikke flere gratialeansøgninger, mens han var lærer i Kvols.

Skolerådets *»salomoniske«* afgørelse i spørgsmålet om Lunds aftenskoleundervisning indeholder som nævnt en, forsigtigt formuleret, afgrænsning af, hvad indholdet i aftenskolen forventes at være, nemlig at der

undervises i **nogle** af de almindelige skolefag. Denne afgørelse er dog nok snarere udtryk for en taktisk afvejning af de stridende parter interesser i den konkrete sag end for en vandtæt argumentation på grundlag af love og paragraffer. For sagen er vel, at nok betragtede offentligheden især aftenskoleundervisningen som et supplement til børneskolen, beregnet for de unge, der netop havde forladt skolen ved konfirmationsalderen, men **principielt** var aftenskolen åben for **alle** efter det fyldte 14. år. Læreren var frit stillet til ud fra egne interesser og en fornemmelse af lokale behov at fastlægge undervisningens form og indhold.²⁴⁾

Lund selv er ikke i tvivl om, at hans undervisning har været i fuld overensstemmelse med lovens ånd og bogstav. I et længere indlæg i Viborg Stifts Folkeblad forsvarer han sig mod sognerådets angreb. Her fastslår han, at elever kalder han den faste flok af yngre og ældre, der følger hans foredrag og oplæsninger »*Aften efter Aften en hel Vinter*«. Og han påberåber sig en ministeriel skrivelse af 19/1 1886 i sin opfattelse af, at det er lovligt at have ældre elever. Om den måde, hvorpå han har praktiseret historie- og danskundervisningen, siger han, at den er i overensstemmelse med gældende love (Kleins samling, afsnittet om skolevæsenet på landet, 4. kap., § 28), der siger, at de fag, der kan være tale om at undervise den konfirmerede ungdom i, er: regning og skrivning eller anden nyttig undervisning. Lund mener, at det arbejde, han har udført, kommer ind under begrebet »*anden nyttig Undervisning*«.²⁵⁾

Lund forsvarer altså sin handlemåde, men erklærer også, at han vil respektere skolerådets afgørelse. Det skinner tydeligt igennem Lunds indlæg, at han på den ene side er glad for – omend ekstraordinært – at have modtaget en officiel påskønnelse af sit arbejde, på den anden side er dybt krænket over, at den lokale befolkning, repræsenteret af sognerådet, ikke regner hans arbejde i aftenskolen, som er gjort »*i en god Hensigt og af Lyst til at gjøre en Smule Gavn ogsaa uden for mit faste Arbejde i Skole og Kirke*«. Sagt med selvfølelse og selvbevidsthed.

Sagens videre forløb

Tårup-Kvols-Borris sogneråd er klar i sin holdning til aftenskolen i Kvols. Der har ikke været holdt aftenskole med indskrevne elever, men foredrag og oplæsninger, der stod åbne for alle, uden kontrol af fremmøde og time-tal. Sognerådet mener nærmest, at Lund har **underholdt**, og ikke **undervist**, som det var hans opgave. Og at han ovenikøbet har taget sig betalt for denne underholdning, som ingen har bedt ham om at lave. Denne hold-

ning kommer f.eks. tydeligt frem i et læserbrev af Niels Moustén, hvor han skriver, at aftenmøder som Lunds har der været så mange af på egnen, men kun Lund har vovet at kalde disse møder aftenscole. Han mener ellers, at for at man kan tale om en cole, så må der være elever, men Lunds »Aftenscole« har været »elevløs«. Det er den almindelige mening i Kvols, hævder Moustén.²⁶⁾

Som tidligere nævnt ræsonnerer sognerådet videre: når der ingen aftenscole har været og heller ingen elever, men kun tilhørere, så bortfalder sognerådets forpligtelse til at betale for lys og brændsel.²⁷⁾ Den holdning står sognerådet fast på, og det lader sig ikke rokke, selv om Lund forsøger at formå skoledirektionens formand, provst Jensen, Højslev, til at tage sagen op, da han mener, at sognerådet er juridisk forpligtet til at betale for lys og varme. Men det kommer der ikke noget ud af. Pengene må Lund pænt tage af egen lomme.

Sognerådets udfarende kraft i denne sag, formanden Niels Moustén, ejer af gården Skralborg ved Knudby, bor uden for Kvols skoledistrikt. Men hvordan så lokalbefolkningen i Kvols, forældrene til de børn, Lund underviste i dagskolen, naboerne i den lille landsby, på aftenscolesagen?

Gårdmændene er helt på sognerådets parti i sagen. Det må være dem, Moustén tænker på, når han ovenfor udtaler sig på vegne af »den almindelige mening« i Kvols. De lavere sociale lag, husmænd, landarbejdere og fiskere, er det ikke muligt at udtale noget generelt om.

Holdningen blandt gårdmændene i Kvols ses af to indlæg om sagen, som en kreds på 24 »bosiddende Mænd« sender til Folkebladet. I det sidste indlæg er kredsen udvidet med tre.²⁸⁾ De 24 påberåber sig at repræsentere $\frac{4}{5}$ af gårdmændene i Kvols skoledistrikt og mener derfor at kunne udtale »den almindelige mening«, mand og mand imellem.

Snarere er det dog de lokale opinionsdannere, selvbevidste Venstrebønder, der her udtaler »folkets dom« i sagen. Den er ikke blid. Om Lund siges det, at det »er ikke godt at bilde Smaafolk ind, at de er Kæmper« (der hentydes til Lunds selvfølelse, men også til hans fysiske lidenhed!). Lund lider af »Overmod« og »Indbildskhed«. Hans handlemåde og udtalelser under sammenstødet med sognerådet har »vakt en Indignation hos saa godt som hele den bevidste Del af Distriktets beboere, der sent vil lægge sig«. Med udtrykket »Den bevidste Del« af beboerne hentydes tydeligvis til gruppen selv, dem, der betyder noget i lokalsamfundet, altså gårdmændene. Ved det, der modsætningsvis kunne kaldes den »ubevidste del« af lokalbefolkningen (mit udtryk), forstås med gruppens eget udtryk

»Oldinge, som ikke længere følge med, hverken her eller der, Folk, der hverken kan læse eller skrive«. – Med andre ord: dem, der betyder noget, har tydeligt sagt fra over for Lund. For ikke at sige at de har erklæret ham krig.

De 24's adresse til avisen er direkte foranlediget af et læserbrev, som Lunds kollega i Ørum, lærer Jacobsen skrev i den lokale presse. Jacobsen leverer her et personligt forsvar for Lund, »til velvillig Overvejelse, særlig for Folk i Kvols«. Han roser Lunds iver og engagement og dygtighed. Han fremhæver Lunds arbejde i skolen, men også hans »kulturarbejde« med at skaffe foredragsholdere til Kvols forsamlingshus.²⁹⁾

Gruppevist formulerede holdninger som de 24's foreligger ellers ikke. Gårdmændene står åbent frem, i organiseret flok og med navns nævnelse. Afvigere fra denne dominerende holdning optræder enkeltvis og anonymt i den lokale presse.

Ud over den tidligere nævnte »Tilhører«, der roste Lunds aftenskole for dens folkeoplysende værdi, træder en Kvols-bo, der kalder sig »Agrar« (gårdmand?) offentligt frem med støtte til Lund og kritik af sognerådet. Han mener, at når så mange har været glade for at høre Lunds foredrag, så burde sognerådet ikke have nægtet at give ham gratiale, i hvert fald burde man have betalt ham lys og varme.³⁰⁾

Så på trods af at de 24 påstår at være udtryk for den dominerende folkestemning i skoledistriktet, så har der også været folk med en afvigende holdning. Sagen har således øjensynligt delt befolkningen. Et flertal af gårdmændene har fulgt sognerådet, og de har formentlig kunnet trække de socialt lavere stillede med sig. Et mindretal har støttet Lund.

Således står sagen i sensommeren 1901. I slutningen af september accelererer den yderligere. På et møde i skoledirektionen, der består af provst Jensen, amtmand Skrike og folketingsmand, gårdejer Ravn, pålægges Lund ved et sagsanlæg at rense sig for injurierende udtalelser fra sognerådsformand Niels Moustén og kollegaen, lærer Madsen-Vorgod, Moesgård skole. Han bevilges fri proces.³¹⁾

Injuriesagen Moustén contra Lund drejer sig om, at Moustén i overværelse af lærer Jacobsen, Ørum, skal have fremsat udtalelser om, at Lund på sit ansøgningsskema om gratiale usandfærdigt har opført regning og skrivning som fag, han har undervist i i aftenskolen. Endvidere, at han skal have betegnet Lund som »en upaalidelig og uvederhæftig Person, der havde opgivet en Aftenskole, som han ikke have holdt, et Elevtal, som han ikke havde haft, et Timetal, som ikke stemmede med Virkeligheden,

og Fag, i hvilke han ikke havde undervist.«³²⁾

Et år efter at sagen er rejst, falder der dom. Retten finder, at det ikke kan bevises, at Moustén har fremsat udtalelser som refereret ovenfor. Vidnegrundlaget (lærer Jacobsen er eneste vidne) er for spinkelt. Moustén frikendes derfor. Omkostningerne ved sagen udredes af det offentlige. Direktionen er hermed tilfreds, og sagen forfølges ikke videre.³³⁾

Injuriesagen Madsen-Vorgod contra Lund drejer sig om, at Madsen-Vorgod efter et lærermøde 11/9 1901 på Højslev station til en præst og en lærer mens de ventede på tog skal have udtalt, at når Lund »havde erholdt Gratiale hos Skoleraadet for den Aftenundervisning som han den foregående Vinter havde meddelt, havde han opnaaet dette Gratiale ved Hjælp af Opgivelser, der fra Ende til Anden vare falske«. ³⁴⁾ Under retssagen benægter Madsen-Vorgod at have brugt disse udtryk. Det, han ville, var at sige til sine samtalepartnere, med hvem han drøftede sidste nyt i den omdiskuterede Lund-sag: »Kan I ikke overtale ham til at søge et andet Embede, det er jo en fortvivlet Stilling, han har bragt sig selv ik.

Dom i sagen falder 19/5 1903, og den går ud på, at Madsen-Vorgods udtalelse om den måde, hvorpå Lund har opnået gratiale, »bør være død og magtesløs«. Madsen-Vorgod skal erlægge en bøde til statskassen på 30 kr. eller i fængsel i 3 dage! Sagens omkostninger ophæves. –

Altså i sidstnævnte sag en juridisk sejr for Lund, mens den anden sag må betegnes som en både juridisk og moralsk sejr for Moustén.

Den lokale venstrepresses rolle i sagen

Den lokale venstrepresses interesse for aftenskolesagen i Kvols er overvældende. Ikke for ingenting bruges udtryk som »Krigen udi Qvols« og »avisfejden« om forholdene i og skriverierne om det stormomsuste skoledistrikt.³⁵⁾ I Viborg Stifts Folkeblad er i året 1901 registreret 20 indlæg og artikler, i Viborg Amtstidende 8.

Viborg Stifts Folkeblad (VSF), som følger sagen tættest, er tilknyttet de Bergske blade, oprettet 1877. Omkring århundredskiftet er det Venstre-reformpartiets lokale organ.³⁶⁾

Viborg Amtstidende (VA) blev oprettet 1890 og gik ind 1910. Det var Det moderate Venstres organ.

Den gennemgående tendens er, at VSF i den konkrete sag støtter Moustén og sognerådet, der politisk ligger på linje med bladet. VA støtter tilsvarende Lund, der var moderat venstremand. Tilhængerne af de to

parter sender så deres indlæg til de respektive støtte-blade.

VSFs omtale af sagen kulminerer i juli og august 1901. 15/9 lukker redaktionen debatten om aftenskolen med indlægget fra de 24 gårdmænd i Kvols, som således kommer til at stå som et punktum i debatten. Da redaktionen imidlertid i oktober får nys om injuriesagerne mod Mousten og Madsen-Vorgod, genoptages sagen af redaktionen med 3 artikler. Derefter er der et års pause i avisomtalen indtil oktober 1902 efter dommen i sagen Mousten contra Lund, hvor der bringes to redaktionelle artikler.

Redaktionens artikler er skrevet pseudonymt, under mærkerne »Haba-kuk«, »Lægmand«, »a fool« og »Felix«. Samtlige artikler er stærkt tendentiøse, pro-Mousten, anti-Lund. Sprogbrugen i artiklerne er grov, pågående og injurierende i en grad, som ikke ses i nutidens presse. Man forstår godt, at de er skrevet under mærke. Meddelelsen om Lunds injuriesager mod Mousten og Madsen-Vorgod får forargelsen til at koge over i VSFs redaktion, og tonen over for Lund skærpes. I artiklen »Proces og Dom« mener »Lægmand«, at det ville have været mere naturligt, om skoledirektionen i stedet for at pålægge Lund at anlægge sag, havde bedt ham søge ansættelse andetsteds, »da hans Stilling paa den Plads, hvor han nu virker, maa anses for uholdbar efter de sidste Tiders Begivenheder«. ³⁷⁾ Lund burde i stilhed have fundet sig tilfreds med den udgang, hans sag fik i skolerådet og indset, at han ud over de 35 kr. også fik en næse for sin aftenskolepraksis – og derefter stukket piben ind. Men i stedet for at udvise sådan ydmyg adfærd har Lund »kæppet op« i aviserne og dermed stillet sig selv »saa grundigt i Gabestokken« som ingen anden lærer i hele landet!

Videre siger artiklen, der er VSFs voldsomste angreb på Lund, at han er »sine Omgivelser til Forargelse« og at hans »Forbliven i Kvols maa synes umulig efter det, der er sket mellem ham og Befolkningen der«. »Dommen over ham er fældet for lang Tid siden«. Den offentlige folke-domstols dom, forstås.

I yderligere to lange artikler om »Om den gode Tro i Fjends Herred« tages tråden op, sagens detaljer udpensles endnu engang, så også de tung-nemme blandt bladets læsere har en chance for at være med.³⁸⁾

Artiklerne i VA om aftenskolesagen bringes i juli-august 1901. Den sidste artikel er Lunds »Afsluttende Bemærkninger« 5/9, med den slutter bladet omtalen af sagen. De fleste artikler er indsendere, anonyme lokalfolk og lærerkolleger til Lund, der underskriver sig f.eks. »En Tilskuer«, »En anden Lægmand«, »En Lærer«. Indlæggene støtter Lund og hans form for

aftenskole. Nogle af dem bærer præg af, at forfatterne har fulgt Lunds foredrag og har fået udbytte af dem. Flere af artiklerne er svar på angreb, fremført i VSF. Som følge af, at artiklerne er defensorater, er de nok mere blide i tonen end indlæggene i VSF, men de er lige så tendentiøse, bare med modsat fortegn. Redaktionen giver sig ikke direkte til kende, før den motiverer lukningen af debatten i en kort kommentar.³⁹⁾

Redaktionen peger her på, at sagen har en politisk baggrund, og at det er her, dens egentlige baggrund ligger. Konkret peger bladet på Lunds aktive propaganda for Det moderate Venstres kandidat, Ravn, forud for folketingsvalget i april 1901. Hvis Lund i stedet havde agiteret for Saxild, Venstrereformpartiets kandidat, havde meget set anderledes ud, mener bladet. Aktiv for Saxild var nemlig Niels Moustén, og gårdmændene i Kvols støttede også Saxild.

Der er ingen tvivl om, at Viborg Amtstidende her har fat i et væsentligt aspekt i sagen, som vi skal vende tilbage til i et følgende afsnit.

Den lokale venstrepresses, specielt Viborg Stifts Folkeblads, rolle under aftenskolekonflikten har været betydelig. Den har pustet til ilden, bragt rygter til torvs, holdt gryden i kog. Avisen har været den scene, hvor personer, begivenheder og konflikter er blevet gjort synlige som det, de i grunden var, nemlig politiske. I forfatningskampens år op til Systemskiftet i 1901 gennemsyrede den politiske dimension menneskers offentlige og private liv. Man var Højre eller Venstre, moderat eller radikal, for eller imod. Efter forliget 1894 splittedes Venstre i forligstilhængere og forligsmodstandere. Set fra forligsmodstandernes synsvinkel, reformfolkerne, var tilhængerne, de moderate, at betragte som »overløbere« eller »sammensmeltere« med et udtryk af Hørup, faktisk til at slå i hartkorn med højrefolk.

Den hårde tone, som er konstateret i især VSF, har været det normale i forfatningskampens tid, men nu er den gamle fjende, Højre, ikke længere den, der bekæmpes mest indædt. Nu hagler bomberne ned over den nye fjende, de frafaldne moderate, som flirter med Højre.

Folkebladets artikler om »Kvols-krigen« præges som af et vandmærke af denne højspændt aggressive, polemisk-politiske tone. Verden anskues med politiske briller, småt bliver stort, godt bliver skidt, kønt bliver grimt. Hvorfor så stor ståhej over en smule aftenskole og en degn i en flække i den inderste krog af Limfjorden? Hvorfor de store bogstaver, de grove injurier, de mange ord? – Fordi sagen i bund og grund er politisk, fordi

den handler om den politiske kamp inden for Venstre, som de moderate i Viborg-kredsen vandt både i 1898 og i 1901. Og fordi Lund var med dem, der vandt i politik på det lokale plan, mens Moustén, gårdmændene og Folkebladet var med dem, der tabte. Et lokalt nederlag, der måtte føles så meget mere forsmædeligt, fordi den politiske tendens på **landsplan** var med Venstre-reformpartiet og mod de moderate.

Men en vundet aftenskolesag og en besejret lærer kunne måske opveje tabet af et kredsmandat?

Personer, politik, folkeoplysning – aftenskolesagens baggrund

Som afslutning på sin redegørelse for og vurdering af aftenskolesagen skriver Lund i den tidligere nævnte artikel i VSF: »Men, hvad er den sande Grund til den Fremfærd, der er vist og vises fra Sogneraadets og Sognepræstens Side?«⁴⁰⁾ Han svarer selv på spørgsmålet, at det ved han ikke. Det er nu sikkert ikke helt rigtigt. Lund har nok haft sine anelser. I det følgende skal en mulig forklaring på Lunds spørgsmål søges formuleret – »den sande Grund« kan vi dog næppe gøre os håb om at finde.

Vi bliver foreløbig i det politiske og starter med at ridse den politiske situation op som den så ud mellem forliget 1894 og systemskiftet 1901.

Som nævnt var Venstre spaltet efter forliget i forligstilhængere og forligsmodstandere. De moderate forligstilhængere under ledelse af Frede Bojsen og efter ham Niels Neergaard, gik i perioden 1895-1901 på landsplan tilbage fra 27 til 16 mandater i Folketinget. Modstanderne, fra 1895 samlet i Venstre-reformpartiet under J. C. Christensens førerskab, var i denne periode i konstant vækst og gik frem fra 54 til 76 mandater.

Det spaltede Venstres modpol, Højre, reduceredes i perioden fra 25 mandater til 8 – »hvad der kan være i en charabanc«.⁴¹⁾

I Viborg-kredsen var Det moderate Venstres kandidat i 1898 og 1901 den tidligere radikaler, Christian Ravn. Ved begge valg vandt han kredsen. Ved folketingsvalget 5/4 1898 med 729 stemmer foran Venstre-reformpartiets kandidat, Sveistrup, der fik 657 stemmer og Højres kandidat, ritmester Rahbek, der fik 723 stemmer.⁴²⁾

Ved valget 3/4 1901 blev det igen så godt som dødt løb. Ravn fik 749 stemmer, arkivar Saxild, Venstre-reformpartiet, fik 730 stemmer og Højres forpagter Kaas 652 stemmer.⁴³⁾ – Lad os se lidt nærmere på den lokale valgkamp op til valget i 1901.

Christian Ravn (1844-1926). Christian Ravn blev afskediget som lærer 1885 efter mundkurvecirkulæret, fordi han var aktiv Estrup-modstander og medlem af en riffel-forening. Han svingede senere politisk over på Frede Bojesens fløj og stemte for forliget 1894. Kaldtes af sine politiske modstandere hånende for »10 minutters Ravn«, fordi han om et forslag fra Hørup skal have sagt, at et sådant kunne han lave på 10 minutter.

Medlem af Viborg Amtsråd 1883-1901, af Skoledirektionen 1892-1906. Boede på sin gård i Borup under aftenskolesagen 1901, hvor han var en af Lunds støtter i amtsråd og skoledirektion.

Kilde: Elberling: Rigsdagens medlemmer II (1950), s. 155. DBL (Helge Larsen).

Under valgkampen forud for folketingsvalget i april 1901 træder både Niels Mousten og Søren Mortensen Lund offentligt frem. Mousten optræder som stiller for Venstrereformpartiets kandidat, Saxild, og anbefaler ham på møder i Ørum og Kvols.⁴⁴⁾ Også Lund kaster sig ind i valgkampen. På selve valgdagen taler han sammen med bl.a. Peder Odgaard, Tastumgård, til anbefaling for Ravn, de moderates kandidat, som han også er stiller for.⁴⁵⁾ I artikler i Viborg Stifts Folkeblad, dels af redaktionen, dels af Madsen-Vorgod, Moesgård skole, dvæles der ved, at Lund på et vælgermøde skal have udtalt, at han »paa lidt nær kunde stemme paa alle tre kandidater«, altså foruden de to venstrekandidater også højremanden Kaas.⁴⁶⁾ Interessen for denne udtalelse i Folkebladet skyldes formentlig, at Lund ved valget i 1898 har skabt usikkerhed om, hvor han stod inden

for Venstre, med en bemærkning om, at der i virkeligheden ingen uenighed var mellem Ravn og Christensen-Stadil, Venstrereformpartiets leder, i løbet af kort tid ville de igen komme til at stå i samme parti.

Denne udtalelse – i øvrigt en træffende profeti – er i den lokale offentlighed blevet tolket sådan, at Lund i 1898 regnede sig til Christensen-Stadils fløj af Venstre. Og at han altså således nu under valgkampen 1901, hvor han støtter den moderate Ravn, har skiftet standpunkt og svigtet ad højre til.⁴⁷⁾

Hvad årsagen kan være til Lunds ændrede holdning, hvis der da er tale om en ændring og ikke kun om at offentligheden opfatter det sådan, kan der kun gisnes om. Måske et personligt forhold til Ravn, der var gårdejer i Borup, en naboby til Kvols, og ud over at være folketingsmand også var Lunds foresatte som medlem af skoledirektionen, kan have spillet ind. Men i Kvols er der blevet lagt mærke til, at Lund klarere end i 1898 markerede sin politiske holdning som moderat. For her var man Venstre, ikke af »*moderationens*« bløde slags, men »*reformmænd*«, ægte venstre, som redaktøren af VSF, A. Andersen, selv udtrykker det i en leder.⁴⁸⁾

Som tidligere nævnt har moderate i tiden mellem forliget og systemskiftet set fra reformfolks synsvinkel været en næsten endnu større vederstyggelighed end højrefolk, fordi splittelsen svækkede Venstre og udsatte opfyldelsen af kampens mål: overtagelsen af den politiske magt. Det må bemærkes, at vi med valget i april 1901 er meget tæt på systemskiftet, der finder sted i juli samme år med udnævnelsen af den første Venstre-regering. Fronterne er trukket skarpt op, atmosfæren uforsonlig. Det er ikke tilfældigt, at det netop er under en sådan »*tidsånd*«, at aftenskoleundervisning bliver et brændbart politisk emne. Man søgte og ville konfrontationen, hvor der var en anledning.

Den politisk begrundede uforsonlighed har givetvis også præget forholdene i Kvols og har medvirket til at isolere Lund og skabe en modsætning mellem ham og lokalbefolkningen, specielt venstregårdmændene anført af Niels Moustén. Denne polarisering giver fisker Rasmus Bertelsen, Kvols, et godt billede af i sine erindringer, der er skrevet på 50 års afstand af begivenhederne:

»Provisorietiden skabte også Røre i politisk Henseende og var med til at skille Folk, som ellers i andre Henseende hørte sammen. Vi havde et Eksp. med Lærer Lund, som var en dygtig Lærer både i Børne- og Aftenskolen. Han svingede i Politik fra radikal Venstre til

moderat, og da kun enkelte af Beboerne fulgte ham, kom han i et sådant Misforhold til Beboerne, at han intet kunne udrette. Jeg har siden tænkt på, at vi også havde vor Skyld deri, og meget godt blev derved slået i Stykker.»⁴⁹⁾

Rasmus Bertelsen nævner ikke direkte aftenskolesagen. Men hans beretning fortæller, at det var de politiske holdninger, der skabte misforholdet mellem Lund og Kvols-boerne. Nænsomt, ligesom for ikke at rive op i gamle sår, får Bertelsen også de menneskelige omkostninger ved den politiske strid og uenighed med i sin beretning. »*Meget godt blev derved slået i Stykker*«, skriver Bertelsen – og man mærker den stille fortrydelse. Måske det er denne fortrydelse, der er baggrunden for, at fiskeren midt i sin fremadskridende fortælling om dagligdagen, årstiders skiften, bugnende sildenet på Hjarbæk fjord, folkemøder i Kvostedlund sætter et afsnit af til noget så koldt og kynisk som politik. Hans holdning er tydeligt, at politik, det er noget, der ødelægger venskab, fællesskab og varme blandt mennesker.

Også det moderate Viborg Amtstidende slår ned på, at det er politiske modsætninger, der danner grobund for konfrontationen mellem Lund og Kvols-boerne over aftenskoleundervisningen. Bladet betegnet aftenskolesagen som »*et regulært Overfald paa Lærer Lund*«, en slags tak for sidst til Lund »*fordi han nu i politisk Henseende er kommen i Modstrid med Sogneraadformanden*«. Og der harcelleres over, at »*en dygtig Mand, der passer sin bestilling, ikke har Lov til at have, hvilken Mening, han vil om Politik*«. ⁵⁰⁾

Derimod anlægger Viborg Stifts Folkeblad den taktik helt at forkaste, at der skulle ligge politiske motiver bag aftenskolesagen. Bladet anskuer alene sagen som et spørgsmål om aftenskolens form og indhold, og det bruger som tidligere nævnt alenlange spalter på med ironien som drivmiddel at endevende selv de mindste petitesser i sagen. ⁵¹⁾

Men uanset hvad Viborg Stifts Folkeblad påstår, så taler den indædte, hadske tone i bladets artikler sammen med stædigheden og uforsonligheden i sognerådets taktik i aftenskolesagen, som der ovenfor er gjort rede for, deres tydelige sprog om, at mere end en skolesag her er på spil. Sagen vidner om, at alle livets forhold, dagligdagens samvær med naboerne i landsbyen, skolens forhold, kulturelle forhold under forfatningskampens polarisering blev smittet af politisk infektion. Den totale politisering adskilte og slog i stykker, som Rasmus Bertelsens erindringer så klart siger det. Med eller imod, ven eller fjende.

Da Niels Mousten midt under valgkampens hede i marts 1901 får en ansøgning fra sin lokale politiske modstander, skolelæreren, på sit skrivebord, ser han straks en mulighed for at knalde ham. Moustens middel i kampen er at henholde sig til formalia, men det er ikke disse formalia, der er den egentlige baggrund for sagen. Det er den politiske modsætning. Aftenskolen er kun anledningen til konfrontationen og opgøret.

Under opgøret deler man sig efter synspunkter, med Niels Mousten og sognerådet de fleste Kvolsboere, med læreren et mindretal af de lokale samt autoriteterne i skole og kirke: skoledirektionen med provst, amtmand og folketingsmand, og yderligere i amtsrådet matadoren fra Tastum, Peder Odgaard.

I historiens bakspejl kan vi nu se, at Mousten og gårdmændene havde udviklingen, bøndernes økonomiske og politiske fremmarch, med sig, der kulminerede lige efter århundredskiftet med landbrugets omlægning og fremgang og med systemskiftet. Lund valgte den forkerte side, de gamle magthaveres, og blev dømt på det, dømt af »den offentlige mening«, »den overvældende majoritet«, de sejrssikres folkedomstol.⁵²⁾

Hermed er sagens politiske kerne blotlagt. I det følgende skal et folkeligt-kulturelt og et personligt aspekt drages frem til yderligere belysning af aftenskolens baggrund.

I sin tidligste ungdom, inden Søren Mortensen Lund i 1883 kom på seminariet i Vordingborg, var han huslærer på Mors. Det har formentlig været i 1881-82, og han har da været 17-18 år gammel. Her mødte han den grundtvig-koldske bevægelse, der havde sit centrum omkring valgmenigheden og højskolen i Galtrup. Den unge, letpåvirkelige Lund blev »kirke-*ligt og politisk vakt*«. ⁵³⁾ Lederen af dette kulturcentrum var Kold-eleven Anders Povlsen Dal, der 1864 ved oprettelsen af højskolen i Galtrup institutionaliserede den kristelige og folkelige vækkelse, der »havde præget egnen siden Kold i 1830'erne virkede på øen som leder af gudelige forsamlinger og lærer for børn«. ⁵⁴⁾ I 1879 havde Povlsen Dal udvidet højskolen med en »Drengeskole« for de 14-18 årige, hvor »sjæleligt« skolearbejde vekslede med legemligt arbejde ved landbruget. Herved gjorde han op med det grundtvigske dogme om, at de 14-18 årige kun egnede sig til legemligt arbejde. Der kan ikke herske tvivl om, at Lund har modtaget sin grundtvigske »vækkelse« fra dette sted, han har kendt drengeskolen og har ladet sig inspirere af Povlsen Dals ideer og skolearbejde blandt ungdommen.

I denne tidlige påvirkning ligger kimen til Lunds livslange interesse for aftenskolen og folkeoplysningen, et arbejde, der nok blev afbrudt i de sidste Kvols-år 1901-05, men optoges igen i Udby efter 1905. Aftenskole havde Lund holdt siden sin dimission i 1884, med undtagelse af to vintre. Det har været et kald for ham, ikke et spørgsmål om penge, som der heller ikke var nogen af i forbindelse med aftenskoleundervisningen før 1896, første år hvor der blev givet gratiale. Penge kunne Lund ellers nok bruge, med en stor familie og en lille lærerløn.

Lunds interesse for folkeoplysningen hænger sikkert også sammen med hans egen livshistorie. Født i 1864 som søn af en fattig husmand i Bjerring syd for Viborg var han næsten forudbestemt til et slidsomt liv inden for landbruget, hjorddrengens og tjenestekarlens hårde liv smagte han på, men han var for lille og spinkel til at drive det til noget, og han havde lyst til bogen. Så han blev – som utallige andre med samme sociale baggrund i tiden ca. 1880-1900 – degn, den hurtigste og letteste vej til en sikret livsstilling som embedsmand, omend i den laveste ende af rangstien. Som landsbylærer har han haft en vis status i kraft af sine kundskaber og sin uddannelse, men da han blev betalt af de lokale myndigheder og i sit arbejde var fuldt synlig under deres tilsyn som børnenes lærer, har han også været en tjener, der måtte kende sin plads. Dertil kommer, at han havde sin lille jordlod og sine husdyr, formentlig måtte han låne eller leje redskaber af landsbyens bønder til jordens dyrkning. Så han har både været embedsmand og bonde blandt bønder. En dobbeltstilling, der kunne være vanskelig.

De værdier, Lund bekendte sig til som lærer dag og aften i folkeoplysningens tjeneste, har været de traditionelt grundtvigske: »*oplevelse*«, åndelig aktivitet, kristen tro forbundet med et »*muntert, virksomt liv på jord*«. Han holdt foredrag om litteratur i sin aftenskole, men med forkærlighed om guldalderens og det folkelige gennembruds forfattere. Naturalister, radikalere, brandesianere, kort og godt: modernister, holder han sig fri af.

Under valgkampen i marts 1901 skal han i stærke vendinger have vendt sig mod »*Fritænkeri, fri Kjærlighed, skiden Litteratur, Livslede, med Hjemsted i Studentersamfundet*«. ⁵⁵⁾ Lund har været en hyppigt anvendt foredragsholder i forsamlingshusene og til lærermøder på egnen, men besynderligt nok synes profeten ikke at være anerkendt i sit fædreland.

I marts 1901 holder Lund foredrag i Låstrup forsamlingshus nord for Viborg om den »*fine og den grove Samvittighed*«. Foredraget var ifølge den lokale meddeler godt, og det »*overværedes af en stor Forsamling som*

i omtrent to timer paahørte det med *Opmærksomhed*.⁵⁶⁾ På et skolemåde i Skive i maj 1901, der samlede 800 mennesker i teatersalen talte Lund ud fra spørgsmålet: »Bør Hjemmets og Skolens Undervisning være dogmatisk?«. Hans svar på dette spørgsmål synes snarest at være et ja, ifølge referatet i Skive Folkeblad, men derved vender han sig ikke – hævder han selv – bort fra den grundtvigske friskole, der med det udogmatiske blot mener, at »Undervisningen skal være varm og udspringe af personlig Inderlighed«. ⁵⁷⁾ Det, han derimod vender sig imod, er den »moderne« rationalisme, der helt vil fjerne kristendommen, og den »moderne, højeste Visdom« på det pædagogiske område, der hævder, at den opvoksende ungdom skal stå frit, »prøvende, vragende« over for alle spørgsmål, også de religiøse. Den form for frihed er slaphed, mener Lund, der her kan minde lidt om de pædagogiske ideer, Jakob Knudsen senere forfægtede i »Lærer Urup« (1909).

I foredraget i Skive hævder Lund som sin trosbekendelse på opdragelsesens område, som modgift mod en laissez-faire pædagogik, at »lykkelige er de Børn, der tidligt føres ind under Vorherres Aag; thi hans Aag er gavnligt og hans Byrde er let«. Brodden i foredraget, der synes at hævde en autoritær pædagogisk ideologi ud fra en grundtvigsk grundholdning (!), er formentlig rettet mod den fritænkeriske fløj af Venstre, københavneradikalismen omkring brødrene Brandes, Hørup, Christoffer Hage, den fløj, der i 1905 spaltede sig ud i Det radikale Venstre. Foredraget gav anledning til en livlig debat mellem skolefolk fra folkeskolen, højskolen, seminariet og kirken, og Lund måtte inkassere en del kritik, men – som der står i Viborg Stifts Folkeblads referat – »Lund, Kvols, fastholdt, trods Kritiken, sin Forstaaelse af det dogmatiske«. – En stædig rad har han været.

Hvordan har nu Lunds publikumstække som folkeoplyser været på hjemmebane i Kvols? Ikke godt. Interessen for hans aftenskole blandt de 14-18 årige har formentlig været skrantende, og derfor er han gået over til i højere grad at lægge vægt på foredrag og oplæsning for hele befolkningen fra sæsonen 1898-99. Omtrent samtidig har han foretaget et højresving i sine politiske holdninger og er kommet i politisk modsætning til flertallet i befolkningen.

Derudover har der uden tvivl været noget provokerende i hans personlige fremtræden, et forfængeligt standshovmod, en seminaristisk besserwissen, der parret med et hidsigt temperament har skabt ham fjender blandt de selvbevidste gårdmænd i Kvols, jf. lidet smigrende betegnelser

som »*Tummelumsen*« og »*Kæmpen fra Kvols*«, der anvendes af den lokale presse.⁵⁸⁾

Lund og Mousten har givetvis ikke været på blodtryk med hinanden, modsætninger som de har været. Den ene ilter og opbrusende, den anden snedig, behersket og pareret. Agitatoren over for taktikeren.⁵⁹⁾

I Kvols forsamlingshus (oprettet 1889) foregår der i foråret 1901 en række aktiviteter spændende fra maskebal og politiske møder i marts til grundlovsfest i anlægget ved forsamlingshuset i juni.⁶⁰⁾ Men den ellers allestedsnærværende Lund, foredragsholder, aftenskoleleder, politisk aktiv skolelærer fra landsbyen, han er ikke til at få øje på ved disse møder. Måske han slet ikke har været der?

Gennemgående som taler og aktiv debattør i forsamlingshuset er derimod Madsen-Vorgod, ivrig reformmand på Moustens side og dertil Lunds kollega, men bestemt ikke hans gode ven. Som ordstyrer optræder flere gange fisker Rasmus Bertelsen, der åbenbart har nydt befolkningens tillid. Også han var reformmand.

Ved det berømte »*mundkurvecirkulære*«, der var en del af Estrups provisoriske lovkompleks i 1885, blev det lærerne forbudt aktivt at blande sig i den politiske debat. Et udtryk for Højre-regeringens angst for venstreskolelæreres politiske indoktrinering. Meget kunne tyde på, at Lund i Kvols har fået en »*omvendt*« mundkurv på, i den forstand, at det her er det reformprægede sogneråd, der ud fra en almindelig politisk betragtning står til »*venstre*«, der giver den moderate skolelærer mundkurv på ved at lukke hans aftenskole og stå vagt ved døren til forsamlingshuset. En udfrysningstaktik, som det må have været meget svært for Lund, hans kone og børn at leve med i det snævre landsbysamfund.

Ser man endelig på den »*åndelige*« grobund for Lunds grundtvigsk prægede ideer og praksis i Kvols omkring århundredskiftet, ser den heller ikke ud til at have været den bedste. Indtil 1899 var »*det åndelige liv*« roligt, almindelig folkekirkeligt, uden vækkelser. Kirkelivet var grundtvigsk farvet p.g.a. de grundtvigske præster Pontoppidan (1886-93), en bror til Morten og Henrik Pontoppidan og H. C. Christensen (1894-98).⁶¹⁾ Christensens præstegård i Knudby, Dalsgaard, skal nærmest have fungeret som et lokalt kulturcentrum, og kirkegangen i Tårup og Kvols var god. I 1898, da Christensen flyttede til nabosognet Vorde-Fiskbæk-Romlund, flyttede mange deres kirkegang med ham og søgte ham om søndagen i Vorde eller Fiskbæk, ligesom mange lod deres børn døbe af ham. Således f.eks. Lund-familien.

Medvirkende årsag hertil var dog også Christensens efterfølger, pastor Gad (1899-1928), der var en dårlig prædikant, hans embedsførelse var forsømmelig, og han drak. Under ham blev sognet præget af kirkelig »ligegyldighed«, sognet blev sekulariseret, menighedslivet blev præget af »persondyrkelse« eller det modsatte. Tårup og Kvols kirker stod tomme om søndagen.

Dette er naturligvis en kirkelig vurdering, men måske kan den alligevel give et fingerpeg om, at åndelig vækkelse og folkeoplysning ikke har engageret den lokale befolkning dybt. Politik har åbenbart optaget befolkningen betydeligt mere.

Efterdønninger: chikane og afsked

Tiden mellem aftenskolesagen og afskeden med Kvols i 1905 blev ikke rar for lærer Lund. Flere sager mellem Lund og sognerådet og skolekommissionen tyder på et spændt forhold. Man kan få den fornemmelse, at Lund har været udsat for mere eller mindre bevidst tilrettelagt chikane.

Skolekommissionens formand, pastor Gad, og Lund har langtfra været gode venner. Gad var involveret i aftenskolesagen, på Moustens og sognerådets parti, og han appellerer flere gange i 1901 til sin foresatte, provst Jensen i Højslev, om at gribe ind over for læreren p.g.a. beskyldninger om usandhed, verbale overgreb og grovheder, som Lund hævdes at have fremsat.⁶²⁾ Gad svarer igen ved at indberette Lund til provsten, så såre han er i tvivl om formalia i en sag. Således f.eks. i forbindelse med et historiekursus, Lund har søgt. Gad anker til provsten over visse af ansøgningens formuleringer, f.eks. at Lund anfører, at han sidste vinter har afholdt aftenskole. Men det kan Gad ikke attestere, idet han henviser til skolerådets afgørelse, som han har forstået sådan, at det ikke var aftenskole, Lund havde holdt.⁶³⁾ Og så fremdeles.

Et andet eksempel: midt under høstens travlhed i september 1902 vil Lund give børnene fri kl. 11, 2-3 timer før normalt, så de kan hjælpe til derhjemme. Han spørger skolekommissionen om lov, men Gad må til provst og direktion for at få det blå stempel, for han mener da ikke, at man kunne »opføre 1/2 som en hel Skoledag, dernæst kunde andre Skoler komme med det samme Forlangend«. Og derved ville man komme ud på et skråplan. På den anden side, anfører Gad, er høsten ekstraordinært vanskelig i år, og der vil sikkert blive »mange Forsømmelser i Skolen, da Folk rimeligvis vilde lægge beslag paa alle de Kræfter, der vilde være til deres Raadighed for at faa bjerget Høsten saa hurtigt som muligt.«⁶⁴⁾

Der ser ud til at være gode grunde til at give børnene fri, men præsten er åbenbart bange for at træde i formalia, når han har med Lund af skaffe, så han henstiller til provstens afgørelse. Når samarbejdet går trægt, vokser bureaukратиets papirbunker.

I foråret 1903 beslutter aktionærerne i Kvols forsamlingshus, at skolen ikke længere må benytte forsamlingshuset til gymnastik, angiveligt fordi ministeriet ved en ny lov kræver, at der opsættes en gymnastikbom i eller ved gymnastiklokalet. En sådan bom vil aktionærerne ikke have ved deres forsamlingshus, så resultatet bliver i stedet, at der opsættes en bom på legepladsen uden for skolen, og gymnastikken må henlægges til det fri.⁶⁵⁾ Hvorfor denne ændring? Velbegrundet beslutning eller organiseret drilleri af læreren? Det kan være svært at afgøre. Men bureaukratiet vokser.

Sognerådets generelle holdning til skolen, i Kvols som andre steder, er, at den ikke må koste for meget. Det lokale sogneråd har flere gange sat hælene i over for Lund, når han har gjort det besværligt for rådet at spare på skillingerne. Således f.eks. i forbindelse med ansøgninger om nye undervisningsmidler og med opvarmningen af kommunens skoler. I efteråret 1903 beslutter sognerådet at nedskære forsyningerne af tørv til skolerne, givetvis for at spare penge. Kommunens skolelærere protesterer. Lund sender et arrigt brev til sognerådet med detaljeret argumentation for, hvorfor den tilmålte mængde tørv efter hans opfattelse langtfra er tilstrækkelig.⁶⁶⁾ Udgangen på sagen m.h.t. mængden af tørv kendes ikke.

Som det ses, har frontstillingen mellem lokalbefolkning og lærer været konstant i årene 1901-1905. Disse år har ikke været lykkelige for Lund, og han har sikkert ventet på en anledning til at komme væk. I foråret 1905 lykkes det. Han »kaldes« til at være enelærer og kirkesanger i Udby, Rougsø herred, samme herred som han kom fra, da han 1893 blev ansat i Kvols.⁶⁷⁾ Lund starter i sit nye embede pr. 1. april 1905, og i marts tages der afsked med ham i Fjends herred.

På et lærermøde i Sparkær nedlægger Lund sin post som den lokale lærerkreds' formand. Han takkes for sin ledelse af kredsen af den nye formand, lærer Jensen, Daugbjerg, og endvidere taler ved fællesspisningen efter mødet blandt andre forhenværende folketingsmand, Chr. Ravn, Lunds gamle støtte, der selv havde været lærer, lærer Højfeldt, Sparkær – og Lund selv.⁶⁸⁾

På grund af Lunds afrejse flyttedes den årlige eksamen frem til slutningen af marts, og efter eksamens afholdelse takkes Lund ved en sammen-

komst for sit arbejde i Kvols. Lovordene har ikke ligefrem strømmet ned over Lunds hoved ved den lejlighed, men farvel og tak er der da blevet sagt. Ved middagsbordet talte pastor Gad, Chr. Ravn, et skolekommissionsmedlem og Lund. Avisreferenten sammenfatter sikkert ganske præcist hovedindholdet i talerne ved at skrive, at Lund i de 12 år han har været lærer i Kvols »har tvunget Folk til at agte sig paa Grund af hans Gerning i Skolen, selv om han hvad Anskuelse angaar har haft adskillige Modstandere«. ⁶⁹⁾ En kølig afsked, ingen af forældrene havde ordet, takken udtaltes formelt på embeds vegne. Hermed var sagen endt, taberen forlod valpladsen, de sejrende blev og levede deres liv videre. Gårdmændene havde vist deres styrke i en lokal, skolepolitisk sag – som de gjorde det i den store politik i årene efter århundredskiftet. Bønderne holdt længst ud, »Som altid, når der var strid mellem bønder og lærer eller præst«. ⁷⁰⁾

Romanen »Paragraf 8«, 1914

Men Lund fik alligevel det sidste ord. I 1914 udsendte han nemlig »Paragraf 8« med undertitlen »En fortælling fra landsbyen«. ⁷¹⁾ Det er en tendens-roman, der vender sig kraftigt mod afskedigelsesparagraffen (paragraf 8) i lønningsloven af 1908, og det er samtidig en let gennemskuelig nøgleroman, hvor Lund tager hævn over Kvols-boerne. Bogen er i sit anlæg en parallel til Åkjær »Vredens børn« (1904) og Jakob Knudsens »Lærer Urup« (1909), men kan litterært set slet ikke måle sig med disse værker. Hvor der hos Åkjær kastes et kritisk lys over tyendets levevilkår og fremtidsudsigter, og hvor den moderne, »blødsødne« pædagogik hos Knudsen nedsænkes i et syrebad, der er det landsbylærerens ansættelses- og arbejdsforhold og hans forhold til lokalbefolkningen, der sættes fokus på i Lunds bog. Den ensidige tendens har han fælles med forbillederne. Sympatien samler sig om læreren, ligesom den hos Åkjær gælder tjenestekarlen og hos Knudsen den gammeldags, autoritære lærer Urup. Satiren i »Paragraf 8«, der gælder de veletablerede gårdmænd, er også et træk, der findes hos Åkjær og Knudsen, mens sentimentaliteten, der især viser sig i bogens slutning, peger mod skolelærerlitteraturen fra 2. halvdel af det 19. årh. (Anton Nielsen, Thyregod, Zacharias Nielsen).

»Paragraf 8« udkommer i sommeren 1914, på et tidspunkt, hvor »Folkeskolen« svulmer af indlæg mod § 8-afskedigelsessager som f.eks. Mat-horne-sagen fra Odsherred og hvor Danmarks Lærerforenings boykot af arrangementerne i forbindelse med 100 års jubilæet for skoleloven af 1814 kulminerer. ⁷²⁾ Bogens udgivelse er smukt timet!

Bogen foregår tydeligvis i egnen omkring Kvols, der i bogen hedder Ring. Af stednavne er Viborg bevaret, mens Skive er blevet til Højby, Løgstrup til Haldrup, Stoholm til Broholm, Borup til Vejrup, Krabbesholm til Kærholm og så fremdeles. Handlingen er henlagt til tiden august 1908 til august 1910 og skildrer, hvordan de lokale myndigheder (sogneråd og skolekommission) i Ring skaffer sig af med læreren på stedet gennem 24 år, der afskediges efter § 8, hvorefter han bliver sindsforvirret og dør af et hjerteslag.⁷³⁾

Hovedpersonen i fortællingen er læreren Niels Møller, en dygtig og respekteret lærer (Lund). Hans forhold til sine overordnede, provst Koch (Jensen), biskop og minister, er det bedste, men han står i modsætningsforhold til de lokale spidser, først og fremmest gårdejer og sognerådsformand Kjeld Jensen (Niels Mousten). Modsætningsforholdet er især politisk begrundet, idet Møller tilhører den moderate fløj inden for Venstre, mens Jensen er radikal (igen: tæt på virkelighedens forhold). Møller lægger flere gange hindringer i vejen for valg af Kjeld Jensen til politiske tillidsposter, f.eks. til sogneråd og folketing, men kun landspolitisk lykkes det at standse ham. Dertil kommer personlige modsætninger. Møller er en ilter idealist, som vil skabe den bedst mulige skole i Ring, Kjeld Jensen er en snedig taktiker, og som sognerådsformand forstår han at spænde livremmen ind, ikke mindst når det gælder skolens undervisningsmidler og inventar. Jensen forstår som alle taktikere at styre sig, Møller bruser let over.

Sagen mod Møller starter med – en aftenskole! Efter at Møller på et politisk møde på Broholm kro har talt imod Jensens opstilling som kandidat til folketinget, men hvor Jensen fik støtte af den radikale folketingsmand Q. Nonne (P. Munch!), nægter sognerådsformanden at påtage hans gratialeansøgning – ganske som vi har set det i det foregående. Men med støtte af provst Koch lykkes det alligevel at få skolerådet til at bevilge Lund understøttelse, uden betingelser. Og sognerådet må pænt betale for lys og brændsel. Derefter følger injurieretssagen mod Kjeld Jensen, som Møller/Lund i fiktionens verden vinder. Jensen må endda betale bøde og sagsomkostninger, i modsætning til virkelighedens verden, hvor han gik fri! – Jo, hævnens time har været sød for Lund, da han skrev romanen mere end ti år efter de virkelige begivenheder.

Romanens videre forløb viser nu, hvordan sognerådsformanden sammen med sine oprindeligt få medsammensvorne bager den rævekage, der sluttelig fører til Møllers afskedigelse efter § 8. Metoden er en serie veltil-

rettelagte intriger mod læreren, hvorunder folkestemningen i Ring gradvist vendes mod Møller. Undervejs sørger den manipulerende sognerådsformand omhyggeligt for ikke selv at få blod på fingrene, han er strategen, der planter ideerne til de næste taktiske træk hos sine håndlangere.

Møller tror til det sidste, at det vil være umuligt at afskedige ham p.g.a. hans samvittighedsfulde arbejde som lærer, men belæres smerteligt om noget andet, først af sin kone Anna, der fra start af er ængstelig, men affejes af Møller, dernæst af myndighederne, provst Koch og ministeren. Møller er autoritetstro, så først da selve ministeren fortæller ham, at selv **han** intet kan gøre, når de lokale myndigheder kræver afskedigelse, går det endelig op for Møller, at han er retsløs og at sognerådet har den fulde magt. Og sagen går sin ubønhørlige gang.

Møllers eneste egentlige støtte i Ring er sognefogden Mads Nielsen og hans kone Inger (formentlig et portræt af sognefogden i Kvols gennem en lang årrække, P. Chr. Olsen, 1838-1919). Men de kan intet udrette mod den stemningsbølge, det er lykkedes sognerådsformanden at rejse mod Møller. Uden for byen har de gode venner i pastor Bang, Haldrup (Christensen, Vorde), og husets læge yder stor professionel bistand under Møllers sygdom efter afskedigelsen. Men i Ring er de alene. De har vel få støtter blandt den fattige fisker- og husmandsbefolkning i Rings nederby, men støtterne her er for svage, og de tør ikke gå imod den mægtige sognekonge Jensen. – Hvor tæt bogen i denne del er på virkeligheden, er svært at sige.

Undervejs i romanen gives der – som også undertitlen »*fortælling fra landsbyen*« stiller i udsigt – en række levende billeder af livet på landet som det må have formet sig omkring århundredskiftet, det politiske liv, kulturelle og sociale forhold, skoleforhold. Vi kommer til politisk møde på Broholm kro, hvor debatteret er Københavns befæstning og forsvaret, der splittede Venstre. Gårdmændenes velstand skildres gennem et opulent ædegilde hos sognerådsformanden, hvor man kan samles i fælles forargelse over at skolelæreren har fået en tiltrængt lønforhøjelse. Landsbysladderens forum, kaffebordet med masser af kager, skildres detaljeret.

Det åndelige liv på Ring-egnen ligger i dvale. Pastor Vied (Gad) er mest optaget af sine kaniner, prædikener kan han ikke udtænke, så kirkegangen sygner helt hen. Egnens grundtvigianere, som også sognerådsformanden regner sig til, har bogens forfatter ikke meget til overs for, den grundtvigske holdning er kun overfladepolitur. Man vil helst ikke forstyrres i sine cirkler, og derfor ville bønderne i Ring helst »*have Lærere*,

der i aandelig Forstand var Gildinger« (s. 83). Ingen provokerende Rasmus Modsat'er, tak.

»Paragraf 8« er skrevet på en enøjet indignation. Den rummer ikke »sandheden« om Lunds forhold til befolkningen i Kvols, men den er et vidnesbyrd om, hvordan Lund har oplevet forholdet, konfrontationen og dens konsekvenser, og den viser, hvordan oplevelserne har levet videre i Lunds bevidsthed og har samlet sig i et behov for kompensatorisk at beskæftige sig med sin personlige fortid i fri, fiktiv form. Hans nederlag er blevet til sejre, modstanderne har fået tørt på og er blevet afsløret som de dumme svin, de var. – Men, bag denne tendens siger bogen ufrivilligt noget om, hvordan det var at være lærer omkring århundredskiftet, og den viser, at forholdet mellem skole og hjem måske oftere har været konfliktfyldt end gnidningsløst. Den viser, at lærerens synlige position er udsat, hvis hans forhold til befolkningen ikke er i balance. Læreren er nok på den ene side en bonde blandt bønder. Hans og hans families livsform har ikke adskilt sig nævneværdigt fra lokalbefolkningens. På den anden side er han embedsmand, han bor til leje og skal ansøge sognerådet om boligvedligeholdelse og -forbedring, og han aflønnes af sognerådet, der føler sig kompetent til at afgøre, om hans arbejde udføres tilfredsstillende. Lærerrollen har ikke været nem, fordi der rettedes modstridende forventninger til ham som menneske og funktionær. Med Gunhild Nissens ord:

»Læreren skal være selvstændig og stærk, have lederevner, være overlegen i kundskaber, besindig og moralsk uangribelig – men han må ikke vise, at han på noget punkt regner sig befolkningen overlegen.«⁷⁴⁾

Denne balance lykkedes ikke for Møller i Ring – eller for Lund i Kvols.

Lindetræet i skolegården i Udby

I Udby, hvor Lund var lærer i 27 år, fandt han sig bedre til rette. Han deltog aktivt i det lokale foreningsliv, og han genoptog sin aftenskolevirksomhed, med bidrag fra amtsrådet på hele 65 kr.! Mere end han nogensinde havde fået i Kvols. Lund blev gode venner med en af de ledende gårdmænd i landsbyen, grundtvigianeren Mads Boldsen, der hver søndag lod sig transportere i hestevogn til Voer færgested for at sejle over på den anden side af fjorden til valgmenigheden i Mellerup. Familierne Lund og Boldsen blev senere nærmere knyttet til hinanden, da en af lærerens

mange sønner giftede sig med gårdmandens datter. Men de var på talefod allerede fra Lunds første tid i Udby, for som der står i Udby skoles embedsbog:

»Det Lindetræ, der staar i Skolegaarden, er plantet af førnævnte Lærer S. M. Lund i Foraaret 1906. Gårdejer Mads Boldsen, Udby, forærede ham Træet og hjalp til med at plante det.«⁷⁵⁾

Lindetræet står der endnu – som et symbol på, at samarbejdet mellem lærer og bonde, mellem skole og hjem, også undertiden kan lykkes?

Kildemateriale

I. Utrykt materiale:

Viborg Stiftsamt arkiv, Skolerådets arkiv (Landsarkivet, Viborg)
Retsbetjente 1919 – Fjends, Nørlyng herreders domprotokol 1902-03 (LA, Viborg)
Sognerådsprotokol for Tårup-Kvols-Borris (LA)
Fjends herreds provstearkiv. Skoledirektionsarkivet (LA)

Skoleprotokoller, Udby skole, Rougsø herred (Rougsø lokalhist. arkiv, Vivild)
Embedsbog, Udby skole (Rougsø lokalhist. arkiv)
Nogle Erindringer (af Rasmus Bertelsen), i privat eje (fra ca. 1950)
Brev fra Marie Olsen til ML (MO, f. 1892, barnebarn af sognefoged P. Chr. Olsen, Kvols, elev af SML i Kvols)

II. Trykt materiale:

Viborg Stifts Folkeblad (VSF), 1901-02, nedslag 1898 og 1905
Viborg Amtstidende (VA) 1901
Skive Folkeblad 1901
Folkeskolen 1900-1914
Love og Anordninger, 1908
Lærerne og Samfundet I-II (1913)
Hjem og Skole 1888-1914

III. Sekundærlitteratur: bringes i noterne

Noter:

- 1) VSF 6/3 1901, artiklen »Aftenskolen«, underskrevet »En Lærer i Viborgs nordlige Opland«
- 2) Søren Ehlers: Ungdomsskolens oprindelse (Årbog for Dansk Skolehist. 1983, s. 7-15)
- 3) Hjem og Skole, 1895, s. 16-42
- 4) Hjem og Skole, 1895, s. 37

- 5) Hjem og Skole, 1896, s. 28-29
- 6) skøn, der bygger på oplysninger i læserbreve i VSF 17/7 og 27/8 1901
- 7) skemaer i Amtsarkivet, LA (B4, 6773 og 6774), bevaret for 1899 og 1900. 1901-skemaet ikke fundet, men citeret af Lund i VSF 25/7 1901, hvorfra det her er taget.
- 8) 1896: 40 kr, 1899: 30 kr., 1900: 35 kr.
Om statstilskuddet: Joakim Larsen, Bidrag til den danske skoles historie bd. 3 (1899), s. 451. Bodil K. Hansen: Skolen i landbosamfundet ca. 1880-1900 (1977), s. 91. Ehlers: a.a., s. 12-13
- 9) Hansen, a.a., s. 87
- 10) Hansen, a.a., s. 101
- 11) VSF 17/7 1901. Citat fra sognerådsformand Niels Moustens offentliggørelse af brevvekslingen mellem Lund og sognerådet i VSF. Beslutningen om offentliggørelse blev truffet på sognerådsmødet 8/7 1901. I Sognerådsprotokollen står at læse:
»I anledning af at det ved skolerådets forhandlinger den 24. juni fik udseende af at Tårup sogneråd af politiske grunde skulle have nægtet at anbefale Lærer Lunds andragende for afholdt aftenskole, vedtog sognerådet i det offentlige blade at forsvare sin handlemåde i denne henseende samt offentliggøre de dertil hørende breve«.
(Sognerådets forhandlingsprotokol marts 1881-maj 1911. LK 293, 3003. LA, Viborg)
- 12) VSF 25-26/7 1901. også flg. oplysninger herfra.
- 13) Niels Mousten i brev til Lund af 6/6 1901, trykt i VSF 17/7.
- 14) Lund i »Et Gjensvar«, VSF 25/7 1901. Også det flg. herfra.
- 15) Hansen, a.a. s. 95.
- 16) VSF 7/3 1901. Indlæg med lignende indhold i VA 23/7 1901, underskrevet »Agrar«.
- 17) VSF 17/7 1901.
- 18) brev fra slutn. af marts 1901 (VSF 17/7). Spørgsmålet er, om ikke sognerådet gør sig til »selvbestaltet Dommer« i en sag, hvor det ingen kompetence har. Jf. anonymt læserbrev fra »En Lærer« i VA 28/7 1901.
- 19) Amtsarkivet, skolerådssager (B4, 6775), LA, Viborg. Sognepræsten er Gad, der skal skrive under på ansøgningen om gratiale i sin egenskab af formand for skolekommissionen. Gad følger Mousten og undlader at skrive under – på trods af at han selv har optrådt i Lunds aftenskole som foredragsholder.
- 20) Skoledirektionsarkivet, LA (C 21-31, 1901).
- 21) jf. takkebrev til provst Jensen fra Lund af 4/7 (C 21-31, 1901)
- 22) Dansk biografisk Leksikon (DBL) nyeste udg. Claus Bjørn på basis af Svend Aakjærs artikel i gl. udg.
- 23) referatet af skolerådsmødet i VSF 27/6 foranlediger sognerådet til at offentliggøre alle sagens akter, jf. note 11
- 24) Hansen, a.a., s. 87 og 101.
- 25) VSF 25/7 og 26/7 1901.
- 26) VSF 2/8 1901.
- 27) Tårup-Kvols-Borris sognerådsprotokol. Møde 4/6 1901. LA, Viborg (LK 293, 3003)
- 28) VSF 27/8 og 15/9 1901. Medunderskrivere er to sognerådsmedl.: Anders Sørensen og Lars P. Jensen. Rasmus Bertelsen er kun medunderskriver på den første adresse. Har han fået kolde fødder? Sognefogden i Kvols. P. Chr. Olsen, figurerer ikke i de to breve. Det er ikke tilfældigt, han var en af Lunds trofaste støtter i Kvols.

- 29) VA og VSF 10/8 1901
- 30) VA 23/7 1901. I VA skriver »En Lærer i Fjends Herred« i et lignende positivt indlæg om Lunds aftenskole:
 »Jeg glæder mig ved Lunds Maade at holde Aftenskole paa. Det er en Maade, der passer for Ungdommen, som den er i vore Dage med sin stærke Trang til at høre, og det er en værdifuld Forberedelse til Højskolen. Bliv ved med den Maade, og den skal nok omsider hos alle vinde den Anerkendelse, den fortjener.«
- 31) Skrivelse fra provst Jensen til Ravn og Skrike 2/10 1901. Mødet afholdt 28/9 (C 21-31, 1901)
- 32) Fjends-Nørlyng herreders domprotokol 1902-03. Retsbetjente, B44, 5088, s. 537-540 (LA, Viborg). Også flg. citat herfra. Dom i sagen 28/10 1902.
- 33) Brev fra 28/11 1902 fra provst Jensen til de to andre medlemmer (C 21-31, 1902)
- 34) B44, 5088, s. 630-635. Flg. citater også herfra. I brev til provst Jensen af 21/9 1901 hævder Madsen-Vorgod, at der må foreligge en misforståelse af hans udtalelser 11/9. Han vil ikke vedkende sig at have brugt udtryk som refereret af de to vidner (pastor Buhl og lærer Rahbek), (21-31, 1901)
- 35) Førstnævnte, ironiske, udtryk fra VSF 4/11 1901
- 36) Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870-1970 (1972), II, s. 860
- 37) VSF 20/10 1901.
 I brev til skoledirektionen af 14/11 1901 forespørger Lund, om der skal forsøges rejst tiltale mod bladets ansvarshavende redaktør p.g.a. »fornærmelige« passager i artiklen (passager, som Lund har understreget i artiklen, som han har vedlagt sit brev). Direktionen svarer 19/12 tilbage, at den ikke finder anledning til at rejse (endnu) en sag. (C 21-31, 1901).
- 38) VSF 30/10 og 2/11.
- 39) VA 5/9 1901.
- 40) VSF 26/7 1901.
- 41) Kristian Hvidt: Venstre og forsvarssagen (2. udg., 1971), s. 204.
- 42) VSF 6/4 1898.
- 43) VSF 4/4 1901.
- 44) VSF 2/4 og 3/4 1901.
- 45) VSF 7/4 1901.
- 46) VSF 5/3 og 2/4 1901.
- 47) VSF 2/4 1901.
- 48) VSF 24/4 1901. Jf. også VSF 9/3 1901: »Da Højre vilde erobre Kvols«, der er en reportage om et forsøg på fra Kaas' side at vende folkestemningen i højre-retning ved et møde i Kvols forsamlingshus. Men forsøget mislykkedes iflg. bladet, og »Kvols er endnu en lige saa trofast Venstreby, som den altid har været«.
- 49) Håndskrevet i kollegiehæfte, i privat eje. Kopi stillet til rådighed for ML af børnehavet lærer Elsebeth Voxen, Kvols. Erindringerne er formentlig nedskrevet o. 1950, da Rasmus Bertelsen var ca. 80 år gammel.
- 50) VA 26/7, 28/7, 23/7 1901.
- 51) F.eks. VSF 30/10 og 2/11 1901: »Den gode Tro i Fjends Herred I-II«.
- 52) De citerede begreber anvendes i den ovenfor citerede artikel »Proces og Dom«, VSF 20/10 1901.

- 53) Lærerne og Samfundet II, 1913, s. 161.
- 54) DBL, Hanne Engberg, Jf. også Ehlers, a.a., s. 9.
- 55) VSF 5/3 1901.
- 56) VSF 12/3 1901.
- 57) Skive Folkeblad 31/5 1901, VSF 31/5 1901.
- 58) VSF 5/3 1901.
- 59) Jf. også mundtlig oplysning til ML fra lokalhistorikeren Laust Kristensen, sognepræst i Tårup-Kvols. Se også LKs artikel i Fra Viborg Amt 1983: Træk af skolevæsenets hist. i Kvols sogn (s. 81-113).
- 60) VSF 6/3 og 9/6 1901.
- 61) Paul Nedergaard: Dansk Præste- og Sognehistorie. Viborg Stift (1963), s. 308-310. (også flg. oplysninger hentet herfra).
- 62) C 21-31, 1901, flere skrivelser.
- 63) C 21-31, 1902, brev af 24/1 1902.
- 64) C 21-31 1902, skrivelse af 2/9 1902.
- 65) C 21-31 1903, flere skrivelser.
- 66) C 21-31 1903, brev af 13/11 1903.
- 67) Kaldsbrev i C 21-31, 1905. I oversigt over lærerembederne i Fjends herred 1900-1934 står der om Lund, at han pr. 1/4 1905 blev »forflyttet« (citater fra oversigten) til Udby skole. Hvor bogstaveligt skal ordet »forflyttet« mon tages? At det har været tæt på, viser sagens udvikling jo imidlertid. (C 21-38).
- 68) VSF 24/3 1905.
- 69) Enslidende i VSF, VA og Viborg Stiftstidende 29/3 1905, mærket P. C.
- 70) Anna Rasmussen: Hylke sogn i det 19. århundrede (1985), s. 203.
- 71) Hagerups forlag. Forord af daværende redaktør af Folkeskolen, N. P. L. Kjærgaard. Anm. i Folkeskolen nr. 36, 10/9 1914 (mærket -i.-n.), i Hjem og Skole 1914, s. 326-27 af redaktøren Skat Rørdam. Begge anmeldelser er forbeholdne over for bogens kunstneriske kvaliteter, men nævner dens engagement i § 8-sagen og dens mulige virkning her som et positivt træk.
- 72) Talrige indlæg i Folkeskolen 1910-14. Bedste oversigt: Stinus Nielsen: Kampen mod § 8 og § 33. Den danske lærerstands retsstilling gennem 75 år.
- 73) Nøgleformuleringen i § 8 i Lov om Lønning for Lærere og Lærerinder i Folkeskolen af 27. maj 1908 lyder således:
 »Ønsker Skolekommissionen eller Kommunalbestyrelsen en i Kommunen fast ansat Lærer eller Lærerinde fjernet fra sit Embede, fordi den paagældende er kommen i et saadant Misforhold til sin Stilling som Lærer, at udbyttet af Skolens Virksomhed derved i væsentlig Grad forringes,« ...
 så kan det ske efter nærmere fastsatte regler (Love og Anordninger, 1908, s. 559). Med tilsynslovene af 1933 og 1949 ændres § 8 på det afgørende punkt, nemlig m.h.t. de lokale myndigheders afskedigelsesret, idet ministeren kan henvise sagen til afgørelse i et udvalg. Kernen i § 8 (den lokale, inappellable afskedigelsesret) er dermed reelt bortfaldet (Stinus Nielsen)
- 74) Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati (1973), s. 88-89.
- 75) Udby skoles embedsbog, Rougsø lokalhist. arkiv. Vivild. Det citerede er skrevet af Lund selv med hans karakteristiske, letlæselige håndskrift.

Fra gejstligt til verdsligt tilsyn

Af Vagn Skovgaard-Petersen

I folkeskolens historie hører 21. juni 1935 til de skelsættende datoer. Den dag udnævntes – med virkning fra 1. maj samme år – 18 amtsskolekonsulenter til tjeneste i de gamle kongerigske amter, altså nord for Kongeåen. Stillingen var ny, oprettet i henhold til lov om folkeskolens styrelse og tilsynet med private skoler af 20. maj 1933. Den var honorarlønnet og tidsbegrænset, – udnævnelsen gjaldt for seks år. Først ved skoletilsynsloven af 12. april 1949 blev amtsskolekonsulenterne kgl. udnævnte tjenestemænd på embedstid. Forbilledet blev da, som det skal vises, hentet i Sønderjylland.

Rigsdagen havde i 1933 bestemt ved lov, at amtsskolekonsulenter skulle udpeges blandt de i amtet virkende lærere. Mindst ti års lærergerning i folkeskolen var en betingelse. Blandt ansøgerne skulle skoledirektionen i amtet indstille tre lærere, mellem hvilke undervisningsministeren så måtte foretage sit valg. Den udpegede skulle forblive i sin stilling som lærer, men undervisningen måtte besørges af en vikar.

Om den nye virksomhed handlede lovens § 18: *»Amtsskolekonsulenten er Skoledirektionens pædagogiske Raadgiver. I øvrigt er det hans Opgave at være vejledende og raadgivende for de under Direktionen hørende Folkeskoler, der ikke forbereder til nogen statskontrolleret Eksamen. – Han besøger Amtsraadskredsens Skoler efter Anmodning af Skolemyndigheder eller efter Tilkaldelse af den eller de ved en Skole ansatte Lærere«*. Det var ord, der var afvejet med decimaler.

Konsulenten blev imødeset med en ikke ringe skepsis – kollegial, akademisk, politisk. Var han en »barsk Inspektør«? Eller en juridisk dilettant? Født i et politisk spil om det gejstlige tilsyn med folkeskolen kunne han misbilliges som skalkeskjul for en uønsket sækularisering. Det var en svær fødsel. En tilsynsmand under tilsyn var en mærkelig nyhed.

De udpegede, der skulle give stillingen indhold og mening, var alle lærere ved landsbyordnede skolevæsenere. Langt de fleste var førstelærere,

en enkelt var overlærer (skoleinspektør) i Give. Når købstadlærere således i praksis blev udelukket – skønt ikke i princippet – skyldtes det, at købstædernes skolevæsenere ikke skulle sortere under skoledirektionerne, men stod direkte under ministeriets tilsyn.

De nyudnævnte pionerer var følgende:

Københavns amt: Ebbe Stephansen (Himmelev)

Frederiksborg: L. C. Jensen (Gilleleje)

Bornholm: Otto A. Nielsen (Østermarie)

Holbæk: Axel Jensen (Kvandløse)

Sorø: Hans Jørgen Hansen (Frederiksberg ved Sorø)

Præstø: H. P. Jørgensen (Aashøj)

Maribo: Ole Hessilt (Nørre Alslev)

Odense: Christoffer Hansen (Mesinge)

Svendborg: Herluf Jepsen (Ringø)

Aalborg: Jens Mikkelsen Lauritsen (Frejlev)

Hjørring: Peder Mortensen Hanghøj (Dronninglund)

Thisted: Chr. Mejlgaard (Sundby på Mors)

Viborg: Bertel Villumsen (Levring)

Ringkøbing: Jakob L. Jakobsen (Snebjerg)

Aarhus: Jens Drengsgaard (Grundfør)

Randers: Søren Stegger Nielsen (Asferg)

Ribe: Jens Dige (Bække)

Vejle: Johs. Jeppesen (Give).

Flere af de udnævnte havde gjort sig bemærket i offentlig sammenhæng, som medlemmer af sogneråd, menighedsråd o.l. Stegger Nielsen var medlem af landstinget for Venstre, Ebbe Stephansen, Axel Jensen, Jens Drengsgaard og Peder Mortensen Hanghøj var medlemmer af Danmarks Lærerforenings hovedbestyrelse, Axel Jensen som foreningens formand.

I denne artikel er det hovedsagen at belyse stillingens historiske nyhed, dens princip. En kommende artikel er et forsøg på at vurdere, hvordan den nye embedsmand klarede de større konflikter, der opstod enkelte steder i de følgende årtier.

Det gejstlige tilsyn

Dette tilsyn havde i det 19. århundrede været garanten for gennemførelsen af den almindelige undervisningspligt. Frederik VI havde handlet klogt, da han i 1814 mobiliserede biskopper, provster og præster som tilsynsførende med folkeskolens undervisning og opdragelse. Den danske befolkning var kommet i skole.

Det overordnede tilsyn lå i Danske Kancelli, fra 1848 i Kirke- og Undervisningsministeriet, siden 1916 i Undervisningsministeriet. Hertil indgav biskopperne deres visitatsberetninger. Balle, Mynster, Skat Rørdam og alle de andre har i sommermånederne år efter år gennemrejst deres stifter i hest og vogn, gjort notater, vejledt, opmuntret og formanet. Disse visitatser har haft præg af festlighed og omsorg, men også af embedsmagt. Maleren Carl Thomsen har fastholdt stemningen i sit klassiske billede fra 1888: *Middag efter Bispevisitats* (Statens Museum for Kunst). Biskop D. G. Monrad glad og myndig for bordenden, præsten byder velkommen, sognets lærere sidder med til bords. Det var en højtidssdag med et midtpunkt.

Også i vort århundredes første årtier var bispevisitatserne begivenheder i sognene. Derom findes adskillige vidnesbyrd. Her gengives en beskrivelse, som Harald Ostenfeld, Københavns biskop, skrev ca. 1930 få år før bispevisitatsernes ophør i henhold til skolestyrelsesloven 1933.

»For mig former en Visitats sig væsentlig saaledes, at jeg tager ud Lørdag Morgen og besøger denne Dag 2-3 Skoler i vedkommende Pastorat. Besøget i Skolen bliver gerne en Skolefest for Børnene, ikke en indgaaende Eksamination; jeg kommer kun i Skolens øverste Klasse. Vi begynder med at synge en Salme, hvorefter Dansk læsning foregaar. Under Læsningen, som giver et ganske godt Indblik i Klassens Standpunkt, ser jeg i deres Stilebøger. Derefter taler Læreren med dem om et opgivet Emne i Danmarkshistorien – dette vælges ud af, hvad der er gennemgaaet den sidste Maaned. Paa samme Maade opgives et Emne i Kristendomskundskab, og naar Læreren Samtale er til Ende, fortsætter jeg denne ved at tale med Børnene i et lille Kvarter. Vi slutter med at synge en af de indøvede Sange. Det hele varer ca. 1 Time. Mit Indtryk er, at der arbejdes godt i den danske Folkeskole. Selvfølgelig er der Forskel; men kun 2-3 Gange i min lange Bispetid har jeg været nødt til at henlede Undervisningsministeriets Opmærksomhed paa Skolens Standpunkt, for at der kunne blive foretaget en Undersøgelse ...

Aftenen tilbringes i Præstegaarden i Samtale med Præsten. Kirkebøgerne og andre Embedsbøger efterses. Søndag Kl. 10 er der Gudstjeneste, hvor Præsten prædiker over Dagens Tekst. Derefter har jeg en Samtale med de sidste 3 Aars Konfirmander. Denne er ikke en Eksamen, men en jævn Samtale, som de Unge som oftest er interesserede i. Da jeg for en halv Snes Aar siden gik med Overvejelser, om jeg ikke burde afløse denne Tale med de Unge med en Tale til dem, havde jeg en Søndag min gode Ven Højskoleforstander Jacob Appel med mig, og jeg talte til ham om Sagen, hvorefter han sagde: »Dette maa Du paa ingen Maade opgive, saalænge Du kan faa de Unge til at møde« ... Efter Samtalen med de Unge slutter jeg da med en kort Tale til Menigheden. Derefter har jeg Søndag Eftermiddag Møde med Menighedsraadet, med hvem jeg taler om de aandelige Forhold i Sognet og om deres Forhold til deres Præst. Ved disse Visitatsbesøg kommer Biskoppen i Forbindelse ikke alene med Præst og Lærere, men ogsaa med Skolekommissionsmedlemmer, Sogneraadformænd og Menighedsraad«

Dette biskoppelige tilsyn var sjældent noget kontroversielt. Men en mere håndfast kontrol med undervisningen var provsternes visitatser, der oftest kom uanmeldt – forankret i anordningen 1814, »at *Directionens Lemmer og fornæmmelig Amtsprovsten flittigen skal besøge Skolerne, og paase, at Skolelærerne saa vel som Skoleforstanderne og andre Skolecommissionens Medlemmer troligen opfylder deres Pligter*«. Provsten repræsenterede det regionale tilsyn, der var krumtappen i systemet, provstidirektionen. Den traf alle vigtige beslutninger, havde kaldsretten til lærerembeder, førte korrespondancen med ministeriet, indgav årlige beretninger dertil. Amtmanden var formand i skoledirektionerne, der desuden havde et tredje medlem, udpeget af amtets skoleråd. Men det var provsten, der var forretningsførende og visiterende og derfor i praksis den mest indflydelsesrige.

Der foreligger ikke nogen undersøgelse af provstens virksomhed som tilsynsmand. De følgende bemærkninger bygger på stikprøver i enkelte provstearkiver. Det kan næppe anfægtes, at der stod respekt om provsten.

Han kendte lærerne og havde magt over dem. Det var en styrke, at han i systemet var på distance. Han var ankermand, hvis en lærer var kommet i strid med præst eller befolkning.

Der var magtglade provster, og de kunne naturligvis være utålelige for både duelige og uduelige lærere. Et barsk eksempel fra 1880ernes Bornholm er givet af Roar Skovmand (Årb. f. Dansk Skolehistorie 1973, s. 60). Eksemplerne fra dette århundrede tyder på moderation. I visitatsbøger findes hyppigt korte bemærkninger om et gunstigt indtryk af skolen, om savnet af et vægkort, om det generelle forhold mellem skole og befolkning. Men naturligvis forekom der konflikter. I et sogn var der ophidselse over en affære mellem læreren og brugsmandens kone. Mindeligt og myndigt greb provsten ind og forklarede de implicerede, at det ville han ikke have. Så var det ordnet. Præsten fik en næse for sin nævenyttighed i sagen. – Det er ikke helt sjældent, man i dette århundredes første årtier i bladet Folkeskolen kan finde en hjertelig tak til en afgående meriteret provst for hans kloge og humane tilsynsvirksomhed, underskrevet af provstiets lærere. Der findes også overleveringer om arrogance hos både provst og skolekommissioner, når ansøgere til et ledigt kald var indkaldt til syn og samtale.

Det var imidlertid på sogneplanet, tilsynet var mest personligt og derfor mest sårbart. I landsognene var præsten født formand for skolekommissionen. Her var parterne tæt på hinanden, og meget beroede på takt og finfølelse. Det kunne blive uudholdeligt, hvis præsten betragtede lærerne som sine undergivne og talte magtsprog på kommissionens vegne. Der findes eksempler derpå også fra dette århundrede.

Ved århundredskiftet havde dette tilsyn historisk opfyldt sin mission og for så vidt udspillet sin rolle. Den altovervejende del af befolkningen havde nu accepteret skolegangens nødvendighed. Antallet af ulovlige forømmelser var klart nedadgående. Lærerens position havde modsat retning. Han var under forandring fra en lidt pudsigt figur i københavnerpressens streg til en mere selvsikker foregangsmand. Det var en udvikling, der havde taget fart under forfatningskampen, da læreren blev uundværlig i lokalsamfundet som initiativtager og organisator. Det har næppe heller skadet standens anseelse, at to folkeskolelærere blev Venstre-høvdinge, **Christen Berg** og **J. C. Christensen**, sidstnævnte endog kultusminister i 1901 og konseilpræsident fire år senere. Danmarks Lærerforening arbejdede fra 1874 periodevis henimod en afvikling af det gejstlige tilsyn, skønt ikke altid med medlemmernes opbakning.

Det var således historisk rigtigt, at lærerne fra 1904 fik udtaleret over for skolekommissionerne i sager vedrørende undervisningen. Ligeledes at landsbylærerne slap for opgaver som rengøring af kirken og ringning med kirkeklokkerne, og at forbindelsen mellem lærerstillingen og de kirkelige tjenester som organist, kirkesanger og kirkebogsfører blev løsnet ved menighedsrådsloven i 1922.

Inden for en overskuelig årrække måtte det gejstlige tilsyn formentlig indskrænkes eller afvikles helt. Landemodet i Ribe stift erklærede sig i 1907 som tilhænger af skolens frigørelse fra det gejstlige tilsyn undtagen for religionsundervisningens vedkommende: præsten burde ikke længere være »født« formand for skolekommissionen.

Danmarks Lærerforening holdt i august samme år delegeretmøde i Tivolis koncertsal. Kravet om et »fagligt« tilsyn blev nu til foreningens officielle politik, defineret således: »*et vejledende, pædagogisk uddannet Kredstilsyn, udført af Konsulenter for hver Skoleraadskreds, der vælges iblandt Skolens Mænd og Kvinder og fører Tilsyn med samtlige Fag. Konsulenten skal have bestaaet Lærereksamen og have virket i Skolens Tjeneste i 10 Aar*«. Her lå amtsskolekonsulenten i svøb.

To år senere spurgte Lærerforeningen sine medlemmer, om de ønskede, at præsten skulle være »født« tilsynsmand i folkeskolen. Herpå svarede 2545 nej, 860 ja. Endvidere blev de spurgt, om religionsundervisningen burde bevares i folkeskolen. Her svarede 2993 et ja, medens 377 ikke ønskede det.

Et verdsligt tilsyn og en afkristning var således to forskellige ting. Hovedsagen måtte være at få gennemført en omlægning, der ikke betød et skår i forholdet mellem kirke og skole, endsige nogen afkristning af skolen. Skolen kunne ikke længere være tjent med afhængigheden. En løsning måtte findes på det politiske plan.

Venstre i vånde

På socialdemokratisk foranledning nedsatte den radikale kultusminister **M. C. B. Nielsen** i 1909 en tilsynskommission, der gennem to år kulegravede sagen. Meningerne var mange, men der var bred tilslutning til, at den lokale skolekommission ikke længere burde udpeges af kommunalbestyrelsen – den skulle i stedet vælges af beboerne. Præsten skulle ikke være født formand, men dog født medlem. Provstens og biskoppens tilsyn skulle bortfalde – provsten erstattes af en amtsskolekonsulent med vejledende tilsyn. Biskoppen skulle fortsat have ret til at samle børnene i de

ældste klasser til samtale i kirken om den kristne børnelærdom. Den kristne forankring måtte ikke antastes.

På det grundlag spillede den nye kultusminister **Jacob Appel** ud med et lovforslag i slutningen af 1911. Han var venstre-mand, grundtvigianer, forstander for Askov folkehøjskole. Forslaget var moderat: præsten fortsat medlem af skolekommissionen, men ikke født formand, provsten fortsat medlem af skoledirektionen, biskoppen med den af kommissionen foreslåede samtaleret. Det fik Appel ikke folkettinget med på. Her ville man af med præsten som født medlem og have provsten ud af direktionen, hvor han skulle erstattes af konsulenten: en lærer, beskikket for seks år efter indstilling fra kredsens lærere. Landstinget nedstemte folketingets forslag. Der gik partipolitik i sagen.

Dette blev tydeligt trukket op i den store skolekommission, der arbejdede fra 1919 til 1923. Det socialdemokratisk-radikale standpunkt var – kort udtrykt – et ønske om afskaffelse af det gejstlige tilsyn, der måske nok var humant, men til gengæld også initiativfattigt. De konservative ville bevare dette tilsyn: det var trygt for skolen og forældrene; samarbejdet mellem hjem, skole og kirke sikrede, at næste generation fik et kristent livsgrundlag.

Venstre havde derimod svært ved at finde sin holdning. Og den ville blive afgørende, bl.a. fordi partiet havde nøglemagten i landstinget. I den store skolekommission udtrykte bl.a. Klaus Berntsen i en mindretalserklæring, at nok kunne man ønske skoledirektionen en sagkyndig bistand, men man *»ønsker ikke at indføre saadanne Amtsskolekonsulenter, der vil føle sig som Inspektører for Folkeskolen og søge at paatrykke Undervisningen i Skolerne deres Præg. Folkeskolens Lærere har hidtil kunnet glæde sig over Frihed i deres Undervisning, og Mindretallet ønsker ikke, at denne Frihed skal berøves dem«*. Det var den tidligere friskole-lærer, der talte.

Men hvad ville Venstre? Partiet havde bag sig en traditionsrig mistillid til embedsmænd. Magten ud til sogneråd og menighedsråd havde været fremgangsrige mærkesager. Det kommunale og decentrale havde appel i partiet. Det gejstlige embedsmandstilsyn måtte støde an mod denne tradition.

Der var andet, der trak i modsat retning. Venstre ville ikke være med til en afkristning af folkeskolen. Forbindelsen mellem kirke og skole havde været til folkegavn, – udtrykt f.eks. af Marie Christensen, J. C.s søster, i den store skolekommission: Uden et kristent værdigrundlag ville næste generation blive til fals for allehånde ateistiske og socialistiske påfund.

Dertil kom, at de gejstlige embedsmænd jo ikke var så statslige endda. De var folkekirkelige, og de havde stedse vist kendskab og hensyn til den lokale sammenhæng. Kirken var blevet en sogne- og menighedskirke. Og hvad kunne man ikke vente sig af et nyt fagligt tilsyn på regionalt plan? Professionelle inspektører, ovenikøbet pædagoger på fuld tid. Det ville blive mere bureaukratisk end det gejstlige tilsyn. Endnu under de sidste forhandlinger i folketinget i foråret 1933 kunne Hans Pinstrup udtrykke synspunktet: *»Disse Amtsskolekonsulenter skyldes intet Ønske fra Befolkningens Side, men derimod fra Lærernes ... Og er Amtsskolekonsulenten for teoretisk indstillet, er der Fare for, at han kan virke som en Hindring for en Lærers Undervisning paa den for ham særegne, men dog værdifulde Maade; der er Fare for, at der kan øves et Tryk, saa at Undervisningen bliver mere upersonlig og mere efter teoretiske Linier«.*

Venstre var blevet et hus, der var i splid med sig selv, og det forblev ikke upåagtet. Det fremgik f.eks. af en artikel i Højskolebladet i januar 1931 om det gejstlige tilsyn. Den var skrevet af Oscar Geismar, journalist, valgmenighedspræst, fra 1931 sognepræst ved Christiansborg Slotskirke, midtergrundtvigianer. Med udgangspunkt i Indre Mission var der ved at rejse sig en folkestemning, skrev han, for præstens fortsatte virke i skolens tilsyn, – *»og da Missionen jo efterhaanden har store Prioriteter i Venstres Hus og er kendt som en skrap Fordringshaver, er det ikke godt at vide, hvordan denne puniske Krig ender. Sandsynligst dog med et Forlig, som paa een Gang afskaffer og bibeholder Præsten. Denne Art af firkantede Cirkler er jo det politiske Livs egentlige Finesse«.*

Geismar havde ikke uret i, at der omkring 1930 var en voksende bekymring i kirkelige – ikke alene i missionske – kredse ved udsigten til afviklingen af tilsynet. Hertil bidrog den skolebogskommission, der på socialdemokratisk foranledning arbejdede 1930-33 med et gennemsyn af eksisterende skolebøger især i religion, dansk og historie. Den skulle undersøge, om bøgerne med hensyn til stofvalg og fremstilling gav et grundlag, der var præget af videnskabelig, kulturhistorisk og fredsvenlig ånd. Betænkningen fra 1933 var stærkt kritisk over for lærebøgerne, ikke mindst de gængse bøger i kristendomskundskab. Var der optræk til en kirkekamp?

I den citerede artikel udtrykte Geismar til slut det grundtvigske standpunkt: *»Hvis det gælder at bevare den gamle Forbindelse mellem Skolen og Kirken, lader dette Maal sig efter vore Dages Lejlighed ikke naa paa nogen nemmere og sikrere Maade, end ved at lægge Ansvarret i deres Hæn-*

der, som dog ene kan og bør bære det: de skolesøgende Børns Fædre og Mødre».

Grundtvigianerne i Venstre havde udsigt til en ikke ubetydelig gevinst: friskolerne – d.v.s. de private børneskoler uden eksamen – ville ikke blive underlagt det nye tilsyn, men hver for sig få mulighed for selv at vælge en tilsynsmand, der – med ministeriel godkendelse – skulle være det offentliges garant for skolens forsvarlige drift. Det havde længe været et stort ønske i friskolekredse. Den socialdemokratiske undervisningsminister F. J. Borgbjerg var da også så meget af en grundtvigianer, at denne indrømmelse ikke har voldt ham større kvaler. Noget tyder på, at han har betragtet friskolen som en hændende skoleform, så konsekvenserne ville blive beskedne.

Endnu et kort på hånden havde tilhængerne: de kunne henvise til de sønderjyske erfaringer efter genforeningen. Jacob Appel havde i 1920 og 1923 fået gennemført en lovgivning om folkeskolen i Sønderjylland – forberedt sammen med formanden for Sønderjysk Skoleforening Hans Jepsen Christensen. Her var det gejstlige tilsyn gledet ud – ikke ud fra en kirkefjendsk holdning, men som en reaktion mod det preussiske embedsmandsstyre. I hvert skoledistrikt var oprettet en skolekommission, valgt af distriktets kommunale vælgere. I Sønderjylland ansatte regeringen ved genforeningen tre amtsskolekonsulenter, der blev forretningsførende medlemmer af skoledirektionerne.

Det var et eksperiment, og der havde vist sig vellykket, ikke mindst fordi førstemanden blev den kloge og frisindede Nicolai Svendsen. Den styrelsesmæssige sækularisering havde ingenlunde svækket skolens kristne præg. De tre konsulenter – foruden Nicolai Svendsen, Ludvig Mortensen og N. J. Nielsen – havde vundet tillid hos både lærere og forældre.

Skolestyrelsesloven blev vedtaget 20. maj 1933. I folketinget var der 88 ja-stemmer mod 21 nej-stemmer – otte venstrefolk undlod at stemme. I landstinget stemte 47 for, 13 imod. Det var Det konservative Folkeparti, der tegnede modstanden.

I dette politiske forløb er der foruden Borgbjerg en politiker, der nødvendigvis må nævnes, venstremanden Søren Stegger Nielsen. Han var formand for landstingsudvalget vedrørende tilsynsloven og sit partis ordfører i sagen. Han var selv lærer og nød stor tillid i skolekredse, bl.a. i Danmarks Lærerforening, for sin indsigt i skoleforhold. Mere end nogen anden havde han æren og ansvaret for, at de fleste venstrepolitikere til slut gik med til reformen og sikrede dens vedtagelse.

Tilsynsloven

Forliget om skoletilsynet blev af den firkantede slags. Præsten gled ud af det lokale tilsyn i skolekommissionen som født medlem, men han bevarer tilsyn med religionsundervisningen (til 1970). Skolekommissionen blev ikke forældre- eller folkevalgt, som foreslået af Socialdemokratiet, men skulle fortsat udpeges af kommunalbestyrelsen. Der blev åbnet mulighed for oprettelse af forældreråd ved den enkelte skole (obligatoriske blev de først i 1970).

På det regionale plan blev de tidligere provstidirektioner erstattet af de langt færre amtsskoleledelse. Amtmanden blev formand og forretningsførende; som øvrige medlemmer indtrådte tre amtsrådsvalgte samt en af amtets provster, beskikket for seks år af undervisningsministeren. Han var en rest af det gejstlige tilsyn, bibeholdt indtil 1949.

Denne skoledirektion skulle tilse, at gældende bestemmelser blev overholdt i de kommunale skolevæsen; den skulle stadfæste undervisningsplaner for folkeskolen samt for ungdoms- og aftenskolerne. Den havde kaldret til folkeskolens lærerembeder, godkendelse af planer og overslag vedrørende opførelse og ombygning af skolebygninger, omlægning af skoledistrikter m.v. Altsammen gældende for landkommunerne i amtet, men ikke for købstadkommunerne. Disse stod som nævnt under direkte tilsyn af undervisningsministeren.

Den vigtigste nyhed på det regionale plan var amtsskolekonsulenten. Nu var han der omsider efter diskussioner i et kvart sekel. Men i beskåret skikkelse sammenlignet med Lærerforeningens ønsker og ordningen i Sønderjylland. Han var ikke medlem af skoledirektionen, men pædagogisk rådgiver for den. I lovens beskrivelse af stillingen var ordet tilsyn gledet ud under den politiske behandling – det var for ømtåleligt. Han var åremålsbeskikket.

Først efter 2. verdenskrig blev Kongeå-grænsen slettet, hvad tilsynet angår. Skoletilsynsloven 1949 ansatte også konsulenterne i det gamle land på embedstid. De sønderjyske konsulenter mistede ved fremtidige ansættelser deres position som medlemmer af skoledirektionen.

Mødet med ministeriet

Amtsskolekonsulentens arbejdsopgaver blev lidt nærmere bestemt i et cirkulære, som undervisningsministeriet udsendte den 13. april 1935 til samtlige skoledirektioner uden for København.

Han skulle udtale sig om alle forslag til skoleplaner og undervisnings-

planer og afgive erklæring i alle sager vedr. kredsens skolevæsen, som direktionen måtte forelægge ham. Han skulle deltage i dennes møder, dog uden stemmeret. Han skulle have fast kontortid en eller flere dage om ugen til forhandling med lokale skolemyndigheder, lærere eller andre om sager vedr. skolerne. Han skulle besøge kredsens skoler efter anmodning af skolemyndigheder eller tilkaldelse af lærere. Skolemyndigheder blev her defineret som: *»foruden Undervisningsministeriet og Skoledirektionen samtlige Myndigheder i Kommunen, der har med det offentlige Skolevæsen at gøre – Kommunalbestyrelsen, Skolekommissionen, Forældrerådene og angaaende Tilsynet med Religionsundervisningen Sognepræsten«*. Konsulenten var berettiget og på begæring forpligtet til at træde i direkte forhandling med skolekommissionen i sager vedr. en kommunes skolevæsen.

Et ikke uvigtigt led i virksomheden var indberetningerne. Han skulle modtage årlige indberetninger fra skolekommissionerne og på grundlag heraf udarbejde en samlet indberetning som skolevæsenet i amtet. Derudover skulle han give en særlig indberetning om de besøg, han havde aflagt i amtets skoler, med en redegørelse for arbejdet i disse. Begge indberetninger skulle han gennem skoledirektionen indsende til undervisningsministeriet.

Endelig skulle han iværksætte og lede instruktionskursus for lærerne i amtet og var pligtig til at føre tilsyn med ungdomsskoler og aftenskoler i amtets landkommuner efter skoledirektionens nærmere bestemmelse.

Hermed var sagt noget om opgaverne, men kun lidt om myndighed og magt. Hans kompetence var et følsomt felt. Den særlige indberetning måtte dog forudsætte, at skolebesøg faktisk fandt sted.

De nyudnævnte har følt usikkerheden. De mødtes i Fredericia den 22. juli 1935 for at drøfte situationen. Axel Jensen fra Holbæk indledte, og det er betegnende, at det første punkt i hans oplæg drejede sig om *»Amtsskolekonsulenternes Bemyndigelse til at besøge Skolerne«*. Det fremgår af en bevaret protokol over konsulenternes møder fra 22/7 1935 til 16/5 1956. Den yderst kortfattede omtale af dette første møde slutter med bemærkningen: *»Det vedtoges ikke at danne nogen særlig Forening, men at samles til Møder, naar der er Anledning dertil. Axel Jensen indkalder til disse Møder. Stephansen fungerer som Sekretær«*. Endnu deltog de sønderjyske amtsskolekonsulenter ikke; de kom først med året efter.

I følge protokollen fandt det næste møde sted i København den 1. oktober 1935. Også denne gang er referatet lakonisk, under en rubrikoverskrift

»Mødet i Ministeriet«. Det oplyses, at ministeriet havde sammenkaldt amtmænd og amtsskolekonsulenter. Man drøftede de spørgsmål, »som antagelig vilde blive draget frem, f.eks. Amtsskolekonsulentens Bemyndigelse, hans Ret til at paategne Ansøgninger, hans Tilsyn med Aftenskoler m.v.«. Referatet må altså dække et forberedende møde. Forløbet i ministeriet er ikke omtalt i protokollen.

Men det kender vi fra undervisningsministeriets arkiv, hvor der findes en ministeriel protokol med påtegningen »Møder med Amtsskolekonsulenterne. Referater«. Den dækker årene 1935-42. Heraf fremgår, at ministeriet den 2. oktober 1935 kl. 10 holdt et møde på rigsdagen med amtmænd og amtsskolekonsulenter uden for de sønderjyske landsdele til drøftelse af konsulenternes tjenstlige forhold. Undervisningsministeren (Borgbjerg) bød velkommen og deltog i begyndelsen. I øvrigt var ministeriet repræsenteret af departementschef A. Barfod, kontorchef Hergermann-Lindencrone, ekspeditionssekretær K. Paludan-Müller og fuldmægtig G. Hendriksen. De indbudte var alle mødt undtagen en amtmand. Statskonsulent F. C. Kaalund-Jørgensen er ikke nævnt i oversigten over de tilstedeværende, men han deltog i diskussionen.

Det vigtigste punkt på mødet var departementschef Barfods indledning, gengivet i protokollen og – næsten ordret – i Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. for Aaret 1935. I følge Barfod lå afgørelsen om stillingens indhold og myndighed ikke i ministeriet, men i direktionerne. Han ville derfor kun give en orientering om, »hvilke Tanker jeg personligt har gjort mig«.

Alligevel handlede Barfods foredrag om magten og kompetencen. Tanken med begrænsningen i konsulentens beføjelser – at han kun måtte besøge de skoler, hvortil han var udsendt eller tilkaldt – var ikke at udelukke ham fra skolerne, hvad skulle man så i det hele med ham? Begrænsningen var dikteret af »Frygten for Konsulenten som Inspektør, som Kritiker overfor Lærerne, som Indpisker af nye Metoder ... jeg tror, at finder Konsulenten kun den rigtige Form overfor Skolen, vil ingen besvære sig over eller beklage sig over hans Ankomst«.

Konsulenten var ikke tilsynshavende og kunne altså ikke holde visitater i gammeldags forstand, sagde Barfod. Kun når der var tale om, hvor vidt en lærer gjorde fyldest, altså i tilfælde, hvor der blev klaget over ham, kunne konsulenten – efter bemyndigelse – »holde en Slags »Visitats« i Skolen og afgive Indberetning til Direktionen, men til Tilsynsvirksomhed hører der efter mit Skøn noget mere, en vis stadig Kontrolvirksomhed med

Hensyn til Skolerne, og den kan Amtsskolekonsulenten ikke udøve».

Konsulenterne skulle ikke være lærernes overordnede, deres foresatte. Barfod frarådede derfor også, at de indlod sig på at give lærerne anbefalinger. Det var ikke opgaven at give lærerne karakterer, men i givet fald hjælp og vejledning. Frygten for ensretning var reel nok. *»Man ønsker ikke en Indpiskning af nye Metoder eller en Forkæmper for ny Principper i Undervisningen. For alle, der kommer i en Tilsynsstilling eller i det hele i en Stilling, hvor man skal bedømme andres Arbejde, gælder det efter mit Skøn i høj Grad, at man ikke maa ride en Kæphest eller være Partigænger. Man skal staa noget tilbage fra den Strid, der kæmpes i faglig Henseende, og bestræbe sig for at se med Forstaaelse baade paa den gamle Lærer, der gør sig Flid paa sin Manér, og paa den unge, der har hele Arbejdsskolens nyeste Ideer i Hovedet«.* Takt og varsomhed var nøgleord i Barfods formaninger.

Han udtrykte sin glæde over, at konsulenterne kom fra lærernes egen kreds. Men de måtte ikke opfatte sig først og fremmest som repræsentanter for lærerstanden. Hensynet »til det almene« var vigtigere. *»Deres egen Indflydelse i den ny Stilling vil ogsaa vokse og udvikle sig, jo stærkere man kan regne med, at det ikke ensidigt er Lærerstandens Ærinde, De gaar«.* Det var næppe nogen tilfældig formaning – som nævnt var flere af de ny konsulenter engageret i Danmarks Lærerforening.

I den efterfølgende diskussion holdt konsulenterne sig noget tilbage. En del amtmænd deltog, men spørgsmålenes rækkevidde var ikke stor. Man savnede erfaringerne. Men mødets afholdelse var vigtig. Det var en nydannelse og vidnede om den betydning, man i ministeriet tillagde den nye mand trods hans mangel på formel magt.

De første indberetninger

Nu gjaldt det om at høre nyt ude fra arbejdsmarken. Det hele var jo noget af et eksperiment. Derfor bad udgiveren af Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. – det var også Barfod – om, at amtsskolekonsulenterne hver for sig indsendte en kort redegørelse for, hvordan praksis havde udviklet sig i det første halve år. De findes trykt i de nævnte Meddelelser.

Generelt er de vidnesbyrd om den store arbejdsbyrde. Ikke mindst tilsynet med aftenskolerne synes at have beslaglagt megen tid. Der har været mange henvendelser og et stort kontorarbejde. Dette skulle vise sig at blive et problem.

Der er variationer i vilkårene. Nogle skoledirektioner har givet en generel bemyndigelse til skolebesøg i alle skoler – det gjaldt Københavns amt, Præstø og Odense amter (i »Folkeskolen« fremkom i december indsigelser, fordi konsulenten i Præstø amt havde fået bemyndigelse til at »visitere«). Andre steder har direktionerne ønsket at se tiden an og »lade Institutionen forme sig, efterhaanden som Kravene melder sig«, f.eks. i Frederiksborg, Svendborg, Hjørring og Randers amter.

I nogle beretninger mærkes, at overgangen til den nye stilling har været en kolbøtte. Der tales om begyndervanskeligheder i Viborg. Gennemgående er der glæde over samtalerne med lærerne, over drøftelser med forældrekredse og foredragsvirksomhed.

»Jeg kan sige, at jeg kun har været glad ved de Skolebesøg, jeg har aflagt; jeg har set og hørt adskilligt nyt og originalt ved Undervisningen, som jeg har noteret mig til eventuelt senere Afbenyttelse«, skriver O. A. Nielsen fra Bornholm. »Det er en svag Stilling, man fra Lovgivningens Side har givet Amtsskolekonsulenten. Ingen behøver at sende Bud efter ham, og det er ikke meget, han kan tage Initiativ til selv«, noterer Chr. Mejlgaard fra Thisted amt. Men han tilføjer: »Til Trods herfor har det i den forholdsvis korte Tid vist sig, at der er Brug for Amtsskolekonsulenten, og at han ogsaa under de givne Kaar har Lejlighed til at gøre en Indsats og faar det mere og mere«. »Mange Lærere har udtalt Ønske om, at jeg skulde besøge deres Skoler«, nævner J. Drengsgaard i Gl. Aarhus og Gl. Skanderborg amt. De fleste har holdt adskillige foredrag, Axel Jensen i Holbæk har bl.a. talt for menighedsrådene i Holbæk amt om kirkens og skolens samarbejde under den nye tilsynslov.

Meget var endnu foreløbigt, uden instrukser og forretningsordner. Man famlede sig frem. Kun få instruktionskursus for lærere var planlagt. Men det vigtigste var, at de nye konsulenter ikke blev mødt med uvilje, men med accept. Flere af dem bemærker, at der er en bred interesse for folkeskolen. Øjensynlig forstod de at stikke fingeren i jorden. Et godt eksempel på loyalitet over for befolkningens skolesyn er det billede, Jens Dige tegner af den vestjyske skoleordning i Ribe amt. Han nævner to »meget vejende Fortrin«: »For det første lærer Børnene i Sommertiden praktisk Arbejde: ved at arbejde paa Marken og ved at tumle med Kreaturerne bliver de selvhjulpne og møder om Efteraaret friske og veloplagte til Skolearbejdet. Og alt dette, siger Vestjyden, betyder fuldt saa meget som Skolens Undervisning, hvad han utvivlsomt har Ret i. Endelig maa for det andet nævnes et næsten uvurderligt Gode: Forældrene i Vestjylland giver Vinter-

halvaaret saa at sige BARNET fuldtud til Skolen, som de da som Regel støtter af al Evne«. Dige er i hvert fald ikke indpisker af nye metoder eller skoleordninger.

Disse redegørelser virker troværdige. De skal ikke pynte på en situation, melde om sejre eller bekende nederlag. De giver et første indtryk, lidt betaget måske, af en ny arbejdsopgave. I hvert fald er det overbevisende, at konsulenterne er blevet brugt og rådspurgt. Det var alt i alt nok det allervigtigste.

Det historiske

Rakte det nye ud over det gamle?

Det nye var en delvis afvikling af det gejstlige tilsyn. Den medførte ikke nogen dramatik, endsige kirkekamp. I de fleste sogne valgte kommunalbestyrelsen sognepræsten til formand for skolekommissionen. En afkristning af skolen var uaktuel.

Det nye var endvidere oprettelsen af stillingen som amtsskolekonsulent, forbeholdt en folkeskolelærer. »En af vore egne«, som det hed. Ikke tilsynshavende, ikke en foresat, ikke en organisationsmand, men rådgiver, vejleder, mødeleder, støtte for lærere, der var kommet i klemme. Den magtløse, men måske just derfor tillidvækkende konsulent – det var noget nyt, et eksperiment ikke alene i skolen, vistnok i det hele taget i den offentlige forvaltning. Her rakte det nye ud over det gamle.

Stillingen var formet af et antibureaukratisk Venstre og en fordomsfri embedsmand, – en ikke uinteressant konstellation. Det var ikke små krav, der blev stillet til stillingens indehaver. Han skulle være pædagogisk rådgiver, vide hvordan lærere, børn og forældre oplevede skolens hverdag. Han skulle samtidig kende lovgivning og administrativ praksis (indskærpet af Barfod), så at hans råd kunne nytte noget. Ikke en inspektør, men en ankermand, der kunne virke ved sin personlighed. Det var den konsulent, grundtvigianerne i Venstre kunne forestille sig. Deri så Barfod nogle muligheder.

Et helt andet synspunkt blev repræsenteret af statskonsulenten for folkeskolen. I følge Højskolebladet 12/7 1935 (og Fyns Tidende 30/6) havde han forstået gevinsten ved konsulenterne således: »Vi faar opbygget et langt bedre Indberetningssystem, der vil betyde, at jeg som Folkeskolekonsulent vil komme i Besiddelse af et fortræffeligt Kartotek over alle Folkeskolernes Forhold ...«. Det var næppe det, der skulle siges i den situation.

Det er fristende til slut at bemærke, at mødet den 2. oktober fandt

sted præcis 100 år efter det første møde i den rådgivende stænderforsamling i Roskilde. Derpå har muligvis ingen tænkt. Den rådgivende myndighed, der dengang indførtes i forfatningssagen, holdt nu sit indtog i forvaltningen af folkeskolerne på landet. I begge tilfælde blev virkningen stor, i begge tilfælde personlighedspræget. Skal parallellen trækkes videre, bliver det med nævnelser af to klarsynede jurister, A. S. Ørsted og A. Barfod. Impulserne fra de sønderjyske forhold kunne også antydes.

En ny slags rådgivere var udpeget. Der var brug for dem. Så må stilles spørgsmålet, om de kunne magte opgaven. Det var jo et eksperiment.

Kilder og litteratur

Fhv. amtsskolekonsulent **Gotfred Petersen** har indsamlet et stort og meget værdifuldt materiale om de enkelte amtsskolekonsulenter. Det har han venligst stillet til min rådighed.

Amtsskolekonsulenterne. Mødeprotokol 1935-1956. Vil blive afleveret til Rigsarkivet.

Møder med Amtsskolekonsulenterne. Mødeprotokol 1935-1942. Undervisningsministeriets arkiv, 1. dep. Rigsarkivet

A. Barfod: Meddelelser vedrørende Folkeskolen og Seminarierne m.v. 1933 ff.

A. Barfod: Erindringer (Utrykt)

K. E. Bugge: Vi har religion. 1979.

Dansk Kirke-Stat I, 1934, Heri **Harald Ostenfeld**: Biskoppen.

Nicolai Svendsen: Sønderjysk Skæbne III, 1968.

Gunhild Nissen: Amtsskolekonsulenten – Lovgivning og praksis i 30erne (ang. praksis med særligt henblik på Holbæk amt). Utrykt opgave 1967.

Peter Ussing Olsen: Skolestyrets udvikling. Pyramiden og blomsten. 1982.

Folkeskolen. 1907 og 1933-35.

Højskolebladet. 1931, 1933, 1935.

Matematikundervisningen i folkeskolen 1958-1975

Af Eva Rønn

I det følgende beskrives nogle aspekter vedrørende den udvikling af matematikundervisningen i folkeskolen, der blev gennemført i 1960'erne. Jeg vil i den forbindelse lægge vægt på at få redegjort for årsager og motiver.

Efter revisionen af folkeskoleloven i 1958 ændredes matematikundervisningen i praksis: regnetræning og geometribeviser blev prioriteret ned til fordel for mængdelære, formel logik og algebra. Tingene udviklede sig hurtigt, indtil man ved lovgivningen i 1975 fik givet en vis ydre ramme for undervisningen.

Der er tre områder, som hver især viser sig at have indflydelse på matematikundervisningens udvikling i 60'erne: den teknologiske udvikling, videnskabsfaget matematik og de psykologiske/pædagogiske opfattelser.¹⁾

Derfor skitseres først udviklingen inden for hvert område i tidsperioden før ca. 1960. Dernæst undersøges, hvordan disse områder i fællesskab bliver årsag til en ændring, og hvordan denne skrider frem.

Den teknologiske udvikling:

Fra midten af 1950'erne og ti år frem blev den danske samfundsstruktur ændret radikalt. Industrialiseringen accelererede og byerhvervenes andel af den samlede bruttofaktorindkomst blev forøget på bekostning af landbruget, der relativt set havde tilbagegang – dog var der stadig tale om en svag absolut stigning i landbrugets produktion. To væsentlige forhold fulgte af denne udvikling:

1. Der skete en kraftig vandring af arbejdskraft fra land til by. Fra 1950 til 60 øgedes beskæftigelsen i byerhvervene med ca. 250.000 personer, mens landbruget afgav ca. 100.000 (Svend Aage Hansen 1983). Ved at sammenholde udviklingen i produktion og beskæftigelse i landbruget kan man se, at produktiviteten blev kraftigt forøget. Noget lig-

nende gjorde sig gældende inden for industrien, og forklaringen var begge steder store investeringer i arbejdsbesparende maskiner m.m. Dette skal også ses sammen med det andet forhold.

2. Der skete en kraftig forøgelse af realindkomsten og dermed af forbruget. Dette rettede sig især mod byerhvervenes produkter (og mod de importerede), hvilket førte til, at ændringerne i erhvervsstrukturen blev yderligere forstærket.

På trods af en stor tilgang til arbejdsmarkedet af unge og en stor forøgelse af kvindernes erhvervsfrekvens, var den samlede stigning i efterspørgslen (inklusive eksporten) stor nok til, at ledigheden fra 1950'erne efterhånden forsvandt.²⁾

Bl.a. som følge heraf blev der i løbet af 1950'erne taget en lang række erhvervsinitiativer, som alle understregede behovet for en mere omfattende og stærkt forbedret uddannelse af arbejdskraften, specielt på det tekniske og naturvidenskabelige område. Som eksempler kan nævnes: Atomenergikommissionen, som førte til opførelsen af forsøgsstationen Risø 1955. Arbejdet med opbygningen af DASK i anden halvdel af 1950'erne, hvilket igen gav anledning til oprettelsen af den private virksomhed Regnecentralen.

Af betydning for matematikundervisningen i folkeskolen blev teknikerkommissionen, som i 1956 nedsattes af statsministeriet. Kommissionen skulle arbejde med at løse det øgede behov for teknisk arbejdskraft, og afgav en betænkning i 1959: Betænkning nr. 229.

I denne udtrykkes en understregning af, *»at en dygtiggørelse af den danske arbejdsstyrke og en forcering af den tekniske og naturvidenskabelige uddannelse samt uddannelse af økonomisk og teknisk kyndigt personale til eksporthandlen er en nødvendig forudsætning for, at den danske økonomi skal kunne hævde sig i den skærpede internationale konkurrence«.*³⁾

Man bemærkede bl.a. behovet for at etablere et system af kortvarige tekniske uddannelser, som skulle bygge på en fælles grunduddannelse. Der skulle være mulighed for en gradvis opstigning gennem de enkelte uddannelsestrin.

Man understregede stærkt forbindelsen til folkeskolen: *»De tekniske og naturvidenskabelige uddannelser bygger ligesom de øvrige erhvervsuddannelser på det almindelige skolesystem. En imødegåelse af den nuværende mangel på teknisk og naturvidenskabeligt uddannede må derfor begynde allerede i folkeskolen. Såfremt hele skolevæsenets kvantitative og kvalitative*

undervisningskapacitet ikke er tilstrækkelig, vil det i sidste ende få uheldige følger for den tekniske og naturvidenskabelige udvikling».⁴⁾

Med ændringen af skoleloven i 1958 var delingen efter 5. klassetrin fjernet, men eleverne deltes stadig efter 7. klasse. Det var kommissionens opfattelse, at det var nødvendigt at udvide rekrutteringsgrundlaget til de tekniske og naturvidenskabelige uddannelser. Indtil da var det specielt drenge med real- eller matematisk studentereksamen, som søgte disse uddannelser. Nu skulle også elever fra 7., 8. eller 9. klasse have mulighed herfor. Man ønskede, at folkeskolen gav en elementær indførelse i matematik, fysik, kemi samt ét hovedsprog. Specielt om matematik udtaltes: »Regne- og matematikundervisningen tiltrænger en fornyelse og bør ved hjælp af hensigtsmæssige undervisningsmetoder tilrettelægges således, at eleverne ikke mister interessen og evnen til at tilegne sig dette fag, som ikke alene er grundlag for hele den tekniske og naturvidenskabelige udvikling, men som også har en stadig voksende betydning inden for mange andre områder«.⁵⁾

Videnskabsfaget matematik:

Samtidigt med dette ønske om at styrke matematikken i folkeskolen – også i den almene linie, var der blevet en stadig større afstand mellem på den ene side videnskabsfaget matematik og på den anden side den indledende og gymnasiale undervisning i faget.

En af tendenserne i udviklingen af den matematiske teori siden begyndelsen af 1900-tallet havde været arbejdet med at finde frem til fagets grundbegreber og hjælpemidler.

En, som bestræbte sig på at finde en præcis beskrivelse af det grundlag aritmetikken hviler på, var **Gottlob Frege**. Han fandt frem til mængdelæren og logikken som det essentielle. Senere blev tankerne videreført bl.a. af **Bertrand Russell** og generaliseret til at gælde hele matematikken. Logikken og mængdelæren udgør fundamentet, ud fra dette opbygges de naturlige tal og herfra igen de rationale og de reelle.

Nogle af ideerne har bl.a. **Patrick Suppes** overtaget. Han har omkring 1960 en opfattelse af, at næsten alle matematiske begreber kan defineres mængdeteoretisk, og at mange spørgsmål vedrørende matematikkens natur kan betragtes som mængdeteoretiske.

Andre tanker, som fik stor betydning, begyndte med **Bourbakigruppen**, som blev dannet midt i 30'erne. Den forsøgte at analysere og strukturere matematiske teorier, – prøvede at finde fællestræk inden for de forskellige

emneområder og nåede på denne måde til tre logisk set fundamentale strukturer: en mængde med en komposition, en mængde med en ordningsrelation og en mængde med et omegnssystem. Under dette arbejde fremkom den aksiomatiske metode som den eneste brugbare, og man benyttede mængdelæren som sprog.⁶⁾

Denne faglige udvikling havde endnu ingen konsekvenser fået i folkeskolen. Men rundt om i verden påbegyndtes undervisningsforsøg, hvor man indførte nye faglige emner i den indledende undervisning.

I USA arbejdede forskellige grupper i løbet af 1950'erne på en ny læseplan for High Schools. Som eksempel kan nævnes The School Mathematics Study Group (SMSG) under ledelse af professor **E. G. Begle** fra Yale University.

Gruppen udvidede programmet til også at omfatte skole-aritmetik for Elementary School, og tilrettelagde forsøgsundervisning for alle klassetrin fra børnehaven til universitetet, med hovedvægten på dette tidspunkt lagt på mellemtrinnet.⁷⁾

De psykologiske/pædagogiske opfattelser:

Fra omkring 1900-tallet har børne- og ungdomspsykologien skilt sig mere og mere ud fra den almindelige psykologi og er blevet en selvstændig videnskabelig disciplin. Udviklingspsykologien fik betydning for pædagogikken: eleven skulle være udgangspunkt for undervisningen. **John Dewey** bygger videre på tanker om den barncentrerede opdragelse, men understreger samtidig betydningen af samfundets krav.

Jean Piaget arbejdede fra omkring 1920 med at udforske de intellektuelle funktioners udvikling hos børn. I begyndelsen slog hans tanker ikke rigtigt igennem, men i løbet af 50'erne fik ideerne større og større betydning.⁸⁾ Piagets opfattelse er, at den intellektuelle udvikling forløber i en bestemt rækkefølge. Specielt har han undersøgt udviklingen af de logiske operationer, som han mener ligger til grund for erhvervelsen af talbegrebet: klassifikation, relationer, korrespondance og konservation. Han mener, at erkendelsen for det enkelte barn sker i vekselvirkning med omgivelserne. Barnet må gøre sine egne opdagelser og erfaringer for at få forståelse og indsigt, – en aktiv erkendelsesproces er en forudsætning for en egentlig indlæring.

Disse tanker får pædagogiske konsekvenser: man må tage udgangspunkt i de logiske strukturer barnet har, og det skal have mulighed for selv at prøve (og fejle), således at nye logiske sammenhænge kan opstå.⁹⁾

Rundt om i verden blev iværksat forskellige undervisningsforsøg. Som eksempel kan nævnes Madisonprojektet, som påbegyndtes i 1956 med bl.a. det formål at udvikle nye materialer og ideer. I projektet arbejdede eleverne specielt meget med symboler, og man forsøgte at få eleverne til at opfatte ideerne som det vigtigste og ikke læreren som autoriteten.

Et andet projekt blev startet midt i 1950'erne af **Z. P. Dienes**: Leister-shire-projektet, hvor der især blev benyttet konkret materiale (Dienes-klodser). Eleverne prøvede med disse at arbejde i andre talsystemer end titalssystemet.¹⁰⁾

Midt i alle disse tanker og ideer kommer en større ændring af folkeskoleloven af 1937: 1958-loven. Hovedændringen angik skolens struktur. Mellemskolen blev afskaffet, realafdelingen blev treårig. Eleverne deltes (ved større skoler) fra 6. klasse efter standpunkt, evner og interesser. I forbindelse med lovændringen kom en ny undervisningsvejledning i 1960: **Den blå Betænkning**.¹¹⁾ I den blev der lagt vægt på de nye pædagogiske og psykologiske principper. F.eks. nævnes i de overordnede kommentarer: *»Læseplanerne bør lægges så nær hen til børnenes behov og forudsætninger som muligt. Denne tendens fører naturligt over i bestræbelserne for at anbringe børnene i meningsfulde situationer, så den formelle træning træder i baggrunden til fordel for en mere funktionel oplæring.«*¹²⁾ Specielt om regning og matematik: *»En sådan funktionelt præget regneundervisning vil senere vise sig at give eleverne færdigheder, der glemmes langsommere og har større brugsværdi, end hvis de indlæres gennem en rent formel undervisning.«*¹³⁾

Selve det faglige indhold i vejledningen for regning og matematik var traditionelt. Matematik bestod af aritmetik og geometri og stod opført som en selvstændig disciplin i forhold til regning. Der blev lagt stor vægt på regnefærdigheder: eksempelvis tabeller inden for alle fire regningsarter. Men noget nyt var, at det mange steder blev understreget, at *»selv om kravene i regning og matematik af praktiske grunde er opstillet for de to discipliner hver for sig, er det ikke tanken, at der i undervisningen skal være en tilsvarende skarp sondring. Tværtimod må man anse det for ønskeligt, at undervisningen gives således, at der bliver en intim vekselvirkning mellem regning og matematik.«*¹⁴⁾

Mødet på Royamont:

I 1959 afholdt OEEC et seminar på slottet Royamont i Frankrig med

det formål at forbedre matematikundervisningen. Rapporten fra mødet: *New Thinking in School Mathematics* indledes bl.a. med følgende:

»There is great interest in many O.E.E.C. countries in the possibility of radical changes and improvements in the teaching of mathematics.

The demand for scientists and engineers – all of whom must have sound knowledge and understanding of mathematics – is growing. New applications of mathematics in industry and in other branches of economic activity are leading to a demand for more mathematicians with new kinds of skills. All these demands are creating a need for a re-appraisal of the content and methods of school mathematics.«¹⁵⁾

20 lande var repræsenteret ved ialt 46 matematikere og matematiklærere. Fra Danmark deltog lektor Ole Rindung fra Undervisningsministeriet og som foredragsholder professor Svend Bundgaard, Århus Universitet.

Både den elementære og den gymnasiale undervisning blev behandlet, og i alle diskussioner blev følgende 3 mål, som overlapper hinanden, overvejet: a) Matematikken som almentdannende fag, b) matematikken som grundlag for liv og arbejde, c) matematikken som propædeutisk fag.¹⁶⁾

Særlig interesse vakte et foredrag af professor **Dieudonné**, Frankrig. Han så på forskellene mellem den videregående matematik og gymnasiets:

»My specific task today is to examine, from the point of view of the present curriculum in mathematics in universities and engineering schools:

a. What mathematical background professors in these institutions would like to find in the students at the end of their secondary school years.

b. What they actually get.

c. How it would be possible to improve the existing situation.«¹⁷⁾

Han nævner, at i de sidste 50 år har et nyt sprog vundet anerkendelse på universiteterne, et præcist og koncist sprog vokset frem af matematikforskningens behov, – men dette er ikke blevet indført på gymnasieniveau. Måske enkelte elementer af det de sidste par år, men på en absolut underordnet plads, og siger videre:

»I think the day of such patchwork is over, and we are now committed to a much deeper reform – unless we are willing to let the situation deteriorate to the point where it will seriously impede further scientific progress. And if the whole program I have in mind had to be summarised in one slogan it would be: Euclid must go!¹⁸⁾

Indlægget gav anledning til en voldsom diskussion, men efterhånden endes man om en modificering af Dieudonnés tanker.

Blandt seminarets konklusioner kan nævnes: at skolens geometri og algebra undervisning må tilpasses den moderne matematik, og at elementær sandsynlighedsregning skal indføres på gymnasieniveau.

Til hjælp til moderniseringen i de enkelte lande nedsattes en ekspertgruppe, som skulle udarbejde en detaljeret oversigt over pensum for matematikundervisningen i skolen efter elleveårsalderen.¹⁹⁾

Desuden blev de lande, som ville følge nogenlunde samme retningslinier ved ændringen af undervisningen opfordret til at samarbejde.

Nedsættelse af Nordisk Komité:

Mødedeltagerne fra de nordiske lande foreslog et fælles nordisk arbejde, og i 1960 nedsatte Nordisk Kulturkommission en komité: Nordiska Kommittén för Modernisering av Matematikundervisningen. Den havde 16 medlemmer, – 4 fra hvert af landene: Danmark, Norge, Sverige, og Finland. De danske medlemmer var: Viceskoleinspektør Agnete Bundgaard, Danmarks Matematikundervisningskommission, Professor Bent Christensen, Danmarks Lærershøjskole, Lektor Erik Kristensen og Lektor Ole Rindung, Undervisningsministeriet.

Komiteen valgte følgende fremgangsmåde:

- »1. Der foranstalles en undersøgelse vedrørende matematikkens »aftagergrupper« såsom universiteter, højskoler og erhvervsliv.
2. Nye læseplaner udarbejdes for alle skolens trin.
3. På grundlag af disse læseplaner udarbejdes lærebøger for eleverne og vejledninger for lærerne.
4. Gennem forsøgsvirksomhed i de forskellige lande prøves de nye læseplaner og lærebøgerne. Nødvendige justeringer foretages.
5. De indvundne erfaringer sammenfattes og fremlægges for vedkommende myndigheder i de enkelte lande.«²⁰⁾

Ændringer i gymnasiet:

Samtidigt med dette skete nogle ændringer i gymnasiet. I 1959 blev et læseplansudvalg nedsat, og de fremkom med en betænkning i 1960. Det nævnes i indledningen, at gymnasiet ikke længere kun skal være forberedende til universitetet, men at »eksempelvis automatiseringen vil jo kræve en helt ny type medarbejdere med en ny og højere, teknisk uddannelse.«²¹⁾

Man vil forsøge at fjerne skellet mellem de humanistiske fag på den ene side og de matematisk-naturvidenskabelige og tekniske på den anden side. »I vor tid kan humanisme ikke nøjes med at bygge på vidnesbyrdene

fra tidligere tiders kultur og de egentlige humanistiske fag, men må tillige tage hensyn til naturvidenskabens betydning for forståelsen af menneskets situation.«²²⁾

I bemærkninger vedrørende matematik nævnes, at man ønsker at nærme gymnasiets undervisning til den form, hvori tidens matematik fremtræder. Man har derfor på emnelisten optaget en række hjælpebegreber fra mængdelære og algebra; – desuden eksempelvis vektorer og analytisk rumgeometri, og udeladt f.eks. konstruktionslæren, logaritmiske trekantsberegninger, keglesnitslæren og den sfæriske geometri.

Man indfører også et valgfrit emne i håb om at gøre eleverne mere interesserede og at øge lærerens faglige aktivitet.²³⁾

Matematik på den sproglige linie genindføres, idet det skal indrettes som et hjælpefag, dog så det også giver et indtryk af den matematiske metode. Det skal være logisk holdbart, uden at nødvendigvis alle beviser medtages.

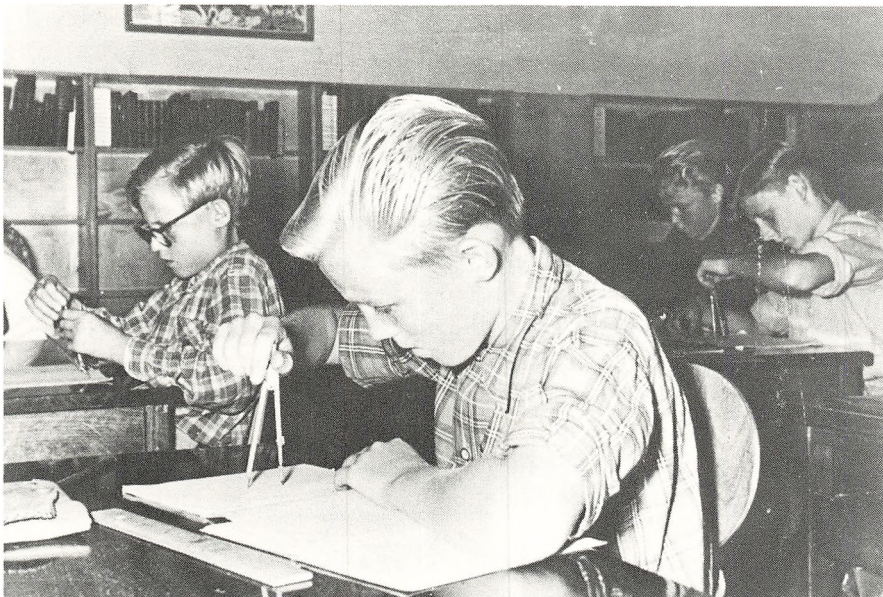
I gymnasiets betænkning optræder således de nye ideer om faget matematik. Men Ole Rindung har også deltaget i det underudvalg, som arbejdede specielt med faget matematik.²⁴⁾

Den nye læseplan skulle træde i kraft i august 1963, og allerede i august 1962 udkommer bind I af et lærebogssystem skrevet af Erik Kristensen og Ole Rindung beregnet til undervisning i 1.g matematisk linie.

Forskellige forsøg i folkeskolen:

Mens reformen i gymnasiet således allerede var blevet lovfæstet, arbejdede den nordiske komité videre. Fremgangsmåden var, at forskellige forsøgstekster blev udarbejdet, gennemdrøftet, derefter afprøvet, revideret og afprøvet igen i et større antal klasser.²⁵⁾ For Danmarks vedkommende blev det så især forsøgsteksterne for folkeskolen man koncentrerede sig om, mens teksterne for gymnasietrinnet i de øvrige nordiske lande blev benyttet ved forsøgsundervisning og fik stor indflydelse.

I skoleåret 1963-64 blev en algebratekst afprøvet i otte 7. klasser og nogle enkelte afsnit derfra i fem 6. klasser. Undervejs deltog de implicerede lærere i møder på Matematisk Institut, Danmarks Lærerhøjskole ledet af **Bent Christiansen**. Forsøget gav positive resultater, og man ønskede derfor en mere omfattende forsøgsundervisning. Man ville prøve en mere konsekvent gennemførelse af ideerne bag, – ved en mere stringent version.²⁶⁾

Det blev nu medarbejderne ved Matematisk Institut, der kom til at stå som ledere af forsøget. De udarbejdede en fælles forsøgsplan for skoleåret 1964-65 i samarbejde med Førsøgsudvalget under Direktoratet for Folkeskolen og Seminarierne.

Formålet med forsøget var at undersøge, »*hvorledes indlæringen af aritmetik og regning påvirkes gennem en tidlig inddragning af hjælpebegreber fra mængdelæren herunder relations- og funktionsbegrebet.*«²⁷⁾

Man ville i den forbindelse undersøge, om man kunne nå samme grad af forståelse og færdigheder inden for regning, når man afsatte mindre tid til arbejdet med regneopgaver til fordel for algebraens grundbegreber og disses samspil med regning.

35 7. klasser fra hele landet blev inddraget i forsøget, – flest b- og c-klasser, dog også en enkelt a-klasse.²⁸⁾ Lærerne blev udvalgt efter, at de dels skulle have en passende undervisningserfaring og dels skulle have sat sig ind i den nye matematik ved kurser eller selvstændigt studium.

Resultatet af forsøget var, at hos et flertal af eleverne var talforståelsen væsentligt forbedret, mens talfærdigheden var noget forringet. Man mente dog, at kortvarige øvelser kunne klare problemet. Desuden fandt man

teksten og sværhedsgraden passende. Ved et afsluttende møde blev det fremhævet, »at eleverne i 7. klasse udmærket kan arbejde med korte reson-
nementer såvel i deduktive som induktive situationer.«²⁹⁾

Øget kursusvirksomhed på Lærershøjskolen:

Danmarks Lærershøjskole – Matematisk Institut blev for en periode den styrende faktor. Samtidig med, at endnu et forsøg svarende til ovenstående blev gennemført i 1965-67,³⁰⁾ udsendtes i efteråret 1965 nogle matematikudsendelser for 7. klasse i skoleradioen. I følge Bent Christiansen³¹⁾ var der to ideer med dette. Dels ville man undersøge skoleradioens muligheder i forbindelse med matematikundervisningen, og dels ville man hjælpe læreren i en overgangsperiode med at tilpasse sig de nye faglige og pædagogiske krav.

Af kursus- og læseplanerne for Lærershøjskolen i perioden 1963-70 fremgår, at kursusaktiviteten på Matematisk Institut øgedes kraftigt på dette tidspunkt.

Fra 1964 indførtes 3-mdr. kurser, – »beregnet for lærere uden særlige forkundskaber.« Omfattende bl.a. grundlæggende begreber fra logik og mængdelære, algebraens grundbegreber, relationsbegrebet og funktionsbegrebet. Desuden blev andre kurser behandlet under anvendelse af almene hjælpebegreber fra mængdelære og algebra, og hvis dette stof var nyt for en, kunne man deltage i nogle indledende kurser.

Herudover oprettedes i 1967 fjernkurser, der indeholdt udsendt materiale og opgaveretning. På denne måde kunne endnu flere lærere arbejde med det nye stof.

Af de materialer, der blev anvendt til forskellige kurser opstod bogen »Matematik 65« af Bent Christiansen og Jonas Lichtenberg. Fra forordet kan citeres: »Fremstillingen henvender sig således specielt til lærere i matematik. Den stiller krav til læserens interesse for den dybere sammenhæng mellem de forskellige matematiske begrebsdannelser. Derimod kræver læsningen kun få egentlig faglige kundskaber, og fremstillingen kan således være af interesse for enhver, som måtte ønske at stifte bekendtskab med en moderne behandling af spørgsmål fra den elementære matematik.«

Man gør således meget ud af at sikre lærernes faglige baggrund. Men først fra 1967 nævnes i kursusbeskrivelserne noget om de pædagogiske metoder: i »Kursus for regnelærere i hovedskolen« nævnes: »Sideløbende med arbejdet med det beskrevne faglige stof behandles en række faglig-pædagogiske spørgsmål. Herunder bliver der tale om kommenteret gennem-

gang af vigtigere forslag fra ind- og udland til faglig-metodisk opbygning af undervisningen i matematik med regning fra første klassetrin.»

Det nævnte kursus er det første, som henvender sig til lærere på 1.-5. klassetrin, og det er interessant, at det netop er her, de pædagogiske overvejelser nævnes for første gang. En forklaring kunne være, at man fra Lærershøjskolens side var utrygge ved, at en række nye lærebogssystemer beregnet fra 1. klassetrin, som fremkom i de år, skulle blive brugt for uforberedt og ukritisk.

Nye lærebogssystemer:

Den nordiske komité var også udgangspunkt for et forsøg på 1.-2. klassetrin. Agnete Bundgaard og Eeva Kytta udarbejdede et dansk-finsk forsøgsmateriale, som blev gennemprøvet for Danmarks vedkommende i 100 klasser.

Materialet fra forsøget i 1.-2. klasse blev omarbejdet og udkom 1967 som undervisningsmateriale – foreløbigt til 1. skoleår: »*Matematik/regning 1. del*« af Eeva Kytta og Agnete Bundgaard. I 1966 udkom »*Matematik hæfte a og b*« af Jørgen Cort³²⁾ og Erik Johannessen – også beregnet til 1. klasse.

Disse lærebogssystemer føres videre i de kommende år op igennem skoleforløbet, og samtidig udkommer flere nye matematikbøger begyndende fra 1. klasse. Som eksempler kan nævnes: »*Tal og mængder*« i 1970 og »*Hej Matematik*« i 1971.

Nogle årsager til at inddrage stofområder fra den nyere matematik i begynderundervisningen kan læses i lærervejledningerne. Agnete Bundgaard nævner to:

1. Forsøg og kursusvirksomhed fra DLH's side vil resultere i, at nyere matematiske områder tages med i undervisningen fra 6.-7. klassetrin. Grundlaget gennem de forudgående års undervisning bør opbygges med sigte derpå.
2. Mange lærere og lærerstuderende har fået kendskab til nyere matematik og vil uundgåeligt bruge egen viden også i begynderundervisningen. Lettest, hvis materiale hertil findes.

Cort og Johannessen understreger i forordet, at de ønsker – svarende til forskellige udenlandske forsøgsprojekter – at bygge en matematik op på mængdelærens begreber, som er »overordentlig anvendelige i den grundlæggende undervisning, når talsystemets opbygning og regneoperationernes natur skal belyses.«³³⁾ Samtidigt er kendskabet nyttigt på senere trin, og

man opnår en forening af faget matematik, fremfor en opsplitning i regning, aritmetik og geometri.

Udviklingen i de psykologiske/pædagogiske tanker:

Som et eksempel på udenlandske forsøg ud over de tidligere nævnte³⁴⁾ kan fremhæves **Nuffieldprojektet**. Det påbegyndtes i 1964 og gennemførtes i England og Skotland til slutningen af 60'erne. Det gav indholdsmæssigt forslag til, hvordan man i begynderundervisningen kan forberede matematiske begreber og gav metodisk nogle utraditionelle forslag: regne- og matematikundervisningen på begyndertrinnet var led i en orienteringsundervisning, – de matematiske emner var midler til at beskrive omverdenen med. Man byggede stærkt på Dewey's tanker »*learning by doing*« og på Piagets forsøg: der tages udgangspunkt i, hvad det enkelte barn kan, og gennem passende leg og aktivitet når det frem til nye erfaringer. Eleverne arbejdede i grupper med meget selvinstruerende materiale.³⁵⁾

De forskellige lærebogsforfattere er tydeligvis også præget af de nyeste pædagogiske og psykologiske tanker: I 1960 udkommer første amerikanske udgave af J. S. Bruner's: »**Uddannelsesprocessen**.³⁶⁾ I den fremkommer følgende hypotese: »*at der på intellektuelt set hæderlig måde kan gives undervisning i et hvilket som helst emne til et hvilket som helst barn på et hvilket som helst udviklingsstrin.*«³⁷⁾

For at understøtte hypotesen undersøges tre begreber:

intellektuel udvikling: et barn skal på et bestemt alderstrin undervises så fagets struktur fremstilles i overensstemmelse med barnets betragtningmåder; – og der gives en gennemgang af Piagets stadier med forslag til undervisning på de forskellige stadier. I den konkrete operationelle fase gælder »*en konkret operation er et middel til at få data vedrørende den faktiske verden ind i bevidstheden og omforme dem der, så de kan organiseres og bruges ved problemløsning.*«³⁸⁾

indlæringsakten: ethvert fag indeholder en serie læreepisoder, som hver indikerer tre læreprocesser: tilegnelse af ny information, transformation og evaluering.

»**spiralformet**« **pensum:** de emner, som anses for væsentlige og nødvendige bør der instrueres i »så tidligt som muligt på en måde, der passer til barnets tænkemåde. Lad så emnerne blive udviklet og gendviklet på de senere klassetrin.«³⁹⁾

I disse år bliver også Piagets tanker fremført i mange forskellige forbindelser. Udvalgte tekster fra Piagets værker oversættes til dansk, – i 1968 Tænkning og udviklingsforløb, i 1970 bl.a. Barnets opfattelse af den fysiske verden.

Hans forsøg bliver refereret i næsten alle fremstillinger, som omhandler

psykologi og pædagogik, – f.eks. Stieg Mellin Olsen: Undervisningsprojekter i matematik 1970, Velsing-Rasmussen: Regningens psykologi, Magne og Andersson: Konkret matematik 1969. I lærervejledningen til Cort og Johannessens Matematik 1. klasse citeres Bruners ord om, at alle kan undervises i et hvilket som helst emne. Desuden nævnes forskellige forsøg på grundskolematematik (eks. Suppes, Dienes).

I »Hej Matematik« lægges op til variation mellem klasse-, gruppe- og individuel undervisning, og angående arbejde med materialer henvises til Dienes – »*The principle of multiple embodiment*,« – »*at en elev først har forstået et begreb eller en metode, når han kan frigøre sig fra det eller de materialer, der er anvendt ved indlæringen.*«⁴⁰⁾

Foruden en masse nye lærebogssystemer for begynderundervisningen udkommer også i disse år en række laborative hjælpemidler (konkret materiale). Dette sker sandsynligvis under påvirkning af de udenlandske forsøg. Nogle hjælpemidler knytter sig til et bestemt lærebogssystem, men en del udgives af specielle materialefirmaer. Som eksempler kan nævnes: logiske klodser, sømbrætter, regnevægte, geostænger, mængderinge blandt meget andet.

I bogen »*Konkret Matematik*« af Oluf Magne og Lars Andersson 1969 (oversat til dansk i 1972) skriver forfatterne i indledningen: »*Vi mener, at konkrete erfaringer hos eleverne bør danne grundlaget for matematikundervisningen, som så føres videre ved hjælp af en laborativ teknik. Den undervisning, vi plæderer for, kræver hjælpemidler af forskellig art.*« Der gives en lang række eksempler på anvendelser i forbindelse med begynderundervisning.

Tilbageholdenhed på Matematisk Institut:

Fra Lærershøjskolens side har man i modsætning til alt dette fokuseret på 6.-9. klassetrin.

Algebrateksten fra forsøgene i 1964-65 og den videreførte tekst fra Skoleradioens aritmetikserie 1965-66, er baggrund for et nyt undervisningsmateriale for 7.-8. klasse: »*M-bøgerne.*« Den første »*Matematik 7, første del*« skrevet af Bent Christiansen, Allan Christiansen (Malmberg) og Jonas Lichtenberg udkom i 1967.

I det hele taget advarer man på dette tidspunkt mod indføring af mængdelære fra begyndertrinnet. Tage Werner skriver om forsøgene med algebrateksten:

Bent Christiansen blev professor ved Danmarks Lærerhøjskole i 1960.

»Det forekom nogle af de lærere, der deltog i forsøgsundervisningen, at en række af de hjælpebegreber fra mængdelære, der i den valgte form støttede de algebraiske begreber, som var hovedemnet, med fordel kunne klargøres for elever på tidligere klassetrin. De ansvarlige for projektet – Bent Christiansen og Allan C. Malmberg – var imidlertid så betænkelige ved de problemer, der ligger i at indføre hjælpebegreberne var på lavere klassetrin, at de blankt afslog tale om forsøg på noget sådant, før en række dybere overvejelser over den indledende undervisning i den danske skole var foretaget.«⁽⁴¹⁾

Bent Christiansen vælger også i *»Mål og midler i den elementære matematikundervisning«* at gennemgå principper og arbejdsmetoder i forbindelse med indledende matematikundervisning på 6.-9. klassetrin. Han nævner i den forbindelse, at man godt kunne lade de samme principper og metoder træde i forgrunden ved matematikundervisning tilrettelagt for begyndertrinnet. *»Man måtte da utvivlsomt vælge ganske særlige faglige og pædagogiske fremgangsmåder. Specielt må man givetvis være særlig varsom med de krav, man stiller til eleverne i de første skoleår med hensyn til præcision.«⁽⁴²⁾*

Problemer med undervisningen:

Det er mit indtryk, at regne/matematikundervisningen i folkeskolen – navnlig begynderundervisningen – fra midt i 60'erne til begyndelsen af 70'erne er meget uensartet og i visse tilfælde stærkt styret af de forskellige

lærebogssystemer. Lidt groft sagt har lærerne været på korte kurser og fået et overfladisk kendskab til mængdelære, men ikke nok til selv at kunne tilrettelægge eller i det mindste udvælge stoffet til undervisningen. Desuden er det nok i begyndelsen særligt lærebogssystemerne – frem for det laborative materiale – man indkøber på de enkelte skoler. Endnu er intet lovfæstet eller beskrevet i læseplaner. Mængdelæren opprioriteres i denne periode. Der bliver lagt for megen vægt på det formelt korrekte frem for det skabende, problemløsende.

Bent Christiansen beskriver i sit indlæg ved »*Nordisk Kursus for Matematiklærere*« i Kungälv, 1979 situationen således:

»På vort institut ved DLH måtte vi bedømme sagen sådan, at det udslagsgivende af vor virksomhed i videreuddannelsen snarere lå på det faglige felt end på det faglig-pædagogiske område: For meget af den systematik, som vi havde tænkt os til støtte for lærerens – den voksnes – egen forståelse, blev udnyttet som middel ved undervisningen i skolen. For lidt af den åbenhed⁴³⁾ over for problemløsning og eksperimenter med faglige sammenhænge, som vi ved videreuddannelsen behandlede i generel form, fik betydning i klasseværelserne.«⁴⁴⁾

Reaktionen udefra udeblev da heller ikke. Flere forskellige aviser gav i artikler udtryk for en negativ holdning til udviklingen i undervisningen. Et større antal elever end tidligere blev henvist til specialundervisning. Forældrene beklagede, at de ikke længere kunne hjælpe børnene med hjemmearbejdet, og syntes i øvrigt, at der blev lagt alt for lidt vægt på taltræning.⁴⁵⁾

Piaget udtaler sig i 1970 i »*Psykologi og pædagogik*« om indhold og metode i skolefaget matematik. Han siger, at de grundlæggende strukturer i begyndermatematik er i god overensstemmelse med de fundamentale strukturer i tænkningen, og roser, at man lader børnene arbejde konkret i forbindelse med indlæringen. Men man må skelne mellem, hvordan barnets erkendelse styres af bestemte logiske strukturer, og hvordan man lærer disse strukturer at kende. Det er således ikke givet, at man direkte skal *undervise* i rækkefølgestrukturer (større/mindre end, flere/færre end).⁴⁶⁾

Den nye skolelov og nogle tanker bag:

Erfaringerne fra undervisningen i disse år benyttes under arbejdet med den nye skolelov med tilhørende undervisningsvejledning. Men fra midten af 1960'erne koncentrerer skoledebatten om forsøg på at skabe en mere ligelig social rekruttering til videreuddannelserne. Bestræbelserne fra

slutningen af 50'erne på at øge uddannelsesniveaet for derigennem at bidrage til en forbedret økonomisk vækst var lykkedes, – man talte om en uddannelsesekspllosion⁴⁷⁾ Følgende tabel⁴⁸⁾ angiver antallet af realister, studenter og kandidater i % af deres årgang:

	realeks.	studenter- eller HF (fra 67) eks.	videregående uddannelser
1950	15	5	5
1960	25	7	7
1970	33	18	12

Men det viser sig, at stigningen ikke fordeler sig jævnt over hele befolkningsgruppen. En undersøgelse fra Socialforskningsinstituttet viste, at i 1965 var 45 % af de 16-19 årige fra socialgruppe V ikke under uddannelse, mens det kun var tilfældet for 8 % fra socialgruppe I. Det er dog især inden for socialgruppe II og III, at stigningen sker i disse år.⁴⁹⁾

Ændringen af folkeskoleloven indledes med 9-punktsprogrammet, der blev vedtaget i maj 1969. Undervisningspligten udvides til 9 år fra 1972 og samtidig foreslås en kommende ændring af fagrækker, timeplaner og afsluttende prøver.

I en forsøg på at give alle lige muligheder for videreuddannelse, for at undgå at nogen på forhånd – på et tidligt tidspunkt – er sorteret fra, arbejder specielt socialdemokratiet nu frem mod en enhedsskole.

Med en ændring af den gældende lovs § 21 var givet mulighed for samlæsning af 8.-9. klasse og 1.-2. realklasse i alle fag undtagen fremmedsprog, matematik og fysik/kemi.

Bl.a. på grundlag af folketingsbeslutningen i 1969 gennemførtes et forsøg med samlæst undervisning på Statens pædagogiske Forsøgscenter (Ungdomsbyens skole), skoleåret 1970/71. Man undlod deling i samtlige fag i to 8. klasser. Fra forsøgets konklusioner kan fremhæves, at man bør undgå niveaugruppering i 8. skoleår og kun have få kursusperioder på 2 niveauer i 9. Desuden ønskes en fælles enhedsprøve på 9. trin.⁵⁰⁾

Fra 1969 er der nogenlunde enighed i folketinget om at ønske en enhedsskole, men diskussion om, hvorvidt der skal være niveaudeling i nogle fag eller ikke og i givet fald under hvilke former. En række forslag bliver fremlagt under de skiftende regeringer i de følgende år. Samtidigt arbejder læseplansudvalget⁵¹⁾ med læseplaner for hvert enkelt fag.

Udviklingen i læseplanerne:

Fagudvalg 3 – fagudvalget for regning, matematik og naturlære – henvendte sig til matematiklærerforeningerne for gymnasierne, seminarierne, 1.-10. skoleår og til Matematisk Institut på Lærerskolen. Hvert af disse steder udarbejdedes forslag og på grundlag heraf gennem møder, konferencer, skitser og diskussioner fremkom det endelige faghæfte: *Regning/Matematik 1976*. Mange af forslagene og også referater fra konferencer blev udsendt via bladet *Matematik*,⁵²⁾ og enhver der ønskede det, havde således mulighed for at følge og evt. påvirke udviklingen.

Udover de ændringer omkring niveaudeling, der naturligt fremkommer på grund af de skiftende lovforslag, kan man følge en udvikling på nogle områder, mens andre tilsyneladende ligger helt fast. De forslag, der nu sammenlignes, er følgende:

Folkeskolens matematikundervisning – et debatoplæg.⁵³⁾ (Forslaget fra Matematisk Institut 1972)

Skitse til undervisningsvejledning i matematik. (Læseplansudvalget 1972)

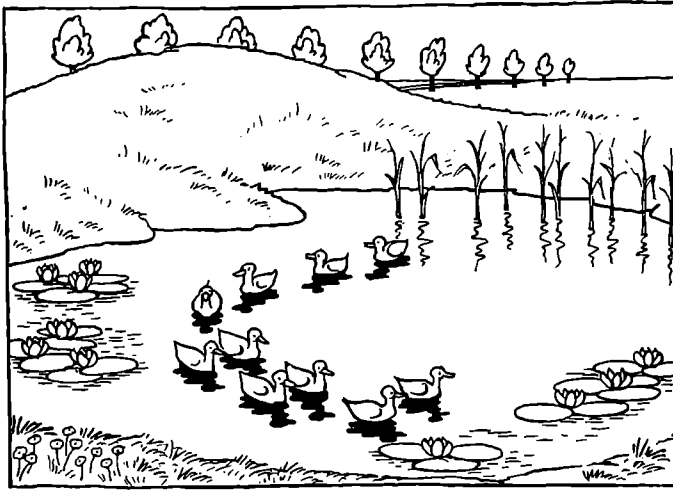
Undervisningsvejledning for folkeskolen. Udkast 2. Matematik 1974. (Læseplansudvalget)

Undervisningsvejledning for folkeskolen 15 Regning/Matematik 1976. (Undervisningsministeriet)

Hovedideerne bagved og med undervisningen er fælles. Alle børn skal fra 1. klasse undervises i matematik/regning. Faget skal – som skolens øvrige – være alment forberedende, – ikke specielt erhvervsforberedende og samtidigt have en selvstændig øjebliksværdi. Udgangspunktet skal tages i oplevelsessituationer for den enkelte elev. Gennem en spiral organisation af stoffet behandles delområderne igennem hele skoleforløbet: begyndende med erfaringsindsamling og begrebsdannelse, over systematisering og præcisering til den deduktive fase på 8.-10. klassetrin. Stoffet deles i den endelige version i 3 områder: tal og algebra, geometri, statistik og sandsynlighedsregning.

Statistik og sandsynlighedsregning skal altså nu også indgå på alle klassetrin, mens det ifølge Den blå Betækning kunne være et valgfrit emne i 3. realklasse. Begrundelsen er, at det er »af afgørende betydning ved beskrivelser og analyser af samfundsmæssige forhold.«

Geometri udstrækkes også over hele skoleforløbet, mens det før begyndte fra 7. klasse. Vigtigheden af at have tid til konkret eksperimenteren

1)	$1 + 1$	$2 + 2$	$4 + 2$	$1 + 4$
	$2 + 1$	$3 + 3$	$4 + 3$	$8 + 1$
	$1 + 2$	$3 + 2$	$3 + 4$	$3 + 5$
	$3 + 1$	$2 + 3$	$5 + 1$	$1 + 6$
	$1 + 3$	$2 + 4$	$5 + 3$	$6 + 4$

2)	$2 + 7$	$6 + 2$	$7 + 3$	$7 + 1$
	$5 + 2$	$1 + 7$	$6 + 4$	$4 + 5$
	$6 + 3$	$2 + 5$	$5 + 4$	$8 + 1$
	$7 + 2$	$5 + 5$	$9 + 1$	$2 + 6$
	$4 + 4$	$6 + 1$	$8 + 2$	$4 + 1$

Illustration fra Regning i Folkeskolen af Jacob V. Pedersen og Th. Petersen, 1954. (Danmarks pædagogiske Bibliotek).

inden det mere systematiske arbejde understreges. Geometri har ikke længere en særstilling, som det område, hvori den deduktive opbygning kan illustreres. Tværtimod kan små korte forløb vises inden for algebra og sandsynlighedsregning.

Med hensyn til tal og algebra prioriteres forståelse og indsigt nu over den mere vidtgående talfærdighed (grundet lommeregnerne, regnemaskiner m.m.). Eleverne skal se forskellige eksempler på algebraisk betragtningsmåde, have kendskab til relationer og kunne løse forskellige ligninger og uligheder.

Mængdelæren omtales som et fagligt hjælpemiddel, der er med, dels for at forklare og tydeliggøre nogle faglige sammenhænge, og dels fordi den anvendes i matematiske fremstillingsformer, som eleverne kan komme ud for at skulle læse. I forhold til brugen i de nye lærebogssystemer, der fremkom fra midten af 60'erne er mængdelæren blevet langt mindre centralt placeret. Dette skyldes vel især, at forslagene ligger tæt op ad Lærerrådets bidrag: »*debatoplægget*«; man har fra Matematisk Instituts side hele tiden været tilbageholdende med hensyn til brugen, navnlig på de små klassetrin.

Men der er også andre årsager, hvilket viser sig ved, at der sker yderligere en nedtoning fra debatoplægget til det endelige faghæfte.

I debatoplægget nævnes at element i en mængde, fælles- og foreningsmængde, delmængde og mængder af ordnede par, samt kendskab til symbolanvendelser kan tages i anvendelse på skolens første klassetrin og skal afklares for eleverne på mellemtrinnet, så begreberne kan benyttes i arbejdet med åbne udsagn, variabelbegrebet, relationer og funktioner på sidste klassetrin.

Men det understreges: »*Problemer omkring udnyttelse af mængdebegreber i forbindelse med den første udførelse af de sædvanlige regningsarter for tal indeholder i dag så mange uafklarede faglig-pædagogiske spørgsmål, at det ikke vil være rimeligt at pege på en bestemt fremgangsmåde i den forbindelse.*«⁵⁴) Alt dette overføres ordret til »*skitsen*« og »*udkastet*«. Men i den endelige vejledning står, at begreberne bør være til rådighed på de mellemste klassetrin, og først derefter kan der blive tale om kendskab til symbolanvendelser i den forbindelse. Nøjagtig den samme udvikling sker med hjælpebegreber fra logik. I de tre første vejledningsforslag nævnes, at det af hensyn til arbejde med bevisførelse, variable og åbne udsagn er nødvendigt med begreber som »*ensbetydende åbne udsagn*« og »*kvantorbegrebet*« (eks. nogle, ingen, alle). En vis symboldannelse må komme

på tale, men modersmålet vil kunne bære gennem resonnementer og definitioner både i de første skoleår og op gennem mellemtrinet. I den endelige vejledning står: »I meget stor udstrækning vil dette arbejde kunne fungere gennem den logik, der ligger i modersmålet – justeret på passende steder af hensyn til matematikkens sædvanlige tænke måder – uden at hjælpebegrebet fra logik gøres til emnerne for undervisningen.«⁵⁵⁾

En større ændring sker i listerne over undervisningens indhold. Det rent matematiske tones ned. F.eks. fjernes grupper, vektorer, trigonometriske funktioner, restklasser og i stedet indføres familieøkonomi. Dette sker gradvist fra hæfte til hæfte. Selve opskrivningsmåden ændres fra »udkastet« til »den endelige vejledning«. Som eksempel kan nævnes, at flytninger, kongruens, lighedannethedstransformationer, lighedannethed opført i listeform uden nærmere kommentarer under 8.-9. klassetrin bliver til: »Der arbejdes med figurtegning (konstruktioner) og i forbindelse hermed tages emner fra tidligere klassetrin op, ligesom begreber som flytning og lighedannethed indgår.«⁵⁶⁾

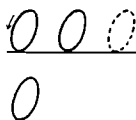
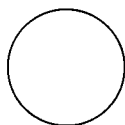
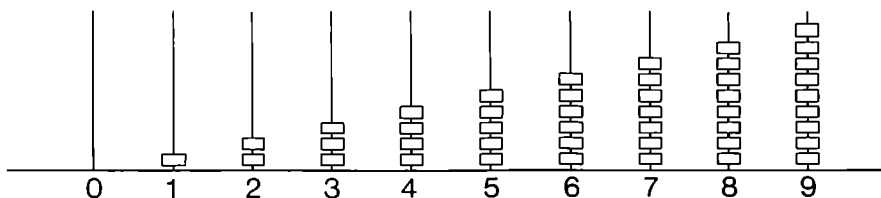
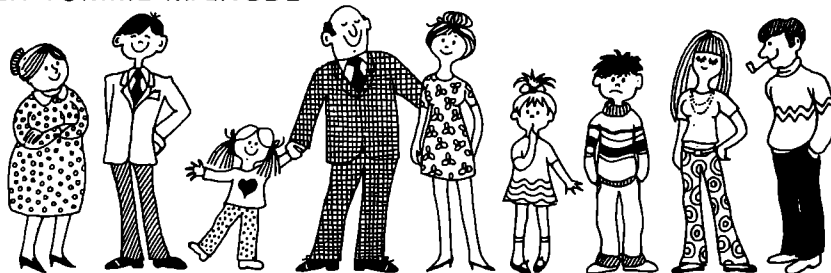
Disse ændringer ser jeg som en følge af de politiske ønsker om større lighed i uddannelsen.

Winnie Grønsved, ansat ved Forsøgscentret i Rødovre, skriver i 1974 at »faghæftet (skitsen) lægger op til en matematikundervisning, der foregår på et så højt abstraktionsniveau og har et så livsfjernt indhold (specielt algebra), at den tilgodeser den velbegavede, velmotiverede elev, men svigter den svage elev,« og hun udtaler ønske om større fleksibilitet med hensyn til omfang og indhold. Hun har stort set de samme synspunkter i 1975 efter »udkastet«.⁵⁷⁾

Reaktioner på læseplanerne:

Af debatten, som den fremgår i bladet Matematik, virker det dog som om, der er generel tilfredshed med de nye læseplansforslag. Formanden for Matematiklærerforeningen Ole Haahr interviewes i april 1974 og forklarer de problemer, som er opstået i forbindelse med den nye matematik som overgangsproblemer for lærerne. De mangler faglig og metodisk videreuddannelse og flere materialer foruden lærebogen.⁵⁸⁾ Tilsvarende synspunkter kommer frem på en konference i oktober 1975 om regne- og matematikundervisningen i folkeskolen. Man mener, at mange af de problemer, der har kunnet iagttages de foregående år, nu kan afhjælpes ved, at der i faghæftet gives nogle retningslinier, og atter understreges behovet for undervisning af lærerne både fagligt og metodisk.⁵⁹⁾

DEN TOMME MÆNGDE

5	6	7	8	0	5	6	7

Illustration fra Tal og Mængder af Find Christensen og Jørgen Rydstrøm. 1970. (Danmarks pædagogiske Bibliotek).

For mig at se, er der på dette tidspunkt 2 hovedholdninger til læseplanen, – forskellige af grundholdning, men ikke modsatrettede.

Den ene er den der bredt støttes fra Matematiklærerforeningen og fra Matematisk Institut på Lærerhøjskolen, af en lang række mennesker, som har været med til at diskutere og påvirke indholdet. Herfra udtrykkes tilfredshed med den ændrede opfattelse af matematikundervisning; – specielt at elevernes selvvirksomhed sættes i centrum, og at alle elever undervises i matematik fra 1. klasse. Den anden holdning kommer til udtryk i spørgsmålet om lighed. Specielt de to socialdemokratiske undervisningsministre Knud Heinesen og Ritt Bjerregaard arbejder for, at alle skal have lige muligheder for uddannelse. De ønsker ingen eksamen, afslutten-

de prøver eller karakterer, de vil have samlet undervisning i alle fag, men der accepteres **mulighed** for deling i de kompetencegivende fag i »sideløbende kurser« med samme faglige indhold.⁶⁰⁾

Folkeskoleloven af 26. juni 1975 fremkommer da som et politisk forlig, med for matematikkens vedkommende niveaudeling i 8.-10. klasse, prøve på grundkursusniveau efter 9. klasse og på udvidet niveau efter 10.

Det må være denne anden holdning, som betyder ændringen af listen over indholdet, hvad også ændringen på netop dette tidspunkt tyder på: overgangen fra læseplansudvalgets forslag til Undervisningsministeriets endelige resultat.

Konklusion:

Påvirkninger af økonomisk-politisk, fag-matematisk og pædagogisk/psykologisk art var således årsag til, at ændringen af folkeskolens regne-/matematikundervisning begyndte.

I en periode var det, som om udviklingen bredte sig eksplosivt og tilfældigt; men måske netop fordi forandringerne begyndtes lige efter en lovændring, blev der tid og ro til, på grundlag af erfaringer – styret gennem hele forløbet af en bestemt gruppe mennesker – at finde frem til en form, som virkelig fornyede undervisningen, men som alligevel byggede videre på de tanker omkring elevernes arbejdsformer, som var påbegyndt med Den blå Betænkning.

Det er så et spørgsmål, om denne ændring i matematikundervisningen har opfyldt de intentioner, som f.eks. teknikerkommissionen havde: givet et bedre grundlag for en udvidelse af uddannelserne på det tekniske og naturvidenskabelige område. Og om man har opnået, hvad man stræbte efter i OEEC: givet et bidrag til styrkelse af erhvervsaktiviteten i Danmark.

Svarene på det sidste spørgsmål ligger uden for denne artikels rammer, men matematikundervisningen har trods alt nok kun bidraget beskedent i den større sammenhæng. I den forbindelse er det også et spørgsmål, om det overhovedet er rimeligt at tro på en sammenhæng mellem folkeskolens undervisning og landets økonomiske situation.

I loven af 1975 anlægges en anden holdning end den, der udtrykkes af teknikerkommissionen. Det understreges, at folkeskolen skal tilgodese alle sider af elevernes personlighedsudvikling, foruden den intellektuelle også den følelsesmæssige, fysiske og sociale udvikling; – der peges ikke specielt på erhvervsfremmende hensigter.

Men med undervisningspligtens udvidelse, matematik til alle fra 1. klassetrin og ingen udskillelse af elever på et tidligt tidspunkt, er det blevet sikret, at en langt større del af befolkningen end tidligere får et vist matematisk grundlag at bygge videre på.

Noter

1. Se Skovsmose 1980, 1981 (a og b) og 1984.
2. Jfr. S. Aa. Hansen 1980, 1983 og S. Mørch 1982.
3. Teknisk og naturvidenskabelig arbejdskraft. Betænkning nr. 229, 1959 s. 17.
4. Som note 3, s. 22.
5. Som note 3, s. 24.
6. Der bygges især på Skovsmose 1980, 1981 (a og b) og 1984.
7. Morris Kline: Hvorfor kan Jørgen ikke regne? 1977.
8. Hans værker blev lettere tilgængelige – blev oversat til engelsk – og i 1955 oprettede han et nyt videnskabeligt institut i Genève: Centre International d'Epistémologie Genetique, hvortil forskellige videnskabsmænd blev inviteret for at forske og deltage i diskussioner.
9. Bl.a. Rasmussen 1967, Larsson 1981, Bjerg og Vejleskov 1968 og Dansk pædagogisk Tidsskrifts særnummer om matematik 1974.
10. Jfr. Mellin Olsen 1970.
11. Jfr. bl.a. Degenbol 1985.
12. Undervisningsvejledning for folkeskolen. Betænkning nr. 253, 1960, s. 24.
13. Som note 12, s. 78.
14. Som note 12, s. 105.
15. New Thinking in School Mathematics, OECD 1961, s. 11.
16. Efter Bent Christiansen 1967.
17. Som note 15, s. 31.
18. Som note 15, s. 35.
19. Gruppen mødtes 4 uger i Jugoslavien i 1960 og fremkom med rapporten: »Synopsis for Modern Secondary School Mathematics« (Bent Christiansen 1967).
20. Rapport over forsøgsundervisning i aritmetik, 1965, s. 3.
21. Det nye gymnasium. Betænkning nr. 269, 1960, s. 16.
22. Som note 21, s. 17.
23. Som note 21, s. 46.
24. I følge forordet til betænkningen nedsatte læseplansudvalget tre hovedudvalg og en række underudvalg, der udarbejdede forslagene til bestemmelserne.
25. Jfr. Rapport over forsøgsundervisning i aritmetik 1965.
26. Dette gjaldt specielt Danmark. I Sverige var forsøget faldet anderledes ud: teksten forekom for omfattende og vanskelig. Man ønskede derfor en mere forenklet udgave til det fortsatte forsøg.
27. Som note 20, s. 7.
28. a. almen linie, b: boglig linie, c: samlæst klasse.
29. Som note 20, s. 16.

30. Man anvendte algebrateksten i en udvidet form som baggrund for undervisning gennem 2 år i 6. og 7. klasse.
31. Jfr. Folkeskolen 1966.
32. Jørgen Cort deltog som lærer i forsøget med algebrateksten 1964-65.
33. Jørgen Cort og Erik Johannesen, 1966, Læreren bog s. 1 B.
34. Se s. 69 og s. 71.
35. Jfr. Mellin Olsen, 1970 og Dansk pædagogisk Tidsskrifts særnummer 1974.
36. »The process of Education«. Bogen er Bruners personlige konklusion på et seminar afholdt i 1959 i Woods Hole i USA for ca. 35 naturvidenskabsmænd, humanister og pædagoger. De skulle drøfte hvordan uddannelsen i de naturvidenskabelige fag i Primary og Secondary Schools kunne forbedres. Se også Skovsmose 1981.
37. J. S. Bruner, 1970 s. 42.
38. Som note 37, s. 44.
39. Som note 37, s. 60.
40. Rigmor Kisling-Møller og Gregers Espersen, 1971, Lærervejledningen s. 22.
41. Tage Werner: Matematikundervisning i folkeskolen, Pædagogik nr. 4, 1975, s. 39.
42. Bent Christiansen: Mål og midler i den elementære matematikundervisning. 1967, s. 51.
43. I lærervejledningen til M-bøgerne understreger Bent Christiansen vigtigheden af, at eleverne erkender matematikken som et åbent fag – hvor mange problemer er uden løsning, og hvor selv erfarne ofte ikke ved, hvordan man kommer videre.
44. Bent Christiansen, 1979, s. 20.
45. Jfr. bl.a. Matematik nr. 3, 1974 og nr. 7, 1975 samt Larsson 1981.
46. Bjerg og Vejleskov, 1977.
47. Jfr. bl.a. Helsted 1975, U 90, S. Aa. Hansen og I. Henriksen 1980.
48. U 90, bind I, 1978, s. 24.
49. S. Aa. Hansen og I. Henriksen, 1980, s. 229.
50. Jfr. Winnie Grønsved m.fl. 1972.
51. Læseplanudvalget var efter udgivelsen af Den blå Betænkning blevet opretholdt som et rådgivende organ for Undervisningsministeriet. Efter folketingsbeslutningen i 1969 oprettede udvalget 8 underudvalg – fagudvalg – idet man i forbindelse med den nye folkeskolelov ønskede at give målbeskrivelse og vejledning i et særskilt hæfte for hvert enkelt fag – foruden nogle generelle betragtninger i særlige hæfter. Formændene for fagudvalgene udgjorde formandsrådet, der skulle koordinere fagudvalgenes arbejde (Jfr. Johansen, Matematik nr. 6, 1973).
52. Udgivet af Danmarks Matematiklærerforening (1.-10. skoleår).
53. På nær enkelte ændringer Institutets forslag. Men det var udformet på grundlag af »Notatet« fremlagt i 1971, og i mellemtiden var Heinesens udkast fremkommet. Derfor ønskede forfatterne det opfattet som et debatoplæg.
54. Bent Christiansen m.fl. 1973, s. 174.
55. Undervisningsvejledning for folkeskolen 15. Regning/matematik. Undervisningsministeriet 1976, s. 31.
56. Som note 55, s. 35.
57. Winnie Grønsved i Matematik nr. 2, 1974 og samme i »Om læseplanen for matematikundervisningen«, Unge Pædagoger 1975.

58. Matematik nr. 3, 1974.
59. Matematik nr. 7, 1975.
60. Udkast til forslag til lov om folkeskolen. Undervisningsministeriet 1972 og Lov om folkeskolen af 26. juni 1975.

Litteratur

Love, betænkninger, undervisningsvejledninger m.m.:

Teknisk og naturvidenskabelig arbejdskraft, betænkning nr. 229, 1959

Undervisningsvejledning for folkeskolen, betænkning nr. 253, 1960

Det nye gymnasium, betænkning nr. 269, 1960

Udkast til forslag til lov om folkeskolen, Undervisningsministeriet 1972

Lov om folkeskolen af 26. juni 1975 med indledning og kommentarer ved Henrik Helsted, Finn Suenson Forlag

Skitse til undervisningsvejledning i matematik. Særnummer Matematik 1973

Undervisningsvejledning for folkeskolen. Udkast 2. Matematik 1974, Folkeskolens Læseplansudvalg

Undervisningsvejledning for folkeskolen 15. Regning/Matematik, Undervisningsministeriet 1976

U 90 – Samlet uddannelsesplanlægning frem til 90'erne Bind I Undervisningsministeriet 1978.

Rapporter:

New Thinking in School Mathematics, OECD 1961

Rapport over forsøgsundervisning i aritmetik i skoleråret 1964-65 på 7. klassetrin efter den nordiske tekst: A7-9 3D

Nordiska Kommittén för Moderniseringen av Matematikundervisningen 1965

Integrering af regning og matematik, Rigmor Kisling-Møller, Statens pæd. Forsøgscenter udat.

Undervisningsdifferentiering i matematik, 8. kl. Aage Pedersen, Statens pæd. Forsøgscenter 1971

Matematik i enhedsskolen, Winnie Grønsved m.fl. Lærereforeningens materialeudvalg 1972

Undervisningsmateriale, lærervejledninger m.m.:

Agnete Bundgaard: Matematik/regning I. del, 1. skoleår Lærervejledning. Gyldendal 1967

- Bent Christiansen: Matematik 7, Lærervejledning Munksgaard 1968
- Jørgen Cort og Erik Johannessen: Matematik 1. klasse, hæfte a, Lærerens bog, Gjellerup 1966
- Find Christensen og Jørgen Rydstrøm: Tal og mængder 1A, Lærervejledning, Aschehoug 1970
- Rigmor Kisling-Møller og Gregers Espersen: Hej Matematik 1. skoleår, Lærervejledning Nyt Nordisk Forlag, Arnold Busk 1971
- Oluf Magne og Lars Andersson: Konkret matematik, Gyldendal 1972
- Bent Christiansen og Jonas Lichtenberg: Matematik 65, Munksgaard 1965
- Større fremstillinger:*
- Jens Bjerg og Hans Vejleskov: Tænkning og udviklingsforløb, Jean Piagets teori, Munksgaard 1968
- Peter Bollerslev (red.): Den ny matematik i Danmark – en essaysaml. Gyldendal 1979
- Jerome S. Bruner: Uddannelsesprocessen, Gyldendal 1970
- Bent Christiansen m.fl.: Folkeskolens matematikundervisning – et debatoplæg, Munksgaard 1973
- Bent Christiansen: Mål og midler i den elementære matematikundervisning, Munksgaard 1967
- Svend Aage Hansen: Økonomisk vækst i Danmark, Bind II, Akademisk Forlag 1983
- Svend Aage Hansen og Ingrid Henriksen: Velfærdsstaten 1940-78, Dansk socialhist. 7, Gyldendal 1980
- Else og Jens Høyrup: Matematikken i samfundet, Gyldendal 1973
- Morris Kline: Hvorfor kan Jørgen ikke regne? Gyldendal 1977
- Hanne Larsson: Matematiske begrebers udvikling hos børn, Forum 1981
- Stieg Mellin Olsen: Undervisningsprojekter i matematik, Universitetsforlaget 1970
- Søren Mørch: Den ny Danmarkshistorie 1880-1960, Gyldendal 1982
- Knud Rasmussen: udviklingspsykologi, Gyldendal 1967
- Ole Skovsmose: Forandringer i matematikundervisningen, Gyldendal 1980
- Ole Skovsmose: Matematikundervisning og kritisk pædagogik, Gyldendal 1981 (a)

Ole Skovsmose: Alternativer i matematikundervisningen, Gyldendal 1981 (b)

Ole Skovsmose: Kritik – undervisning og matematik, Lærerforeningens Materialeudvalg 1984

G. Velsing-Rasmussen: Regningens psykologi, Gyldendal 1966

Artikler og tidsskrifter:

Lejf Degnbol: Folkeskolens undervisningsplaner, Uddannelseshistorie 1985, red. Søren Ehlers 19. Årbog fra Selskabet for dansk Skolehist.

Bent Christiansen: Nye veje i den elementære matematikundervisning. Folkeskolen 1966

Bent Christiansen: Matematikundervisningen i de nordiske lande set i relation til den internationale udv. fra rapporten: Den fremtids matematikund. i Grundskolen, Nordisk Kurs for Matematiklærere, Kungälv 8.-12. 1.79

Bent Christiansen: Videnskabsfagene – skolens undervisning – lærerens centrale roller. Pædagogik nr. 3 1981

Bent Christiansen: Selvvirksomhed og erfaringer i matematikundervisningen, Fag og erfaring red. Borup Jensen og Hans Vejleskov, Munksgaard 1984

Focus på »ny« matematik. Særnummer af Dansk pæd. Tidsskrift 1974

Winnie Grønsved: Faghæftet, Matematik nr. 2 1974

Winnie Grønsved: Om læseplanen for matematikundervisningen, Kritik af læseplaner A 14, Unge Pædagoger 1975

Interview med formanden for Danmarks Matematiklærerforening. Matematik nr. 3 1974

Anders Johansen: Baggrunden for skitsen til undervisningsvejl. i matematik. Matematik nr. 6 1973

Kjeld Johansen: Hvilken vej går matematikundervisningen, Folkeskolen nr. 2 1972

Jørgen Kongsted Olsen: Hvad skal vi med den »ny« matematik i skolen. Matematik nr. 1 1973

Begynderundervisning i matematik. Leder i: Matematik nr. 2 1973

Folkeskolens regne- og matematikundervisn. Leder i: Matematik nr. 4 1975

Allan C. Malmberg: Et nyt fagområde i folkeskolens matematikundervisning. Matematik nr. 2 1973

Konference om regne- og matematikundervisningen i folkeskolen. Referat i: Matematik nr. 7 1975

G. Velsing-Rasmussen: Hvad vil der ske i regneundervisningen, Dansk pædagogisk Tidsskrift 1959

Tage Werner: Matematikundervisning i folkeskolen, Pædagogik nr. 4 1975

Andet:

Kursus- og læseplaner for Matematisk Institut, Lærershøjskolen i perioden 1963-70

Konfirmationsforordningen af 1736

Konsekvenser for skolen og for befolkningens læse- og skrivefærdighed

Af Ingrid Markussen

I mange år har uddannelseshistorikere i udlandet, først og fremmest i England, pointeret den betydning som religiøse strømninger og kirkelige vedtagelser har haft for folkeundervisningens udvikling. Lawrence Stone udtrykker det skarpt i en artikel i *Past and Present* i 1969, når han siger, at rivaliseringen mellem forskellige kristne kirkeretninger og sekter for at komme til at kontrollere menneskers sind, har gjort mere for at stimulere folkeundervisningen i vest mellem 1550 og 1850 end nogen anden enkelt faktor.¹⁾ Udtalelsen er interessant idet den er med til at give en bredere begrundelse for historieforskningens forklaringsmodeller, end den der har været gængs i en del år.

Den konfirmationsforordning som indførtes i Danmark i 1736 fik en afgørende betydning for folkeundervisningen her i landet. Det har været fremhævet i alle skolehistoriske fremstillinger. Det, man har lagt vægt på i sådanne fremstillinger, er konfirmationsforordningens indhold, nemlig den stærke vægt på katekismusundervisningen, som kom til at præge den danske skole i over 150 år. Mindre opmærksomhed har været vendt mod konfirmationsforordningens betydning for befolkningens tilegnelse af læse- og skrivefærdigheder.

I det følgende vil jeg prøve på at give et billede af konfirmationsforordningens betydning, som dels viser myndighedernes intentioner med forordningen og dels viser, de resultater som konfirmationen fik for den enkeltes tilegnelse af læse- og skrivefærdigheder.

Konfirmationsforordningen gennemførtes den 13. januar 1736.

Af konfirmationsforordningens indledning fremgår det, at kongen, eller i hvert tilfælde hans nærmeste embedsmænd havde besluttet, at i både Danmark og Norge indføre, som det hedder den ... »for temmelig lang Tiid siden hisset og her i Christenheden indførte og i mange evangeliske Menigheder brugelige Confirmation«.

»Dette ønskede man for at ... »Ungdommen des meere kunde forberedes til Alterets Sacramentes Brug, med Eftertryk opvækkes til bestandig Troskab i Daabens Naade og erindres om deres Daabes Pagt samt det løfte, deres faddere der have gjort for dem«.

Bag beslutningen om at indføre en konfirmationsforordning, lå også et ønske om ... » at den ganske Meenighed derved kunde indskierpes sin Pligt, og faae en herrelig Anledning til god og frugtbar Opbyggelse i sin Christendom«.

Kort sagt skulle børnenes konfirmation og indvielse og offentlige eksamen være en almindelig pligt for alle uden undtagelse »af hvad Stand og Condition de end maatte være«. Der skulle ikke gøres nogen forskel på folk. Alle skulle være stillet lige i kravet om konfirmation.

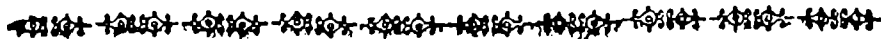
Konfirmationen indførtes altså som en tvangsforanstaltning, men blev åbenbart ikke af befolkningen generelt opfattet som en tvangsforanstaltning. Dog ved vi endnu meget lidt om, hvordan forskellige befolkningsgrupper i de første årtier opfattede konfirmationsforordningen. Vi ved imidlertid, at konfirmationen med årene blev stærkt befæstet i befolkningens kulturelle liv; så stærkt, at den har holdt sig levende igennem også det 20. århundredes sækulariserede samfund og skole.

For skolen blev det af afgørende betydning, at der i forordningen blev slået fast: »Ingen Børn maa til Confirmation antages, med mindre de tilforn ere holdte i Skole og underviste i de nødvendige Christendoms Stykker.« Da der ikke var skoler i alle landsbyer blev det tilføjet, at børnene også kunne blive underviste privat.

En vis viden skulle børnene altså have, inden de fik lov til, at gå hos præsten, for at blive katekiseret, inden de tilsidst blev eksamineret og konfirmeret. I denne viden, som de skulle have før konfirmationsforberedelsen, lå et vist mål af læsefærdighed. Præsten var den, der suverænt afgjorde, om det enkelte barns viden var acceptabel som grundlag for konfirmationsforberedelsen. Det er gennem nødvendigheden af at opfylde dette krav, at konfirmationen har fået så stor betydning for skolen og for læsefærdighedens udvikling i befolkningen.

Forordning
Angaaende
Den tilvordende Kongdoms
CONFIRMATION og **Bekræf-**
telse udi deres **Daabes Saade.**

Friderichsberg Slot den 13 Januarii. 1736.

K. D. B. E. N. H. I. S. T. R. I. A.
Trykt udi Hans Kongl. Majestæts og Universitæts Bogtrykkerie,
af Johan Borgens Højskriver.

Som det fremgår af forordningens indledning var det ikke en ny skik, som blev indført med konfirmationsforordningen. Den havde længe forekommet »her og hisset«. I P. G. Lindhardts bog om konfirmationens historie i Danmark, der blev skrevet til 200-årsjubilæet i 1936, viser han, hvordan der allerede i 1600-tallet indførtes konfirmation enkelte steder i hertugdømmerne.¹⁾ Overalt var baggrunden til konfirmationens indførelse en konstatering af befolkningens store uvidenhed og formodenlig også store ligegyldighed overfor kirkens lære. Undervisningen, der skulle føre til et personligt gennembrud i den enkeltes forhold til kristendommen skulle afsluttes med konfirmation og altergang.

Også i kongeriget havde der i begyndelsen af 1700-tallet været forslag fremme om en konfirmationsforordning. På Fyn havde biskoppen således foreslået en sådan forordning, men der var ingen interesse for sagen ved det landemøde, hvor forslaget blev stillet.

P. G. Lindhardt peger på tre faktorer, der førte til konfirmationsforordningen i Danmark. Den ene er den nævnte påvirkning fra hertugdømmerne. Den anden er en påvirkning fra England. Den gjorde sig gældende fra 1600-tallets slutning både gennem studierejser og gennem oversættelse af engelsk religiøs litteratur. I engelsk gudstjenesteliv lå en stærkere betoning end i den danske af det praktiske, konkrete kristenliv.

Den tredje faktor er den kirkelige retning, pietismen, der gennem de første årtier af 1700-tallet fik støtte af hofkredsene omkring kongen.

Da jeg ikke her skal foretage en kirkehistorisk vurdering af konfirmationsforordningen, vil jeg springe let hen over meget af forordningens forhistorie. Jeg vil dog standse lidt ved pietismen og den kirkekamp, der udspillede sig i andet og tredje årti af 1700-tallet, fordi den efter min opfattelse sætter både konfirmationsforordningen og dennes følgevirkninger på det skolemæssige område ind i et større perspektiv.

I sin bog om folkebibliotekernes forgængere, der bl.a. behandler pietismens betydning for det religiøse liv og den religiøse litteratur, siger Helge Nielsen: »Pietisterne gjorde den store opdagelse, at kristendom og reformation ikke var trængt igennem hos almuen, og de tog fat med kraft på at oplyse den kristeligt.«²⁾ Citatet er jo nok i al sin enkelhed en væsentlig baggrund for det nye fremstød, der kom i 1736.

Reformationen havde indført, hvad vi plejer at kalde »det almindelige præstedømme«. Det vil sige, at reformationen gav den enkelte ansvar for sit eget liv, og ikke mindst livet »hinsides«. Det var et ansvar, som den katolske kirke tidligere havde taget, den gang man end ikke fandt

det nødvendigt, at menigheden forstod de salmer og tekster, der blev brugt under gudstjenesterne. Efter reformationen skulle den enkelte kunne læse og forstå både salmer og tekster i bibelen. Luthers lille katekismus blev en kortfattet vejledning i de centrale punkter i kirkens budskab. I århundredet efter reformationen blev menigheden derfor gennem den såkaldte »degnelæsning«, undervist i, hvad man udtrykte som »deres saligheds sag«.

I slutningen af 1600-tallet måtte man dog fra kirkens side konstatere, at denne undervisning ikke havde haft den fornødne gennemslagskraft. Der forekom stadig et vrimmel af gamle skikke og forestillinger fra katolsk tid, ja nogen stammede vel endda fra hedensk tid.

Statskirken og læsefærdigheden

Det, den pietistiske kirkeretning ønskede, var altså en religiøs opstramning i befolkningen, en opstramning som byggede på den enkeltes evne til at læse indenad i skrifterne og personlig tilegne sig deres religiøse indhold. Her kom forestillinger om himmel og helvede til at spille en rolle blandt de mere radikale pietister. Det nyttede ikke, at ortodokse præster prøvede på at advare mod sværmeri og dommedagsprofeter. Pietismen havde fået for godt fæste i hofkredsene.

Den ortodokse provst i København *Morten Reenberg* var en af dem, der prøvede at advare mod pietistiske mørkemænd. Han sagde under en prædiken i Søllerød kirke i 1734, at de, der ville indføre en ny lærdom, der fik folk til at tvivle på deres salighed og være bedrøvede overfor døden, var ved at udbrede, hvad han lige ud kaldte en djævelsk lærdom.³⁾

I et læsekyndighedsperspektiv er det interessant, at der den dag sad en skolelærer, *Simon Michelsen Stenholdt*, som tilhører i kirken. Han var yderliggående pietist, og han kunne ikke lide Reenbergs prædiken. Efter gudstjenesten gik han hjem og skrev et flere sider langt brev til provsten, hvor han punkt efter punkt gik i rette med dennes udlægning af teksten under prædiken. Brevet findes opbevaret endnu og har et par gange været omtalt i lokalhistoriske værker. Stenholdt sluttede sit brev således: »*Gud give, at i i Kærlighed vilde anamme det efter Guds aabenbarede Ord, og nøje eftertænke det imellem Gud og Eders egen Samvittighed, og lade, det tjene til Forbedring baade for Eder selv og for andre.*« Nogen større ærbødighed for øvrigheden lyser der ikke ud af dette iøvrigt velformulerede brev.

Når jeg nævner Stenholdts brev i forbindelse med konfirmationens for-

historie, er det, fordi jeg mener, at det viser os, hvor den ideologiske grænse gik for den læsefærdighed, som man fra statskirkens side ønskede, at befolkningen skulle få. Grænsen gik ved statskirkens egen fortolkning af teksterne.

Forholdet var endnu sådan i begyndelsen af 1700-tallet, at det ikke var alle bibeltekster, der blev benyttet ved gudstjenesterne. Nu tog mange pietister sig for at læse hele bibelen, og hvad værre var, man begyndte også i lægmandskredse at samles hos hinanden og læse og udlægge teksterne selv. Så snart man var udenfor de tekster, der blev brugt ved gudstjenesterne, stod man imidlertid uden den fornødne vejledning af præsterne. Det kunne, set med myndighedernes øjne, føre til en begyndende opløsning af kirkens enhedsdannelse.

En mand som skolelærer Stenholdt kunne man vel stoppe uden større vanskeligheder, men mere problematisk var det, at også en del af præsteskabet begyndte at vise en tiltagende radikalitet.

For statskirkens øverste myndigheder må det i en tid, som Lindhardt karakteriserer som meget forvirret, »*hvor ortodoxe, pietistiske, hernhutiske og rent sværmeriske anskuelser florerede og kæmpede om magten, og hvor bølgerne ofte gik højt*« – ja, da må det blive vigtigt at styre udviklingen ind i mere rolige pietistiske farvande og få kontrol med udviklingen.

Det er bl.a. i dette perspektiv, jeg mener at man må se konfirmationsforordningen i 1736, og de øvrige initiativer, der i årene omkring 1736 blev taget fra statskirkens side, for at sikre den kirkelige enhedsopfattelse.

Statskirken pressede i 1736 en fælles religiøs grundholdning igennem hos både lægmand og præst gennem en fælles grunduddannelse i skole eller privat med læsning af bestemte religiøse bøger og skriftsteder; gennem en fælles konfirmationsforberedelse med uddybet forklaring af og indlæring af skriftstederne, med afsyngning af fælles salmer og sluttelig gennem en eksamination af præsten og en konfirmationshandling i kirken, der var fælles i alle kirker hos alle præster over hele landet.

Allerede året efter konfirmationens indførelse udkom hofpræst *Erik Pontoppidans* katekismusforklaring: »*Sandhed til Gudfrygtighed*«, der i mere end et halvt århundrede, ved siden af katekismussen, blev bogen i undervisningen frem til konfirmationen. I 1738 udkom en ny psalmebog, også udgivet af den meget produktive hofpræst. Indholdet var som i forklaringen afpasset efter de nye kirkelige strømninger. I 1738 indførtes en kirketugtsforordning, der nærmest tvang befolkningen til at møde op i kirken til gudstjenesterne. I 1739 kom skoleloven, der lagde rammerne

for den undervisning, der skulle gå forud for konfirmationsforberedelsen. Endelig kom i 1741 den såkaldte konventikelplakat, der forbød menigheden, at samles hos hinanden og læse og diskutere bibelen, uden at der var en præst til stede. Hermed var der så at sige lagt låg på den personlige selvstændiggørelse i religiøse anliggender i næsten et århundrede.

Stat og kirke ønskede således, at bestemme både, hvad befolkningen skulle læse, og hvad de skulle mene om det, de læste.

Konfirmationen og de unge

Konfirmationsalderen blev sat til ca. 14 år, og normalt blev man konfirmeret, inden man var fyldt 19 år. Der var dog flydende grænser, og de gav anledning til megen uenighed.

Det var præsten, der bestemte, hvor lang en konfirmationslæsning der var behov for. Der var dog sat en minimumsgrænse på 1/4 år, men der findes eksempel på, at præster kunne kræve et helt års forberedelse. Fandt præsten, at en dreng eller pige på trods af forberedelsen ikke var moden til at konfirmeres, kunne han udsætte konfirmationen til næste omgang.

Konfirmationsforberedelsen skulle afholdes i præstegården to gange om ugen. Der blev som regel konfirmeret lige efter påske og lige efter mikkelsdag. Da de unge sammen med deres forældre oftest var ivrige for at blive løst af skolens og kirkens bånd, så kunne det ske, at man prøvede hos en nabopræst, hvis sognets egen præst var for nidkær med hensyn til de kundskaber, der krævedes til konfirmationen. Det måtte man ikke. I 1794 blev det til gengæld bestemt, at hvis en præst havde nægtet at konfirmere et barn, som derefter ved en undersøgelse viste sig dygtig nok, så måtte barnet blive konfirmeret af en anden »retsindig« præst.

Nu kan man fristes til at stille et spørgsmål ved, hvor omfattende konfirmationsforordningen egentlig blev. En ting er jo lovgivningens intentioner, en anden er, hvordan den kommer til at fungere i praksis. Til dette spørgsmål må man imidlertid konstatere, at myndighederne virkelig havde sat trumf på. Således var det bestemt, at man f.eks. ikke måtte troloves eller giftes uden først at have været til alters, og man kom ikke til alters uden først at være blevet konfirmeret. Man kunne heller ikke fæste en gård uden at være konfirmeret, heller ikke kunne man blive soldat. Det vil sige, at konfirmationen blev en forudsætning for at opnå visse borgerlige rettigheder, som vi idag opnår ved myndighedsalderen. Det fik vide perspektiver for konfirmationens samfundsmæssige betydning langt ind i det 19. århundrede.

Konfirmationen og skolegangen

Konfirmationens store betydning for skolegangen lå i dens krav om en forberedende undervisning forud for konfirmationsforberedelsen. Herved fremskyndedes etableringen af et ordnet skolevæsen i landet, samtidig med at konfirmationen igennem mere end et århundrede blev en art eksamen i kirkelig regi på både privat og offentlig undervisning.

I 1814 loven blev det slået fast, at intet barn kunne antages til konfirmation, førend skolekommissionen efter eksamen havde fundet, at det kunne udskrives af skolen; og intet barns skolegang kunne ophøre, førend det havde været til konfirmation.

13 årige, der havde opnået skolens kundskaber, kunne dog blive fritaget fra den meste skoleundervisning, indtil konfirmationen havde fundet sted.

Alderen for udskrivelse af skolen blev et stridsspørgsmål gennem hele 1800-tallet. I 1855 blev det slået fast, at konfirmationen ikke kunne udskydes længere end til 15-års alderen. Derved ophørte undervisningsforpligtelsen også ved det fyldte 15 år. Først efter skoleloven i 1899 forsvandt forbindelsen mellem udskrivningsalder og konfirmation, men på dette tidspunkt var forbindelsen i det hele taget ved at ændre karakter i retning af, hvad vi kender fra skolen idag.

Dispensation fra kundskabskravene og alderskravene kunne dog gives af biskoppen. Som regel blev det givet dispensation for personer med meget små evner, men også enkelte unge fra socialt dårligt stillede hjem, kunne få dispensation, sådan at de kunne udskrives af skolen og begynde at tage arbejde.⁴⁾

Tvangsundervisning

Hvad med dem som vitterlig ikke ønskede at blive konfirmeret?

Som tilhørende den evangelisk-lutherske kirke var der ingen vej udenom. På dette punkt var alle stillet lige. Valgmulighed for den evangelisk-lutherske menighed blev først gennemført i 1850'erne, men indtil 1880'erne dog med tab af borgerlige rettigheder.

Soldater uden foregående konfirmation blev tvangsunderviste i hvert tilfælde i 1700-tallet, ikke bare i religion, men også i skrivning og regning. Tvangsunderviste blev også en anden gruppe – tugthusfangerne. Således blev i hvert tilfælde tugthusfangerne i Viborg sat til undervisning to timer om dagen, indtil de var modne for konfirmation, hvis det viste sig, at de ikke var konfirmerede før indtagelsen. Derefter blev de konfirmerede

af fængselspræsten.⁵⁾ Det samme gjaldt børn, der opholdt sig på tugt- og forbedringshuse. Først i 1848 lempede myndighederne på kravet om tvangsundervisning ved tugthuse for at opnå konfirmation. Lempelsen indholdt dog den bestemmelse, at vedkommende skulle tvangsundervises hos den stedlige præst.

Bestemmelsen om tvangsundervisning af børn på tugt- og forbedringshuse kaster muligvis et nyt lys over den barske bestemmelse fra 1741, der gav forældre mulighed for at sende deres »vanartede« børn et sådant sted hen. Selv om loven uden tvivl er kommet i stand af hensyn til de voksne, så kan man konstatere, at børnene ved »systemets« hjælp fik et vist mål af læse-regne og skrivekyndighed; og at de ved hjælp af den påtvungne konfirmation opnåede borgerlige rettigheder som voksne.

Unge fra andre trossamfund end den evangelisk-lutherske skulle selvfølgelig ikke konfirmeres. I 1800-tallet blev det skudsmål, som skolekommissionen kunne udstede, efter endt skolegang, deres erstatning for præstens konfirmationsattest. Uden borgerlige rettigheder blev de altså ikke.

Var der befolkningsgrupper, som ønskede at slippe udenom kirkens konfirmationsforordning, så måtte de altså afstå fra de nævnte borgerlige rettigheder. For de laveste socialgrupper i byerne var fæste eller køb af fast ejendom sjældent opnåeligt. Konfirmationen som betingelse for giftemål var derimod betydeligt mere tungt vejende, – hvis det da var nødvendigt at leve sammen som ægteviede. I nyere svensk socialhistorisk forskning er man blevet klar over, at relativt mange fattige beboere i byerne levede ugifte sammen i 1700 og 1800-tallet. Er dette tilfældet også i Danmark blev konfirmationsforordningen ikke den samme nødvendighed for denne gruppe, som for f.eks. bønderne på landet.

Mange spørgsmål omkring konfirmationens betydning for de borgerlige rettigheder er endnu ikke undersøgt til bunds. Her ligger en spændende historisk opgave og venter på sin løsning.

Kirkens og skolens læsefærdighedsbegreb

Efter dette er det vel nærliggende at spørge, hvad det var for en læsning, som de unge skulle præstere, når de var modne nok til konfirmationslæsningen? Man bliver her nødt til at se på, hvad det var for krav, som gejstligheden stillede til læseindlæringen. Det er et spørgsmål som vedrører definitionen på det gejstlige læsekyndighedsbegreb.

Almueskolerne på landet, som underviste efter skoleforordningen af 23. jan 1739, var forpligtet til at give børnene kundskaber i læsning og

katekismusindlæring. I lærerens instruks stod: ... »alle Børn i Skolen skal han først lære at læse reent og reeligt i Bøger.« Hvad betød dette?

I en protokol fra en kongelig skole i Landerslev,⁶⁾ nær Jægerspris, ført fra 1778-1796 kan man finde følgende karakteristik af børnenes kundskaber i læsning, skolens eneste fag: »Uden Cath Sentens, inden Forkl sp 217 (barnet var 8 ¾ år) Uden cath 5 part. inden Ev Ste S H3 K (evangeliebogen, 5. søndag efter hellige tre konger) (barnet 11 år) Uden Forkl sp 218, inden NT pag 173« (barnet 9 ¾ år)

De mange forkortelser henviser til bøger, som skoleloven i 1739 foreskrev til brug i skoleundervisningen: *Luthers lille katekismus*, *Pontoppidans Forklaring*; *Dauids Psaltere*, *Det ny Testamente*, *Pontoppidans psalmebog samt ABC-læsning* for den første læseindlæring. Også denne havde i begyndelsen et religiøst indhold hvor Fadervor og andre bønner fulgte direkte efter abc'en.

I forkortelserne »inden« og »uden« møder vi to specielle udtryk for læsefærdighed i 1700-tallet og i begyndelsen af 1800-tallet: indenadslæsning og udenadslæsning. Det er vanskeligt at til fulde forstå den gejstlige definition af indenadslæsning, måske fordi læsning i visse gejstlige kredse ikke synes at opfattes som en færdighed af selvstændig værdi for børnene, men som et trin på vejen til at tilegne sig kristendommens grundsandheder således, at den kunne fremsiges uden at se i bogen, men dog med forståelse af den læste tekst: udenadslæsning.

At læse indenad var i skolesammenhænge oftest at læse en i forvejen kendt, trykt tekst sammenhængende, specielt ved at læse den højt. Helst skulle denne læsning være reel og reen som 1739-loven sagde.

Denne form for indenadslæsning var et minimumskrav som ethvert nok så skoleforsømmende barn skønnedes at have mulighed for at opnå inden konfirmationsalderen. Skolen krævede ikke at al indenadslæsning skulle læres udenad. Til konfirmationen krævedes Luthers lille katekismus med de 10 bud, bønner og trosbekendelse etc. samt svar på stillede spørgsmål fra katekismusforklaringen og nogle salmer. Præsterne afgjorde selv, hvor store krav de kunne stille til de enkelte elever. Elever med små evner blev ikke sjældent lempet igennem konfirmationen.

I et rescript fra 1790 findes en definition på gejstlige læsekrav, der viser, at man fra kirkens side på denne tid var indstillet på, at læsefærdigheden skulle gå langt ud over den kendte trykte religiøse tekst. Der står: »For tilstrækkelig Læsning i Bog anses det, naar Barnet tydelig og uden Vanskelighed kan læse i enhver trykt Bog i Landets Sprog.«

Endnu var håndskriftlæsning ikke et krav til eleverne. Brevlæsning og manuskriptlæsning var en verdslig foreteelse, der endnu ikke var almindelig, så længe skrivningen ikke var et alment skolekrav.

Ungdommens læsefærdighed

Hvordan forholdt det sig da i praksis med konfirmationsungdommens læsefærdighed? Ja, skal man tro på de udtalelser, som blev givet ved de årlige landemoder, så stod det småt til, i hvert tilfælde i begyndelsen. I 1749 siges der således fra det sjællandske landemode at:

»man med forundring fornemmer at skønt nu i 8 aar har været skoler overalt den dag endnu antages folk til Konfirmation, som ej kan læse i bog, tvært imod den Kgl forordning ... og det følgende år: Skolebørnene og unge maa tilholdes at læse Catechismen »reent og reeligt«, da det er jammerligt på adskillige steder at høre, hvordan en del Børn og Ungdom læse Catechismen urigtig, forfalske ordene, udelade og tilsette stavelser, derfor maa degne og skoleholdere tilholdes at lære de unge Luthers lille Catechismus reen tydelig og forstaaelig og ligesom Sentenserne og Hustavlens.«⁷⁾

Endnu 30 år efter forordningen hed det, at der stadig indløb klager over, at adskillige konfirmanter ikke kunne læse i bog. Derfor blev præsterne nu forpligtede til at indsende lister over sådanne børn til provsten, med angivelse af årsag til, at de var så langt tilbage i læsning. Problemet aktualitet kan også ses af en skrivelse i 1783, der indskærper, at præsterne ikke må bruge udtag af katekismusen for at *»tjene dem som vil slippe lettere igennem«*.

Indenadslæsning betød altså ikke i alle tilfælde, at de unge fra nu af lærte at læse i enhver trykt tekst, men det vigtige i et læsefærdighedsperspektiv var, at de unge fik en træning, som gjorde det muligt for mange af dem at gå videre selv og udvikle læsefærdigheden til andre trykte tekster, altså at opnå en funktionel læsefærdighed.

Skrivning

Skrivning hører man endnu ikke om i en konfirmationssammenhæng. Medens læsning var et påbud i skolen fra 1739 var skrivning et tilbud, som forældre, der havde råd til at betale lidt for skrivematerialer, kunne udnytte. Skolen skulle således give skriveundervisning til de børn, der bad om det. Til gengæld kostede det altså lidt og der var ikke som ved læsningen lagt et mål for indlæringen, som bagefter skulle kontrolleres af anden myndighed.

Konfirmationsdragt ca. 1890. (Nationalmuseet).

Generelt må man sige, at skrivefærdigheder indtog en helt anden position i hjemmene end læsningen. De små børn kunne ofte læse lidt når de kom i skole. Det havde de lært hjemme af en gammel bedstemor eller af andre i hjemmet. Men der var betydelig færre, der kunne skrive af den voksne befolkning. Derfor er skolen i sig selv en mere betydningsfuld faktor for skrivefærdighedens udvikling end for læsefærdighedens udvikling.

I de gejstlige visitatser i landsbyskoler, der blev foretaget af provster og biskopper, møder man sjældent omtale af skriveundervisning i de første årtier efter 1736. Jeg er dog ikke helt sikker på, at visitatsberetningerne giver et dækkende billede af undervisningen i skolen. Måske blev skriveundervisningen slet ikke noteret, fordi den ikke havde at gøre med det gejstlige mål for skolen, som de gejstlige skulle kontrollere.

Sproglig opdragelse af befolkningen

Gennem skolens og konfirmationsforberedelsens undervisning i læsning fandt en sproglig opdragelse af befolkningen sted. Skolen fulgte sproglige normer fra disse ganske bestemte bøger, der indtil 1780erne og 1790erne var fælles for hele landet. Også i denne henseende var skolens påvirkning af befolkningen betydelig. Der har næppe siden været en sådan tæt sammenhæng mellem det – ganske vist lille emneområde – der blev lært i skolen og den voksnes brug af det lærte. Det bogssprog, der lærtes i skolen, og de begreber, der fulgte med over i konfirmationslæsningen, brugte befolkningen sidenhen hele livet i alle kirkelige sammenhænge, – og de var mange, og de indgik ofte i forstillinger og i talemåder. Læsningen i de nævnte grundbøger gav bonden en fælles religiøs referenceramme og et fælles bogssprog.

Dette kirkeligt dominerede mål for undervisningen var som udviklingen forløb ikke nok for det samfund, som henimod århundredets slutning blev præget af nye økonomiske, sociale og pædagogiske strømninger og som over nogle årtier forandrede almuens livsvilkår afgørende.

1814-loven og konfirmationen

Der skete ingen ændringer i konfirmationens stilling i forbindelse med gennemførelsen af landboreformerne, men skriveundervisningen og regneundervisningen dukker op i visitatsberetningerne i 1780erne og -90erne og vidner om gejstlighedens vågnede interesse også for disse fag.

De ændringer, der gennemføres kommer først i 1814-loven. I 1814 ud-

vides kravene til skolens undervisning som betingelse for konfirmationsforberedelsen. Nu kommer både skrive- og regnekundskaberne til.

I 1846 hedder det f.eks. i forordningen for det københavnske skolevæsen, par. 55: 8)

»Intet Barn maa antages til Confirmationsforberedelse, førend det ved aflagt Prøve har godtgjort, at det foruden den fornødne Religionskundskab har erhvervet den Færdighed i Læsning, Skrivning, Regning, Retskrivning og Skriftlæsning som ved dets SkoleUnderviisnings Ophør efter Omstændighederne kan ansees tilstrækkelig.«

Konfirmationen vedblev gennem hele 1800-tallet at have en meget stor betydning for de unge. En så vigtig bestemmelse, som den, at vielse krævede en konfirmationsattest, bortfaldt først i 1880'erne. Konfirmationen blev stadig betragtet som et meget væsentligt skridt for den unge og som en overgang til en voksentilværelse eller snarere til en ungdomstilværelse. *»Den konfirmerede ungdom«* er et begreb, som man hyppigst støder på i tekster fra 1800-tallet. Den periode varede helt til vedkommende blev gift og stiftede eget hjem.

Konfirmationens krav til opnåede skolekundskaber blev faktisk i mange tilfælde en garanti for, at børnene, uanset skoleforsømmelsernes højde, nok på en eller anden måde skulle opnå det minimum af læse- og skrivefærdigheder, som krævedes for at blive konfirmeret og dermed blive udskrevet af skolen. Som jeg før nævnte, så blev der dog i 1855 sat en bestemt alder for udskrivning af skolen. Som 15 årig skulle man have lov til at slippe skolen, uanset om man havde opnået konfirmationsforberedelsens minimumsniveau.

Selvfølgelig var ikke alle arbejdsgivere lige begejstret for at sende deres tjenest drenge eller tjenestpiger i skole så at sige i arbejdstiden. Fabrikant *Drewsen* på Strandmøllens papirfabrik i Lyngby protesterede imod de nye skoletanker, der kom frem i årene forud for 1814-loven. Han prøvede omkring 1810 på at få lov til at fortsætte den skik, han og hans fader før ham havde haft, med at vente med at sende de fattige drenge, som arbejdede på fabrikken, i skole til et halvt år før konfirmationsforberedelsen

»Skulde ieg ... mod Formodning, ikke see mit Ønske besvaret saaledes som ieg attraaer har ieg ingen anden Udvei end at afskedige alle skolepligtige Drenge herved Fabriquen, hvoraf en Deel da rimeligvis vil tilfalde Fattigvæsnet til Byrde ...«⁹⁾

Konfirmationen og de handicappede

Også for de handicappede gjaldt konfirmationens betingelser. Døvstumme børn skulle således som det ses i en skrivelse i 1814 skriftligt kunne gøre rede for deres konfirmationskundskaber. Her var altså skrivefærdigheder helt nødvendige.

Umiddelbart kunne man finde det lidt parodisk, at også åndsvage børn skulle have konfirmationen som mål for den undervisning, som de efter 1800-tallets midte modtog på forskellige institutioner. At konfirmationen med dens læse- og skrivefærdighedskrav faktisk fik betydning også her, har kandidatstipendiat *Nete Wingender* kunnet konstatere ved at studere arkivet fra GI Bakkehus. Ikke helt få børn blev her konfirmeret, og breve i arkivet vidner om at en del af dem opnåede en funktionel læse- og skrivefærdighed.¹⁰⁾

Forbindelsen til skolen svækkes

Efter 1814 bliver karaktererne i skolen afgørende for vurderingen af, om børnene havde opnået det tilstræbte kundskabsmål. I 1899, efter den nye skolelov, mister karaktererne i skolens fag atter sin betydning som adgangstegn til konfirmationsforberedelsen. I en skrivelse den 15. nov. d.å. siges det, at der ikke længere er fornødent at kræve specialkarakterer for børn fra offentlige skoler eller friskoler, idet det væsentligt er sognepræstens skøn over barnets kundskaber og modenhed, der er afgørende.

Sådan var det også i de første årtier efter 1736. Omkring år 1900 var imidlertid sognepræstens stilling i lokalbefolkningen så forandret, at den indførte ændring ikke betød en skærpelse af bestemmelserne, men tværtimod en lempelse.

I 1902 tages det næste skridt. Dette år bortfalder sognepræsternes forpligtelse til at indsende fortegnelser over konfirmandernes kundskaber og opførelse.¹¹⁾

I 1909 kommer den nye konfirmationsforordning, der moderniserer forholdene og viser frem mod dagens situation.¹²⁾

Konfirmationsforordningen i praksis

Lad os til sidst lytte lidt til, hvordan de unge selv oplevede deres konfirmation.

At mødes i præstegården to gange om ugen i flere måneder, betød, at unge mennesker i sognet blev ført sammen og dette samvær har gjort stærkt indtryk på mange. Det fremgår af mange erindringer. At det også

kunne få alvorlige følger, ses af en skrivelse fra 1745. Dette år kom således en forordning om, hvordan den ungdom som før eller under præparationen begik »leiermål« skulle afstraffes:

»... At forebygge den grove Forargelse, som ofte er forefaldet, ved det unge Mennesker blandt gemene Folk for eller under deres præparation til Confirmation begaae Leiermaal, saa at de enten confirmeres efter Barsel-Sengen eller ere ganske svangre, paa den Tiid de skulle fornye deres Daabes Pagt. Da saadanne Folk endog ofte, ligesom til Belønning for deres Ondskab, paastaae, at der skal hastes med dem, Præparationen afkortes og Confirmationen meddeles, skiondt de ikke ere tilstrækkeligen oplyste, og ofte ikke kan læse i Bog, og, naar Præsten ikke vil føie dem eller Forældrene derudi, skriges over en ugudelig Haardhed, paa Døds-Fare i Barselseng, og Præsten skyldes for at være aarsag til deres Beskiemmelse, saasom de ville ægte hinanden. Hvorudover deres i saa Maader begangne Uterlighed ei alene bliver aabenbare for hele Meenigheden og en stor Forargelse for andre, men endog saadan deres Ondskab blive aldeles ustraffet, hvoraf Unge let kan tage Exempel og bruge syndig Sammenleie just for at blive frie for Skolegang, for at læse i Bog og at prøves saa nøie eller præpareres saa længe ...

Forordningen bestemte at præsterne ikke måtte gøre undtagelser, og at de unge syndere efter konfirmationen skulle »staa aabenbar Skrifte«. Ægtede de hinanden skulle de slippe for leiermålsbøder, hvis ikke kunne de ende i op til et år i tugthuset.¹³⁾

Præsterne kunne, som citatet viser, blive udsat for stærk pression fra fortvivlede forældre, der ønskede at haste en konfirmation igennem for deres gravide piger.

Men præsterne kunne også udnytte den klemme, de havde på befolkningen. Det fremgår af flere direktiver. I 1744 kom et rescript, hvor der blev alvorligt befaleet, som det står:

»at det under Kongens Unaade og derpaa følgende Straf skal være Præsteskabet efterdags aldeles forbuden af fattige og Almuesfolk at modtage det ringeste til Belønning af dem, som agte at gaa til Confirmation og ei heller dem derfra at afvise, eller dem dermed at opholde længere, end høj nødvendig udfordres, til at underrette dem om deres Sagligheds sag«.

Biskoppen fik til opgave at kontrollere at præsterne ikke på denne måde prøvede at presse penge ud af de fattige, for at lade dem slippe igennem konfirmationen.¹⁴⁾

Der var i 1736 bestemt, at konfirmationen skulle være gratis, men det blev snart en vane, at konfirmanterne, i hvert tilfælde dem der havde råd til det, gav en gave til præsten på konfirmationsdagen. I 1880'erne

fortæller en landarbejder, der voksede op på en fattiggård, hvor pinligt det kunne være at være i hans situation en sådan dag. Børnene blev efter konfirmationen inviteret hjem til præsten og fik kager. Herunder sagde præsten, gengivet i landarbejderens eget skriftsprog:

»Ja kære børn nu bliver vi jo aldri Samlet mer i denne stue men nu ser i alle disse kager di maa i nu Spise allesammen for saa får vi godt Vejer i Morgen og saa plejer i ju have et par Skilling med jemme fra til jeres gamle præst uden dem fra gaarden. Jeg og en Pige vi havde jo ingen Penge saa den Bemærkning behøvede han ju ikke at komme med, der var ingen Fest for os ingen Gaver eller Telegrammer, saa skulle vi ud at tjene jeg blev fæstet hos en Gaardmand.«⁽¹⁵⁾

Præsten har muligvis på denne kluntede måde ønsket at få børnene på »gården«, til ikke at føle sig flove over, at de ikke havde gaver med. Det var ikke noget han forventede af dem.

Selv om de sociale skel kunne gøre ondt en dag som konfirmationsdagen, spillede tøj og gaver slet ikke den rolle, som de er kommet til at spille i de sidste årtier. Ofte lånte drengene støvler og andre dele af tøjet af venner eller slægtninge. I 1700-tallets slutning blev det fastlagt, hvad slags tøj pigerne skulle møde i. Bondepigerne skulle bære de dragter, der var almindelige for bondestanden. Et direktiv, som dette, kunne dog tyde på, at mange familier allerede på dette tidspunkt var ved at lægge konfirmationen op på et for højt materielt niveau.⁽¹⁶⁾

Ligesom vi har set, at enkelte præster kunne bruge deres ret til at udskyde konfirmationen for at fremtvinge modbydelser af befolkningen i 1700-tallet, så blev konfirmationen af nogle også brugt som et disciplinærmiddel helt frem til 1800-tallets slutning. På Gl Bakkehus blev børn, som ikke opførte sig pænt, nødt til at vente yderligere et år på at blive konfirmeret og altså på at blive udskrevet fra institutionen.

I en bondeerindring om 1850ernes forhold hedder det: *»Præsterne var ogsaa nidkære i den Tid til at vise Konfirmanter ned d.v.s. nægte at konfirmer dem, naar de enten havde forset sig, eller især naar de var for udygtige til deres Udenadslæsning. Det skal dog siges, at der var uhyre stor Forskel paa Præster i den Henseende. Det var som oftest Tjenestedrenge, der daarlige kunde faa Tid til Læsning hjemme. Jeg har kendt Dreng, der forgæves gik til Præst i flere aar. Nu, da konfirmationen som saadan (Bekræftelse) for det meste er afskaffet, er den Slags Dumping jo ogsaa bortfalden ...«⁽¹⁷⁾*

Uligheden stak også frem med hensyn til placeringen i kirken. Her var det ikke de formuende, der skilte sig ud fra de uformuende men

Pastor Terkelsen, Ørre, fotograferet 1897 med hustru, børn, stuepiger og konfirmander. (Herning lokalhistoriske arkiv).

de dygtige, der skildte sig ud fra de mindre dygtige. De bedste læsere skulle nemlig stå øverst i kirken. Den øverste plads var noget ambitiøse skolebørn og deres ikke mindre ambitiøse forældre kunne kæmpe for at opnå i årevis. I en erindring fortælles om en dreng, der efter ihærdigt arbejde endelig var nået frem til den øverste plads i kirken, men var så uheldig, at man netop det år lavede om på ritualet, sådan at børnene kom til at stå i rækkefølge efter alder: de ældste øverst – i og for sig en demokratisering af ritualet. Som den yngste kom han nu i stedet til at stå nederst. Det blev en skrækkelig oplevelse, både for drengen og hans mor.¹⁸⁾

Søren og Severins konfirmation

Lad mig slutte med at give et billede af, hvordan Søren og Severin oplevede deres konfirmation. De har nemlig begge fortalt om det i erindrings- og dagbogsform.¹⁹⁾

Søren Pedersen, fra Havrebjerg ved Slagelse, blev født i 1776. Han blev konfirmeret i 1792. Søren Pedersen fortæller, at han kom i skole allerede som 4 årig, fordi han gerne ville følges til skole med en større søster. Da han var 10 år havde han allerede lært både »*Catechismusen, Forklaringen, de 7 Davids Salmer tillige med nogle af kirke salmerne alt udenad og kunde des foruden læse skikkeligt godt inden i enhver simpel dansk bog.*« Herefter begyndte han at lære at skrive, men da læreren ikke selv var så dygtig, får han det faktisk først lært efter sin konfirmation.

Søren blev først konfirmeret, da han var 16, fordi forældrene gerne ville at han skulle være så moden, at han kunne forstå »*den højtidelige handling*«. Søren tilhørte den sidste årgang, der blev konfirmeret efter Pontoppidans forklaring. Den blev netop dette år afløst i sognet af biskop Balles lærebog. Om konfirmationen fortæller han:

»Men ellers var vi børn 10 i tallet som det aar gik til læsning, meget gode læsere paa en dreng nær, som intet kune læse noget, jsær var vi fire drenge og 3 piger som meget got kunne læse. Jeg stod overs i kirken den dag vi blev konfirmeret og kune ogsaa af dem alle best læse, men det var et pr ældre born ind ieg der bedre kunne svare paa udlægelses spørgsmaalene ind ieg. Jeg havde ved min konfirmation lært uden ad baade den liden Luters Catechismus den store podipodansiske²⁰⁾ forklaring, den store bibelske historie a 104 historier, de 7 udvalgte Davids samler og 64 kirke salmer alt udenad. Hvad inden ads læsning der blev mig foresat kune ieg læse ordentlig ...«

Næsten 40 år senere blev Severin Weiersø konfirmeret i Trabjerg ved Holstebro, der er lidt mere humør i hans beretning. Den 22. nov 1828 skriver han:²¹⁾

»5 Gange havde vi nu været hos Præsten til Overhøring. Vi gaae 2 gange om Ugen og komme ikke fra ham sommetider, inden det er mørk Aften. Baade med Piger og Drenge ere vi alt 26. Jeg er den 4de af Drengen fra ovenaf. Jens Erichsen og de andre ville tidt drille mig med, at jeg gaaer og Kjerester med den Ane Kirstine i Nygaard ... Havde det endda været Ane Hedegaard ... hun har saadanne deilige Smilehuller i Kinderne, naar hun leer.«

Halvanden måned senere skriver han:

»Hver eneste Søndag gaaer jeg i Kirke. Den gamle Psalmebog med det nye Testament bag i tager jeg altid med tillige med en snes Mærker til at stikke ind mellem Bladene. Hver Gang saa præsten capitelfæster, som f.Ex. han kan sige: »Som vi læse hos Evangelisten Luc. i hans Evangeliebogs 23de Cap. 34. Vers, slaer jeg strax op i Testamentet og lægger Mærke dertil, og saaledes kan jeg sommetider have 16 Steder at læse for dem, naar jeg kommer hjem. De sige da: »De er da en skammelig Dreng te aa housk. Jen haa snaa liose gaat

aa et, som jen haai uaar i Kjerck.« Det er ellers noget, jeg selv har fundet paa; men det kan jo være skøn nok. Ligeledes har jeg syet en Bog ind af et Ark Papiir til at skrive Inddelingen af Lærebogen i, som vi skulle huske til Præsten. Det er der aldrig nogen af de andre, der har tænkt paa.«

Jo, Severin var en opvakt dreng, og frugten kunne han høste på sin konfirmationsdag. Den 27. april 1829 skriver han:

»Saa er jeg da bleven confirmeret, og det gik grumme godt; jeg blev rigtig flyttet op og stod næst ved Præstens Søn, der stod allerøverst. Vi læste godt; thi vi 4de øverste Drengene kunde vores Bøger og vare næsten lige gode. Saasnart derfor jeg begyndte at læse, vilde Christian Gjølbye ikke lade mig gjøre sig nogen Skam, – thi vi kunne læse, hvem der vilde, – og Westergaard og Jens Erichsen vilde ogsaa vise, at de kunne liegsaa vel som vi; derfor læste vi bestandig, saa det skingrede i hele Kirken. Hele Lærebogen blev gjennemgaaet, Josephs Historier og de Psalmer: Alle Ting er underlige og Guds Godhed ville vi prise. »Ane Hedegaard stod øverst af Pigerne, – det er en stor Mands Datter, – men der var Ingen, der kunde høre et Ord af hende; hun holdt stærk Øie med Christian i Præstegaarden. Jeg var ret pen ved denne Leilighed, havde faaet lyseblaae Buxer og een af min faders Klædes Kjoler omgjort. Støvlerne havde jeg laant af Jørgen Hansen her oppe i Heden. Da vi vare blevne overhørte, holdt Præsten en kjøn Tale, saa at baade han og alle Kirkefolkene græde derover. Dengang Præsten taledede om, hvorledes Forførelsen til Ondt tilde møde os i Verden, naar vi kom ud fra vor Fader og Moder, og disse ikke kunne advare os, og jeg saae Vandtaarerne trillede ned ad min Moders Kinder, blev jeg ikke så lidt bevæget og kom til at græde, ellers ikke. Pigerne græd næsten hele Tiden, mange af dem vidste ikke hvorfor. Det varede 5 Timer i Kirken, inden alting blev færdig. Vi kom, ligesom de pleie denne Dag, først hjem Kl. 5 om Eftermiddagen. Det er en lang Tid at staae, inden man kan faae noget at spise.«

Citatet viser, at de også lærte tålmodighed under deres konfirmationslæsning på Severins tid. Vor tids konfirmanter og for øvrigt også deres præster ville nok betakke sig for en konfirmationshandling, på 5 timer – for ikke at tale om familierne på kirkebænkene!

Severins iagttagelsesevne er usædvanlig og hans beskrivelse som vist meget medlevende. Med denne charmerende beretning viser Severin, at han har opnået skolens højeste mål for skrivefaget, idet han sandelig ikke har svært ved at give udtryk for sine tanker på skrift.

Det sidste dagbogsnotat om konfirmationen er nedfældet den 4. maj, den dag, hvor alle konfirmanter gik til alters, for efter gudstjenesten at sige farvel til hinanden og vandre ud i livet. For dem alle var det en vemodig afsked. Severin havde det nok sværest. For ham var det ikke bare en afsked med skolekammerater og et hyggeligt samvær med andre unge under konfirmationslæsningen, men det var også en afsked med skolen og dermed med bøgernes verden. Herefter skulle han ud i en hård

landarbejdertilværelse. Hans sidste bemærkning lyder: »*Nu veed jeg, hvad det er at længes. Det var herligt altid at gaa i den Skole.*« Længslen forblev stor hos Severin og det lykkedes ham efterhånden at få så mange penge, at han kunne uddanne sig som lærer.

Dagbogen giver et indtryk af, at skole og konfirmation var lige så uadskilleligt knyttet sammen i Severins sind, som de var i centrale bestemmelser. De gav ham kraft til at gå videre ad bøgernes vej. Men Severin var en undtagelse. I det lange løb blev det umuligt – og uønskeligt, at holde fast ved den nære forbindelse mellem skolen og konfirmationen.

Afslutning

Konfirmationsforordningen viste sig at blive et af de mest betydningsfulde indgreb i befolkningens forhold til kirke og skole, som er blevet gennemført i de sidste 250 år. Den blev gennemført som en tvangsforanstaltning men fik hurtig en folkelig forankring, der er enestående i dansk kirke- og skolehistorie. Gennem den ideologiske samhørighed mellem kirke og skole kom konfirmationen til at præge skolens undervisning helt frem til den ny konfirmationsforordning i 1909.

For skolen betød konfirmationsforordningen i 1736 et gennembrud i accepten af et ordnet skolevæsen for alle samfundsgrupper. Den blev desuden et virksomt middel til at fastholde eleverne i skolens miljø, indtil de havde opnået skolens kundskabsmål.

For samfundet har det været af uvurderlig betydning, at konfirmationsforordningen desuden fremtvang en læse- og senere også en skrivekyndig befolkning, længe før vi ellers ville have haft det. Eliten og en stor del af købstadsbefolkningen ville have lært disse færdigheder alligevel. For den jævne bondebefolkning derimod fik konfirmationen den største betydning, så længe skolen stod svagt overfor befolkningens indgroede vane med at se på børnene som aktuel arbejdskraft. Idet alle unge, også de fattige, skulle igennem konfirmationens nåleøje, »fik« befolkningen et redskab i hænde i form af et vist mål af læse- og skrivefærdigheder, der viste sig at rumme en indbygget selvforstærkende kraft.

De religiøse strømninger, der gjorde sig gældende i begyndelsen af 1700-tallet, fik i kraft af hoffets og statsmagtens accept af den pietistiske retning, en afgørende betydning for folkeundervisningens udvikling. På dette punkt støtter undersøgelsen den tese, som Lawrence Stone har fremsat (jvf. indledningen).

Den højnelse af hele befolkningens oplysningsniveau, som folkeunder-

visningen førte med sig, viste sig i den samfundsmæssige udvikling gennem 1800-tallet. En af konsekvenserne blev, at skolen udviklede sig til et eget kraftcenter, der efterhånden kunne sprænge den gejstlige ramme, som i 1736 var blevet lagt omkring den.

Skolens nære forbindelse med konfirmationsforberedelsen var naturlig, så længe kirken stod stærkt i samfundet, og så længe konfirmationen gav forudsætningerne for at opnå borgerlige rettigheder. I det industrialiserede samfunds gennembrud i årtierne omkring århundredskiftet var dette ikke længere naturligt eller ønskeligt. Hermed løsnedes også naturligt skolens afhængighed af konfirmationsforberedelsens krav.

Idag har konfirmationen på mange måder mistet sin oprindelige borgerlige betydning. Den er ikke længere en forudsætning for at opnå borgerlige rettigheder. Den er heller ikke mere nødvendig som pressionsmiddel for at opnå en læse- og skrivekyndig befolkning – og befolkningen bruger idag disse færdigheder på en helt anden måde end tænkt var i 1736.

I dag hvor konfirmationen er frivillig er dens kristne budskab det centrale for kirken, men uden samfundsmæssig betydning for konfirmanterne.²²⁾

De stridigheder, som idag kan opstå mellem skole og præst om konfirmationsforberedelsens placering på skoledagen eller hvorvidt konfirmationslæsningen skal ligge på 7. eller 8. klassestrin kan forekomme os som en reminiscens af det en gang så tætte tilhørsforhold mellem skole og kirke.

Har konfirmationen da udspillet sin rolle som led i skolens opdragelse? På grund af den endnu eksisterende forbindelse, går skolens religionsundervisning ud af skemaet det år, børnene går til konfirmationsforberedelse. Skal dette ses som en markering af, at skolen stadig vedkender sig et ansvar for en evangelisk-luthersk opdragelse, som præsten gennem konfirmationsundervisningen kan støtte skolen med? Er det tilfældet har konfirmationsforordningen fra 1736 endnu ikke mistet hele sin betydning for skolen. Spørgsmålet er så, om kirke og skole kan finde frem til, hvad der er kirkens specifikke opgave i denne støtte.

Noter

1. Lawrence Stone: Literacy and education in England 1640-1900, Past and Present nr 42 1969. Om konfirmationens indførelse i Danmark se P. G. Lindhardt: Konfirmationens historie i Danmark. 1936. Se også Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1536-1784. s. 229ff; Dagligliv i Norden i det nittende og tyvende århundrede bd 1. s. 97ff; bd 2. s. 50ff; L. S. Ravn: Konfirmationsundervisningen i Nordslesvig før 1920. Om konfirmationens midlertidige indførelse i Daler sogn se Peter Kr. Iversen: Sognepræst i Daler Anders Wedels strid med sin menighed om konfirmation og gebyrer 1707-09. Sønderjysk Årbog 1984.
2. Helge Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834. 1960 s. 51ff.
3. Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721-1823, 1971, s. 38f.
4. Erik Nørr har i Præst og administrator, 1981 s. 166ff mange eksempler på dispensationer fra konfirmationen.
5. Kancelliskr. 25. Febr. 1792; Kgl Resol. 17. Dec. 1834 samt Bekg. 13. Jan 1835.
6. Landerslev skoleprotokol befinder sig i Jægerspris lokalhistorisk arkiv.
7. LA Acta et monita, Synod. Sjæll. 1747, 1750.
8. Forordn, om Skolevæsendet i Købehavn. 20. Marts 1844 par. 55f.
9. Prinsesseskolerne i Søllerød sogn s. 90f.
10. Nete Balslev Wingender; Gl. Bakkehus, arkivregistratur. Landsarkivet for Sjælland. 1985.
11. Cirkulære 6. Aug. 1902.
12. Anordning om Konfirmation. 1. Febr. 1909.
13. Forordn. 2. Sept. 1745.
14. Rescript 6. Nov. 1744.
15. Sofus Wesselhoff: Mine kære Barndomserindringer Nationalmuseets afdeling for arbejderindustri- og håndværkerundersøgelser.
16. Placat 27. Febr. 1784 jvf Kancelliskr. 7. Juni 1817.
17. Poul Terp. Erindring fra en dansk bondes lange liv. Memoirer og Breve udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, 1923, s. 129.
18. Ibid. s. 18f.
19. En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839) udg ved Karen Schousboe 1983.
En jydsk drengs dagbog 1824-1835. Severin Weiersøes optegnelser fra drenge- og ungdomsårene. Udg af Olaf Carlsen 1943.
20. Søren Pedersen s. 51 »podipodansiske« må være en forvrænget opfattelse af den Pontopidanske.
21. Her og i det følgende Severin Weiersøe s. 38ff.
22. Per Salomonsen: Religion i dag. 1971.

En ny konfirmationsordning?

Nogle perspektiver i 250-året for konfirmationens indførelse

Af Søren Lodberg Hvas

Siden vedtagelsen af den nye folkeskolelov i 1975 har der været en levende debat om folkekirkens undervisning, dens formål, omfang og organisation. Det skyldes, at den endegyldige fjernelse af alle institutionelle bånd mellem skole og kirke og den klare indholdsbestemmelse af skolens kristendomsundervisning som en rent pædagogisk begrundet, kundskabsmeddelende undervisning har gjort en ny besindelse på den kirkelige undervisnings betydning aktuell.

Der er et væsentligt aspekt i en kirkeligt forstået kristendomsundervisning, som skolen ikke kan tilgodese. Det er de to aspekter, som vi kunne kalde **indøvelse** i og **erfaringsmødet** med den kristne tros livsyttringer i ritualer, bøn, gudstjeneste. Dertil kommer den dominante sækularisering og et deraf følgende traditionstab og en tilsyneladende meget svag formidling af kristendom gennem børnenes hjem og hele miljø.

Denne situation angiver efter min opfattelse den væsentligste årsag til kristendomsundervisningens vanskeligheder, i såvel skole som kirke. De skyldes ikke specifikke pædagogiske eller metodiske problemer, men hidrører fra den almindelige opløsning af tidligere tiders levende kristne traditionssammenhænge. I takt med at disse svækkes, forsvinder den referensramme i børnenes tilværelse, undervisningen skal meddele sig ind i. Det er baggrunden for, at tyngdepunktet i, hvad vi kunne kalde den »kirkepædagogiske« debat, har ligget på indøvelse og erfaring. Der er hermed angivet et styrende motiv i de sidste års arbejde med en kirkeligt bestemt kristendomsundervisning.

Da konfirmationsforberedelsen er den eneste forordnede kirkelige undervisning, måtte det naturligt blive den, der kom i søgelyset. I september 1977 nedsatte biskopperne en studiegruppe med henblik på en kulegrav-

ning af konfirmationsforberedelsens forudsætninger, opgaver og indhold. Altså et meget bredt kommissorium! Arbejdet skulle munde ud i et forslag til ændringer af anordning om konfirmation og i forslag til vejledende læseplaner. Med Præstehøjskolen i Løgumkloster som basis arbejdede gruppen med halvårige sessioner indtil foråret 1981. Året efter udkom bogen »*Konfirmation og konfirmationsforberedelse. En arbejdsrapport.*« (Aros) Et digert værk på 325 sider, som belyser teologisk/historiske spørgsmål samt en omfattende redegørelse for konfirmationsforberedelsens pædagogiske og organisatoriske problematik. Dertil kommer en række bilag, der gennem centrale aktstykker skitserer udviklingen fra anordningen af 13. januar 1736 frem til nugældende anordning, samt de nugældende bestemmelser vedr. faget Kristendomskundskab i folkeskolen. Endelig gives et forslag til en ny anordning om konfirmation.

Arbejdsrapporten er et solidt og omfattende arbejde, men det er beskedent, hvad den rummer af nytænkning. Den er nærmere at betragte som en slags status; de forslag, der gives til vejledende læseplaner er traditionelle og synes i meget ringe grad at have haft nogen betydning i praksis. Forslaget til en ny anordning må ligeledes karakteriseres som tam. F.eks. har man ikke taget spørgsmålet om forslag til nye konfirmationsritualer op.

Men der er dog nogle interessante ansatser. Konfirmationens ordning følger den hidtil gældende anordnings bestemmelser om adgang til konfirmation – bortset fra, at der i forslaget tales om, at konfirmation **tilbydes** enhver – som

- er døbt med den kristne dåb –
- har modtaget forberedelse til konfirmation og har et passende kendskab til den kristne børnelærdom
- og er fortrolig med folkekirkens gudstjeneste.

(jfr. Anordning om konfirmation af 9. juli 1968)

Taget efter formuleringen har selve konfirmationshandlingen stor vægt, idet den forudgående undervisning i børnelærdommen karakteriseres som en **forberedelse** til at blive konfirmeret. Alene i dette forhold ligger der en meget afgørende forskel i forhold til skolens undervisning. Den kirkelige undervisning er målbestemt med henblik på et **ritual** og den er indholdsbestemt i forhold til **gudstjenesten**. Deraf de to elementer i forberedelsen: erhvervelse af et passende kendskab – d.v.s. i overensstemmelse med den enkeltes personlige forudsætninger og muligheder – til børnelærdommen og tilvejebringelsen af fortrolighed med gudstjenesten. Ordet **for-**

trolighed bør fremhæves: Det rækker videre end til en formal kundskabs-tilegnelse. Der er her tale om en personlig medleven og derfra kommende indsigt i gudstjenesten. Det må derfor betegnes som en misforståelse af forberedelsens mål hvis man opfatter forventningen til konfirmander om aktiv gudstjenestedeltagelse som et udtryk for tvang. Gudstjenesten er hovedelementet i konfirmationsforberedelsen, og dette element er ofte blevet alt for svagt fremhævet. Det har bevirket, at konfirmationsforberedelsen til forveksling har kunnet ligne en skoleundervisning om kristendom.

Et nyt perspektiv

Skal jeg pege på et enkelt element, hvor forslaget tydeliggør et perspektiv i forhold til hidtil gældende anordninger, så må det blive dette. Det kommer til udtryk i forslagets kap. 2 om Konfirmationsforberedelsens ordning. I § 5 hedder det:

»Konfirmationsforberedelsen er fællesskab om arbejde med den kristne børnelærdom i sammenhæng med folkekirkens gudstjeneste.« Det er unægtelig en vid definition på, hvad konfirmationsforberedelse er. Så den kan der lægges meget ind i. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at man undgår at tale om **undervisning**, men bruger den vagere og mere omfattende betegnelse *»Fællesskab om arbejde med den kristne børnelærdom.«*

Der ligger i denne betegnelse en mulighed for en mere nuanceret forståelse af, hvad en konfirmationsforberedelse kan omfatte, især med henblik på mere oplevelses- og erfaringsbetonede aktiviteter, måske med en nedprioritering af den traditionelle kundskabsformidlende undervisning. Det kunne være aktiviteter som leg, sang, dramatik, tegning, naturiagttagelse, gudstjenester, week/end-ture, lejraktiviteter o.s.v. I så fald vil forberedelsen omfatte mere end de to ugentlige timer og tillige inddrage andre end præsten i dens gennemførelse. Konfirmationsforberedelse bliver da i langt højere grad en menighedsopgave.

Der ligger utvivlsomt en inspiration fra den svenske kirkes konfirmationsordning bag formuleringen af § 5. I *»Riktlinjer för Svenska kyrkans konfirmandarbetet«* fra 1978 hedder det, at *»målet for menighedens konfirmandarbejde (!) er at hjælpe konfirmanderne til selv at nå frem til kristen tro og kristent liv. Dette kan ske ved, at konfirmanderne*

- får erfaring med og indøvelse i andagt og gudstjeneste*
- oplever mødet med et levende kristent fællesskab*
- får mulighed for at læse og tilegne sig bibelsk tekster*

– får elementær indsigt i kirkens tro, kristen etik og i menighedens liv, samtidig med at de vinder øget bevidsthed om sig selv og deres livssituation.«

Så klart tales der ikke i det dansk forslag, men der er mulighed for at tolke det i denne retning. Ligesåvel som det er legitimt at forstå »fællesskab om arbejde med den kristne børnelærdom« alene som varetagelsen af de to ugentlige forberedelsestimer og fællesskabet om søndagens gudstjeneste.

Denne vide tolkningsmulighed er i god overensstemmelse med frihedstraditionen i den danske folkekirke. Det ville være utænkeligt, om man i folkekirken fik en mere éntydig, normativ formålsbestemmelse og en dertil hørende obligatorisk læseplan, som det i højere grad er tilfældet i den svenske og især i den norske kirke.

Skal man danne sig et indtryk af praksis i dansk konfirmationsforberedelse, må man gå til de mest benyttede undervisningsmaterialer. Også her vil man se, at oplevelses- og erfaringsperspektivet er markant fremhævet. I grunden skulle det være ret selvfølgelig i Grundtvigs fædreland, jfr. hans ord: »og han har aldrig levet, som klog på det er blevet han først ej havde kær.«

Årsagen til, at det ikke er så selvfølgelig er den, at ord som oplevelse og erfaring er belastede ord i en teologisk sammenhæng, idet de minder om liberalteologiens afsporing ud i en sentimental, idealistisk personlighedsreligiositet.

Den voldsomme reaktion herimod gennem tidehvervsbevægelsen og den barthianske teologi fik en dybtgående indvirkning på religionspædagogikken. Markeringen af den radikale forskel mellem religion og evangelium kunne resultere i en luthersk/ortodoks, lidt tør og puristisk kristendomsundervisning, som lægger vægten på at formidle kundskab om kristendom.

Men erfaring og oplevelse gør sig nu engang gældende med livets ret. Det behøver absolut ikke udarte i en idealiserende personlighedskult – men det drejer sig om at afdække og tydeliggøre de livssammenhænge, hvor kristen tro lever og gør sig gældende. Hvis ikke den personlige og samfundsmæssige relevans slår igennem i det indhold, der arbejdes med, meddeler det sig ikke. »Kladsket på, regner af«, som det hedder med et andet kendt Grundtvig-citat.

Når det drejer sig om opfattelsen af konfirmationsforberedelse og konfirmation, er der som nævnt ikke et enkelt grundsyn, der kan gøres gældende som totalomfattende. Man kan f.eks. tolke konfirmationen ud fra folkelige forestillinger om festens anledning og betydning. Det er Eberhard Harbsmeier, som har peget på dette aspekt, »*Teser om konfirmationens teologi*« Præsteforeningens Blad 1979 nr. 24 – måske et af de væsentligste bidrag til konfirmationsdebatten i de senere år.

I den almindelige folkelige forståelse er konfirmationen i dag en ren »verdslig« familiefest. I denne anledning afholdes der en konfirmationsgudstjeneste med forudgående undervisning. Derfor er konfirmationen i dag ikke primært bestemt af forholdet til barnedåben, men den er en kirkelig handling i anledning af en verdslig familiefest, altså en kasualhandling på linje med bryllup og begravelse.

Harbsmeier fremhæver videre, »denne rent menneskelige anledning til konfirmationen burde ikke betragtes som noget illegitimt, men burde tages positivt op i konfirmationsgudstjenestens liturgi og prædiken. Motiver som tak til forældre, børnenes ansvar, forholdet mellem generationerne, autoritet og frihed burde spille en større rolle. En konfirmationshandling, der ikke tager disse motiver op, vil være uvedkommende og upersonlig og svare til en bryllupsgudstjeneste, hvor der ikke tales om ægteskab, eller en begravelse, hvor den døde ignoreres.«

Lige så væsentligt det er at understrege Harbsmeiers anliggende, ligeså afgørende er det, at det ikke kommer til at stå alene. Konfirmationen må også klargøres med henblik på forholdet til dåben og dermed en tydeliggørelse af konfirmationens forkyndelsessigte. Desto svagere dette perspektiv måtte gøre sig gældende i den folkelige bevidsthed, desto væsentligere er det at markere det.

Konfirmationsritualet

Groft sagt har den teologiske debat om konfirmationen op gennem dette århundrede været bestemt af modsætningerne i forholdet til tolkning og brug af de forskellige konfirmationsritualer: Ritualet med personlig tilspørgen, som i sin udformning går tilbage til forordningen af 1736 – og ritualet af 1909, hvor der ikke er nogen direkte personlig tilspørgen, men en velsignelse, som med navns nævnelse siges under håndspåleggelse til hver enkelt konfirmand.

Kort fortalt er det gamle ritual blevet tolket som udtryk for en ren subjektiv forståelse af konfirmationen, som et udtryk for den enkeltes offentlige bekendelse. Dette kunne give konfirmationshandlingen et skær af tvang og hykleri. Især i de storkøbenhavnske sogne med over 50.000 indbyggere kunne deraf følgende mammutkonfirmationer udvikle sig til de rene paradeforestillinger. Dette førte til indførelse af et alternativt rituale i 1909, hvor det objektive element blev stærkt fremhævet: At det er Gud, som bekræfter dåbens gave – en forståelse, der undertiden har kunnet urgeres så stærkt, at man har kunnet hævde, at »*I skal ikke sige ja til nogetsomhelst.*«

I dette korte rids er modsætningen mellem ritual 1 og ritual 2 trukket hårdt op, men desværre i overensstemmelse med de positioner, som aftegnes i konfirmationsdebatten herhjemme. En alternativtænkning mellem en subjektiv og en objektiv forståelse af konfirmationen, som spærrer vejen til en afbalanceret tolkning af de to ritualer. For valget står ikke mellem en subjektiv eller en objektiv forståelse. Det drejer sig om et både-og; et ritual må være **dialogisk** i sin struktur.

Som Grundtvig forstod trosbekendelsen ved dåben og ved konfirmationen er menneskets ja-svar et genlydssvar. Forud for menneskets ja går Guds nådestilsagn. Det menneskelige ja er ikke en forudsætning for Guds tilsagn, men en følge af det. Kun således forstået kan det overhovedet give mening at svare ja på forsagelsen og troen. Men det er ikke ligegyldigt, om svaret lyder eller ej. For netop som genlydssvar er svaret en

efterklang af det hørte Guds ord, som ikke lyder til stok og sten, men til levende mennesker og spørger efter tro, efter svar. »*Han som på jorden bejler til troskab uden svig ...*«, som det hedder i Grundtvigs konfirmationssalme.

Nu er konfirmationen ikke et sakramente, men en kirkeskik som må tjene enhver tids pædagogiske og sjælesørgeriske krav. For et århundrede siden var det vækkelsesbevægelserne, der dominerede den folkelige forståelse af kristendommen som et krav om personlig bevidstgørelse, omvendelse og bekendelse. Et krav, som også kunne efterlade ikke så få i svære anfægtelser, fordi de ikke følte de kunne leve op dertil. Det er som nævnt på denne baggrund, man skal forstå kritikken af den subjektive forståelse af 1736-ritualet.

Men dette forhold gør sig ikke gældende i dag med samme styrke. Situationen er nærmere lige modsat. De fleste voksne såvel som børn synes at være præget af en tilbundsgående relativisme og en deraf følgende falsk toleranceforståelse, hvor den ene holdning kan være lige så god og rigtig som den anden. Netop i denne situation kan man også spore en længsel efter at møde noget, som er forpligtende. Det kan være et legitimt behov, at man leder efter et ståsted, som man gerne vil vedkende sig. Det er sikkert baggrunden for, at konfirmander i anonyme forespørgsler med stort flertal tilkendegiver sig som tilhængere af konfirmation med personlig tilspørgen.

Spørgsmålet er så, om der kan udformes et konfirmationsritual, som tydeligere tilkendegiver tilspørgsels karakter af et ubetinget **tilsagn**, som spørger efter svar – bejler om et ja.

Som nævnt kom den af biskopperne nedsatte arbejdsgruppe ikke med noget forslag til nye ritualer for konfirmation. Så var det op til Liturgikommissionen at komme med et udspil. Kommissionen har netop afsluttet sit arbejde; hvad konfirmationen angår, er det endt med, at man intet forslag fremlægger. I stedet vil der på kommissionens foranledning blive fremlagt forskellige forslag, som kommer til at foreligge som enkeltpersoners forslag til fri drøftelse. På grundlag af denne drøftelse fremtræder måske et eller flere forslag, som evt. kan autoriseres til brug. Denne fremgangsmåde kan man gerne tage som et udtryk for, at der åbenbart er ret delte meninger om, hvorledes man skal indholdsbestemme konfirmationen i dag.

Der vil sandsynligvis fremkomme tre forslag, og det kan formodes, at de alle tre hver på sin vis inddrager konfirmandernes aktive tilkendegi-

velse – altså et nyt forsøg på positivt at knytte til ved den gamle tradition for personlig tilspørgen. Da forslagene endnu ikke er offentliggjorte, kan jeg ikke kommentere dem nærmere, undtagen for det enes vedkommende, da det er mig eget.

Forsøg på nytolkning

Ritualforslaget er et forsøg på at nytolke den klassiske konfirmationsforståelse med oprindelse i 1736-ritualet. Det er min fornemmelse, at dette ritual stadig har en ganske stærk folkelig forankring som den »rigtige« konfirmation med tilspørgen. Den objektive forståelse af 1909-ritualet med den korrekte teologi er stort set forblevet inden for teologernes kreds. Den har aldrig fået folkelig gennemslagskraft. Måske fordi den i bund og grund er ufolkelig, fordi den kan opleves som et udtryk for, at nu skal teologerne nok sørge for, at ingen får en forkert opfattelse af, hvad konfirmationen betyder!

Intentionen i mit forslag er at fremhæve tilspørgslens **dialogstruktur**, således at spørgsmålet også i sin udformning tillige retter sig som et tilsagn til den adspurgte. Forsøget tager sig således ud:

Konfirmationen finder normalt sted ved en ordinær gudstjeneste.

Efter salmen efter prædikenen kan konfirmationen indledes med en tale til/samtale med konfirmanderne.

Forsagelsen og trosbekendelsen siges/synges af menigheden eller præsten. Med navns nævnelse spørger præsten hver enkelt konfirmand og konfirmanden svarer ja til hvert spørgsmål:

Forsager du i Jesu navn Djævelen og alle hans gerninger og alt hans væsen?

Tror du med Jesus på Gud Fader, som ved Helligånden har gjort dig til sit barn i dåben?

Derefter velsignes hver enkelt konfirmand med følgende ord:

Den treenige Gud, som har gjort dig til sit barn i den hellige dåb og givet dig det evige liv, han holde dig fast i troen på Jesus Kristus.

Han er med dig alle dine dage! Amen.

Til velsignelsen knyttes et skriftord eller et vers fra salmebogen.

Jeg vil kort kommentere tilspørgslens formuleringer: Den dramatiske spænding mellem forsagelsen og trosbekendelsen er et godt udgangspunkt for at forstå karakteren af det ja, der spørges efter. I forsagelsen kaldes mennesket ind i konfrontation og opgør med de livsødelæggende kræfter.

Alt er ikke ligeegyldigt. Det er sandhed' og løgn, liv og død. At leve er at vælge og tage parti for livet imod døden i alle dens skikkelser. Forsagelsens dratiske formulering fastholder radikaliteten i det ondes magt. Det onde kommer ikke blot fra omstændighederne; det har også rod i min egen vilje. Netop derfor kan det opleves som overmægtigt og lammende.

Tydeliggørelsen: »*Forsager du i Jesu navn ...*« tolker forsagelsen i evangeliets kontekst. Mennesket er ikke overladt sig selv, men må holde sig til Jesus Kristus. Han har sejret over Djævelen. I Jesusfortællingen forkyndes troen og håbet og kærligheden som den stærkeste magt. Derfor giver det mening at forsage Djævelen i Jesu navn. At forsage betyder at frasige én huldskab og troskab, at vende sig hen. Det spørgsmål, der stilles efter forsagelsen, forkynnder svaret: »*Tror du med Jesus på Gud Fader ...*«

Ligesom et menneske ikke er alene oppe mod undergangsmagterne, er det heller ikke overladt til i egen kraft at tro. Evangelisk forstået er tro ikke meninger eller en mere eller mindre fast og sikker overbevisning. Tro er et levende tillidsforhold til en person, Jesus Kristus. Kristeligt forstået er Jesus troens hele indhold. Det er gennem Jesu ord og handlinger, det kristne Guds billede træder frem. Markant udtrykt af den tyske teolog Heinz Zahrnt: »*Jeg tror Jesus på hans Gud.*« Hebræerbrevet kalder Jesus »*troens banebryder og fuldender*« (Hebr. 12,2). I den forstand kan der tales om tro **med** Jesus i samme betydning som tro **på** Jesus. Og derfor anvendes i tilspørgslen Jesu Gudsbetegnelse »*Fader*«; allerede deri er det tilsagn antydning, som nu udfoldes klart i den følgende relativsætning: »*som ved Helligånden har gjort dig til sit barn i dåben*«. Der er altså ikke tale om, at den adspurgte skal oprette et tilhørsforhold til Gud ved at give sit ja – men derimod om at vedkende sig og forlade sig på et tilhørsforhold, som Gud ved sin Ånd forlængst har virkeliggjort og givet den døbt at leve på som et livsvilkår.

Dette besegles igennem velsignelsen, hvor håndspåleggelsen tilkendegiver den personlige applikation. Det tilsagn, som bar spørgsmålet, besegler nu igen det ja, der blev svaret: »*Den treenige Gud, som har gjort dig til sit barn i den hellige dåb og givet dig det evige liv, han holde dig fast i troen på Jesus Kristus. Han er med dig alle dine dage! Amen.*« Igen understreges denne markante forankring af troens indhold i forkyndelsen af Jesus Kristus. Velsignelsen slutter med et indirekte citat fra Jesu ord til disciplene (Matt. 28, 19-20), hvor han afslutter sin udsendelse af dem til verden med ordene: »*Se, jeg er med jer alle dage indtil verdens ende.*« Derfor nu præsens indikativ: Han er med dig alle dine dage.

Konfirmationens karakter af overgangsrite betyder, at tanken om fremtiden på en særlig måde aktualiseres. Hvordan skal det gå disse drenge og piger? Forældre kender til bekymringer, ligesom de har deres mange forhåbninger. På lignende vis kan de unges holdning til fremtiden være præget af både usikkerhed og angst, som går hånd i hånd med deres store forventninger. Derfor er det væsentligt at velsignelsen oprejser fremtidsperspektivet og slutter i et løfte, som viser vejen frem.

Skriftordet, som knyttes til velsignelsen, kan have stor sjælesørgerisk betydning. Det kan enten vælges af konfirmanden selv eller af præsten; men ufravigeligt må gælde, at det skal være ord, som er eentydige i deres karakter af opmuntring, tilsagn og fortrøstning.

Spørgsmålet om et sådant ritual gør sig forståeligt for konfirmanderne, afhænger også af den forudgående forberedelse. Den karakter, som spørgsmålene har, tilkendegiver, at det centrale indhold i forberedelsen er Jesus-overleveringen og tolkningen af den med henblik på vores menneskelige tilværelse.

Ændrede normer og værdier

På denne baggrund vil jeg til sidst pege på et andet væsentligt perspektiv i tilspørgslen: Nemlig det sigte, at konfirmationsforberedelse og konfirmation kan være værdi- og normdannende og tilsigte at befæste den enkelte

konfirmand i hans/hendes kristne identitet som døbte mennesker og i tilhørsforholdet til den kristne menighed. Det kan lyde som formuleringer, der skyder himmelhøjt over det opnåelige – om jeg så må sige. Men formålsangivelsen er ikke et fikseret og konstaterbart slutmål, men en retningsviser. Og da kan formålet ikke nedskrives, heller ikke under hensyntagen til en forflygtigelse af konfirmationens kristne indhold i en sekulariseret folkelig forståelse.

I en pluralistisk tid, der er præget ikke blot af værdi-opløsning, men direkte af værdinihilisme blandt børn og unge, synes det mig at være et påtrængende anliggende. Et glimt slår ind i erindringen. I en time blev lignelsen om den barmhjertige samaritaner fortalt. Vi drøftede fortællingen og den dom, den fælder over dem, der gik forbi den hjælpeløse mand i vejsiden – og den myndighed, der gør sig gældende i Jesu svar til den skriftlærde, da denne gav samaritanerens handlemåde sin tilslutning: »Gå du hen og gør ligeså.« (Lukas 10,37)

Så lød der et hudløst ærligt spørgsmål: »Ja, men hvorfor skal man egentlig hjælpe? Hvis nu man selv risikerer noget ved det?« Det oplevedes som et frysende spørgsmål, der vidner om, at nogle handlingsstyrende sindbilleder, som i århundreder har haft selvfølgeheden gennemslagskraft, er ved at viskes ud. Ikke så mennesker altid gjorde, hvad de skulle, men de vidste, når de ikke gjorde det.

Erindringen om dette ordskifte blev aktualiseret af en artikel i dagbladet Aktuelt (8. april 1986): »Man må bare rage til sig« lyder overskriften. Den omhandler en rapport om 10-14 åriges kriminalitet i »hver-for-sig-samfundet« og fremhæver, at mange børn og unge i dag opfatter samfundet som et stort supermarked, hvor det gælder om, at den enkelte rager til sig her og nu. Om det er på lovlig vis, bekymrer dem ikke synderligt. Jo, hvis deres kriminalitet kommer til at gå ud over dem selv. Hensyn til andre mennesker – og fælles værdier i samfundet indgår ikke længere i mange børn – og unges verdensbillede, konkluderer artiklen.

Det er ikke kriminaliteten i sig selv, der er det store problem, men den omstændighed, at mange børn totalt lades i stikken, fordi det i mange år ikke har været moderne at diskutere moral og værdier med dem. Dertil kommer, at de voksenbilleder, de har, er desillusionerende i deres hykleri og dobbeltmoral. Action, forbrug, spænding, magt, nydelse bliver hovedord og slår igennem som »forbrugerkrav«, man er i sin gode ret til at realisere, ligegyldigt på bekostning af hvem eller hvad, bare det ikke går ud over mig selv. Iflg. rapporten drejer det sig ikke om minoritetsgrupper,

men om dominante holdninger blandt børn og unge i en ganske almindelig dansk provinsby.

Dette er efter min opfattelse et perspektiv, som sætter både kirkens og skolens kristendomsundervisning i relief. Og det rejser spørgsmålet, om kirke og skole i nutiden ikke i højere grad bør besinde sig på nogle fælles mål, også på trods af deres institutionelle selvstændighed og forskellighed. Om de i deres folkelige sigte ikke kunne samvirke om at tydeliggøre et livs- og menneskesyn, som henter sin inspiration hos manden fra Nazaret?

Måske en af årsagerne til den omsiggribende værdi-nihilisme også kan hidrøre fra det traditionstab, som blev omtalt i indledningen. Erkendelsen af dette traditionstab har kaldt et forslag frem om en indledende konfirurationsforberedelse på 4. klassetrin. Den er tænkt at skulle finde sted i et nært samarbejde med forældrene og skal tilgodese det perspektiv, som ikke længere bestemmer skolens kristendomsundervisning: nemlig indøvelse i gudstjenestepraktis, i salmesang og bibelhistorie. Jeg skal ikke komme nærmere ind på forslaget, men blot understrege, at der ikke er tale om hverken erstatning for eller kritik af skolens kristendomsundervisning. Men det drejer sig om et supplement – en kirkelig bestemt undervisning, som på et tidligt tidspunkt skal føre børnene ind i et levende møde med den kristne tradition.

En undervisning, der ikke afspejler en erfarings- og oplevelsesvirkelighed er abstrakt, død og uvedkommende. At just dette perspektiv gør sig gældende som uafviseligt i nutidens overvejelser over kirkens konfirurationsforståelse, betegner et opbrud fra gamle teologiske positioner i synet på konfirmationen. Debatten om konfirmationen har i høj grad været bestemt af internt teologiske problemstillinger. Den gamle kristne enhedskulturs opløsning og et fremherskende pluralistisk livs- og verdenssyn sætter en ny problemstilling: Behovet for en profilering af et **kristent** livs- og verdenssyn i dialog med nutidens pluralisme. Gennem kirkens konfirurationsforberedelse og konfirmation skal børn og unge befæstes i erkendelsen af, hvor de hører hjemme.

Litteratur

Konfirmation og konfirurationsforberedelse. En arbejdsrapport. Aros 1982.

Riktlinjer för Svenska Kyrkans konfirmandarbete. 1978.

Eberhard Harbsmeier: Teser om konfirurationens teologi. Præsteforeningens Blad, nr. 24. 1979.

Søren Lodberg Hvas og Erik Ågård: K-materialet: Konfirmandens Bog, Undervisningsvejledning og Litteratursamling. Materialecentralen 1985.

Dansk uddannelseshistorie 1985 Årsbibliografi

Ved Johan Qvistgaard, Danmarks Lærerhøjskoles Bibliotek

01.637 Fagbibliografier

Andersen, Lykke og Karen Borglykke: Bibliografi over danske »Stater« 1913-1981. 183 s. 1985. (Studier fra Danmarks Biblioteksskole, 52).

Barnets kulturhistorie i Norden. Supplement 1980-84. En kommenteret litteraturfortegnelse. Red. af Mette Alkær sig m.fl. 64 s. 1985.

Danielsen, Oluf og Claus Poulsen: Bibliografi om datamaskiner og undervisning 1983-84. 101 s. 1985. (Publikation fra udvalget vedrørende uddannelsesforskning, nr. 11).

Opdatering af Bibliografi om datamaskiner og undervisning, 1983, som dækker perioden 1972-82.

Florentsen, Karen E.: Unge & ungdomskulturer. Litteraturoversigt 1980-85. Udg. af Initiativgruppen vedr. ungdomskulturforskning. 140 s. 1985.

Ilse, Grethe: Dansk arkivbibliografi 1889-1981. 2. udg. 376 s. Rigsarkivet, 1984. Side 29, 217, 220, 225, 237, 262, 273.

1. udg. 1981.

Jørgensen, Aage: Grundtvig-litteratur 1963-1985. En bibliografi. 88 s. 1986. (Skrifter udgivet af Grundtvig-Selskabet, 18).

Afløser: Aage Jørgensen: Grundtvig-litteratur 1963-1973. 1975.

Nørr, Erik: Gymnasieskolens programmer 1903-1958. Bibliografi og billedfortegnelse. Udg. af Danmarks Pædagogiske Bibliotek. Bd. 1-2 (282 s.). 1985.

Fortsættelse af: Erik Nørr: Latinskolen programmer 1840-1903. 1980.

Qvistgaard, Johan: 'Dansk uddannelseshistorie 1984. Årsbibliografi'. – Uddannelseshistorie, 1985, 19. årbog fra Selskabet for Dansk Skolehistorie, s. 65-77.

Rimmen Nielsen, Hanne: 'Litteratur om kvinder i mellemkrigstiden'. – Tidens kvinder. Om kvinder i mellemkrigstiden. Red. af Hilda Rømer Christensen og Hanne Rimmen Nielsen. 208 s. 1985. Side 134-208.

Side 155-160: Pigeopdragelse.

01.7 Lokalbibliografier

Deichmann, Eva: Frederiksborg Amt. 492 s. 1985. (Dansk lokalbibliografi).

Medtager litteratur trykt i perioden 1482-1980. Under de enkelte kommuner findes afsnit om: Opdragelse og undervisning.

02.91 Arkivregistraturer

Landsarkivet for Sjælland m.m.: Kommunearkiver. Hørsholm kommune 1842-1940. Registratur. 36 s. 1984 [i.e. 1985]. Side 33.

Landsarkivet for Sjælland m.m.: Kommunearkiver. Kalundborg. Kalundborg købstads- og primærkommune 1869-1981, Kalundborg Købstads landdistrikt 1842-1933, Raklev sognekommune 1842-1970, Røsnæs sognekommune 1842-1970, Tømmerup sognekommune 1842-1966, Årby sognekommune 1842-1970. Registratur. 243 s. 1985. Side 89-90, 199-200, 209-210, 226, 240.

Landsarkivet for Sjælland m.m.: Skolearkiver. Kalundborg kommune. Registratur. 20 s. 1985.

Rigsarkivet: Politikeren, højskoleforstander Frederik Engelhardt Bojsen 1841-1926. Med tillæg af andre familiemedlemmer. 69 s. 1985. (Privatarkiv, nr. 5180).

Forstander for Rødkilde Højskole 1866-1870.

30.1664 Unge

'Dansk ungdomskulturforskning'. – Ungdomskultur. Årbog for ungdomskulturforskning, 1985, s. 169-189.

Sode-Madsen, Hans: Ungdom uden arbejde. Ungdomsforanstaltninger i Danmark 1933-1950. 243 s. 1985. (Studier og kilder, udgivet af Rigsarkivet, bd. 1).

Ungdommens historie. En antologi. Red af Claus Clausen. 259 s. 1985.

37.01 Pædagogisk forskning

Nørgaard, Ellen: 'Nyt om uddannelsesforskning 1981-85'. – Nyt om uddannelsesforskning, 5. årg., 1985, nr. 2., s. 6-10.

37.06 Institutioner

Florander, Jesper: 'Fra stavelister til informationsteknologi. 30 års pædagogisk forskningsarbejde'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 3, s. 153-166.

Danmarks pædagogiske Institut 1955-85.

Ljungstrøm, Claus: En kritisk skitse over Danmarks pædagogiske Instituts tidligere arbejder. 34 s. 1985.

37.07 Uddannelse i alm.

Conrad, Joan: 'Gik piger i skole? Et bidrag til en anden skolehistorie'. – Ungdommens historie. En antologi. Red. af Claus Clausen. 259 s. 1985. Side 82-118.

Laursen, Erik: 'Skolen, – sorterende socialisering eller socialiserende sortering?' – Årbog for arbejderbevægelsens historie, årg. 15, 1985, s. 171-196.

37.1 Didaktik i alm.

Dejnbold, Lejf: 'Folkeskolens undervisningsplaner'. – Uddannelseshistorie, 1985, 19. årbog fra Selskabet for Dansk Skolehistorie, s. 47-64.

Egedal Poulsen, Jørgen og Mogens Jansen: 'Folkeskolens forsøgsråd – og formanden gennem alle årene'. – Skoleudvikling. Festskrift for Kaj Spelling, 70 år. Red. af Bjørn Glæsel, Winnie Grønsved og Emil Pedersen. 95 s. 1985. Side 37-47.

Gregersen, Torben: '»Kulturkampen« og pædagogikken'. – Information, 30.8.1985.

Pædagogiske emner i tidsskriftet »Kulturkampen«, årg. 1-5, 1935-40.

Kjeldsen, Chr.: 'Et 125 årigt skoleskrift fra Vejle og mændene bag det'. – Vejle amts årbog, 1985, s. 9-19.

Om Hans Schou (1820-1892), inspektør for skolevæsenet i Vejle købstad, og hans skrift: »Om den første Skoleundervisning«, udg. af Vejle Skolekommission, 1859.

37.14 Enkelte fag

37.141961 Datalære

Jensen, Peter Steen: 'Datalære i folkeskolen'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 10, s. 529-535.

Lyster, Mogens: Et fag bliver til. Brudstykker af datalærens historie. 22 s. 1985. (Institut for Informatik, Danmarks Lærerhøjskole. Noter, nr. 12).

37.142 Kristendomskundskab

Glebe-Møller, Jens: 'Wittenberger-katekismen i Danmark og Norge'. – Kirkehistoriske samlinger, 1985, s. 101-109.

37.143 Samtidsorientering

Ackermann, Dan: 'Samfundslæren blev placeret af de private skoler'. – Tidens skole, 86. årg., 1984, nr. 2, s. 6-10.

37.1451 Matematik

Bundgaard, Svend og Henrik Meyer: 'Matematikundervisningen'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 1, s. 1-14.

Debat i anledning af: Jens Bjerneboe og Gunhild Nissen: 'Den taberproducerende matematikundervisning' i Uddannelse, 17. årg., 1984, nr. 8, s. 469-475.

37.1453 Fysik

Madsen, Jan: 'Hvor gik fysikundervisningen

hen?' – Fysik/kemi, 11. årg., 1984, nr. 2/3, s. 22-24.

Interview med professor Poul Thomsen, Danmarks Lærerhøjskole.

Wøjdemann, Sv.: 'Sådan startede det hele!' – Fysik/kemi, 11. årg., 1984, nr. 2/3, s. 7-10.

Fysik/kemi, jubilæumsnummer, 10 år.

37.1454 Kemi

Helt, H. C.: 'Skolekemi – og kemiredaktion gennem 10 år eller Naturlære – er det ikke kemi?' – Fysik/kemi, 11. årg., 1984, nr. 2/3, s. 47-49.

37.14796 Idræt

Breds, Preben: 'Idrættens kropsbilleder'. – Tidsskrift for idræt, 50. årg., 1985, nr. 5, s. 137-140.

Copsø, Søren: 'Skolegymnastikkens modernisering 1884-1913'. – Idræthistorisk årbog, 1985, årg. 1, s. 93-107.

Hilding Hansen, Keld: 'Et fags og en forenings identitet'. – Tidsskrift for idræt, 50 årg., 1985, nr. 6, s. 157-159.

Samtale mellem tidligere formænd for Dansk Gymnastiklærerforening, og fra 1974 Dansk Idrætslærerforening: Bjarne Hauger (1966-70), Mette Winkler (1970-73), Erik Kjeldsen (1973-76), Kaj Sakstrup Nielsen (1976-79), Peder Kjøgøx (1979-83).

Kristensen, Preben: 'Idrætsundervisning de seneste 50 år i gymnasiet/HF'. – Tidsskrift for idræt, 50. årg., 1985, nr. 5, s. 129-132.

Nørgaard, Ellen: 'Om undervisning og fag de seneste 50 år'. – Tidsskrift for idræt, 50. årg., 1985, nr. 5, s. 122-124.

Skov-Jensen, Birthe: 'Den tidlige kvindegymnastik. En historisk gennemgang af den tidligste kvindegymnastik, ment til en appetit-

vækker til udforskningen af kvinders idræts historie'. – Idrætshistorisk årbog, 1985, årg. 1, s. 83-91.

Trangbæk, Else: 'Brydninger og fagopfattelser i idræt'. – Tidsskrift for idræt, 50. årg., 1985, nr. 5, s. 133-136.

Ulriksen, Jørgen: 'Idrætsfaget og folkeskolen gennem 50 år'. – Tidsskrift for idræt, 50. årg., 1985, nr. 5, s. 125-128.

37.14892 Fransk

Bang, Hans: 'Fransk på gymnasialt niveau 1809-1984'. – Fransk og dannelse. 64 s. 1984. (Særnummer af Meddelelser fra Fransklærerforeningen). Side 30-50.

37.14896 Dansk

Brostrøm, Torben: '»Dansk 84« – læseplansrevision i folkeskolen. Fra »Dansk 76« til »Dansk 84«'. – Dansk Noter, 1985, nr. 4, s. 38-45.

Conrad, Flemming: 'Danskfagets historie i folkeskolen. Et kapitel til en lærebog'. – Uddannelseshistorie, 1985, 19. årbog fra Selskabet for Dansk Skolehistorie, s. 17-46.

Haugberg Mortensen, Finn: 'Et spørgsmål om stil'. – Dansklærerforeningen 1885-1985. Red. af Johannes Dalsgaard, Karen Sanders og Jens Walter. 107 s. 1985. Side 27-47.

Litteraturen i gymnasiet belyst ud fra de sidste 100 års emner i dansk stil til studentereksamen.

100. Red. af Ole Riber Christensen m.fl. 72 s. 1985. (Dansk Noter, nr. 1/1985).

Dansklærerforeningen, 100 år.

Svava Olsen, Steen: '100 år med dansk. Dansklærerforeningen jubilerer'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 1, s. 20-26.

37.149 Historie

'Dansk Historielærerforenings bestyrelse 1960-1985'. – Historie & Samtidsorientering, 24. årg., 1985, nr. 3, s. 324-327.

'Historiebøger i gymnasiet'. Af Olav Feldbo m.fl. – 1066, 15. årg., 1985, nr. 1, s. 3-20.

Historiesyn i Poul Kierkegaard og Kjeld Winding: Nordens historie (1944) og Torben Peter Andersen: Fundamental historie: Produktion og samfund Danmarks og Nordens historie (1978).

Løkkegaard, Finn: 'Lærerkapacitet og historieundervisning i den danske folkeskole'. – Historiedidaktik i Norden, 2. Nordisk konference om historiedidaktik, Tvärminne, 1984. Red. af Magne Angvik n.fl. 264 s. 1985. Side 131-146.

Danske folkeskolelæreres forudsætninger for at undervise i historie i lyset af fagets placering i læreruddannelse og i skolernes fagfordeling.

Nielsen, Vagn Oluf: 'En undersøgelse af de danske kommuners læseplaner for historie'. – Historiedidaktik i Norden, 2. Nordisk konference om historiedidaktik, Tvärminne, 1984. Red. af Magne Angvik m.fl. 264 s. 1985. Side 100-108.

Skovgaard Nielsen, Henrik: 'Kildehæfterne og tendenser i historieundervisningen'. – Noter om historie og undervisning, 1985, nr. 83, s. 34-36.

Sørensen, Ole: 'Dansk Historielærerforening – 25 år.' – Historie & Samtidsorientering, 24. årg., 1985, nr. 3, s. 328-331.

Thiedecke, Johnny: 'Skolehistorie er kulturhistorie i bredeste forstand'. – Noter om historie og undervisning, 1985, nr. 83, s. 24-27.

Skolehistorie i gymnasiets historieundervisning.

37.15 Skolebygninger og inventar

Gymnasieskoler. Red. af Erik Jensen, Mikael Olrik, Anette Madsen. Udg. af Undervisningsministeriet, byggedirektoratet, 2. kontor.

Bd. 1: Udvikling. 85 s. 1984.

Bd. 2: 1975-85. 417 s. 1984.

Hansen, H. P. og Henning Poulsen: 'Skolekridtproduktionen ved Stevns Klint'. – Årbog/Historisk Samfund for Præstø Amt, 1985, s. 125-130.

37.16 Skolehygiejne

Engbæk, Signe: 'Skolelægeerfaring igennem 36 år'. – Månedsskrift for praktisk lægegerning, årg. 63, 1985, nr. 1, s. 20-23.

37.17 Pædagogisk uddannelse

Engberg, Agnete: 'De små børns lærere'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 9, s. 509-516.

Børnehavelæreruddannelsen.

Jonstrup Statsseminarium. Forsøgsudvalget: Rapport om forsøg med læreruddannelsen på Jonstrup Statsseminarium i årene 1980-84. 88+17 blade. 1984.

Ajourføring og udvidelse af tidligere rapporter med titler: De første 1½ år. 1982, og: De første 2½ år. 1983.

Kampmann, Tage: 'Opgang og nedtur. Seminarierne og læreruddannelsen 1960-85'. – Holbæk Seminarium 1960-1985. Red. af Carsten Johansen m.fl. 62 s. 1985. Side 20-32.

Poulin Nielsen, Svend Erik: 'Videreuddannelse af lærere på Fyn gennem 50 år'. – Festskrift i anledning af 50 års jubilæet den 6. oktober 1984 på Danmarks Lærerhøjskoles afdeling i Odense. Red. af Erling Astrup. 114 s. 1984. Side 9-38.

Sigsgaard, Jens: Børnekultur og pædagoguddannelse. 105 s. 1985.

Udgivet i anledning af Frøbelseminariets 100 års jubilæum.

37.18 Enkelte seminarier

Haderslev. Gregersen, H. V.: '100 års læreruddannelse ved seminariet i Haderslev'. 1-2. – Vestkysten, 1.5.1984 og 2.5.1984.

Herning. Herning Seminarium 1960-1985. Historie og utopier. 153 s. 1985.

Hindholm. Hindholm Socialpædagogiske Seminarium. Hindholm Højskole, 1934-1984. Red. af Lennart Holm, C. Winter Johansen og Thomas Ljungmann. 69 s. 1984.

Holbæk. Marstrand, Ulla og Otto Marstrand: Fra Holbæk bys historie i 1960'erne. En beretning om Holbæk Seminariums tilblivelse set i lys af udviklingen i Holbæk og forholdene i byrådet. 48 s. 1985.

Udgivet i 25-året for oprettelsen af Holbæk Seminarium.

37.2 Børneopdragelse i alm.

Thomsen, Bodil: Barn i Danmark. 77 s. 1985. (Snit).

37.24 Børnehaver

Brede Børnehave 1905-1985. 27 s. 1985.

Hossy, Karen Stougaard: Det københavnske Asylselskabs første år. 92 s. 1985.

Omslagstitel: Det københavnske Asylselskab, 1835-1985.

Mikkelsen, Birger: Børnehaver i 150 år. Helsingør Børneasyl 1835 – 23/9 - 1985. 62 s. 1985.

37.31 Skolepsykologi. Skolesociologi

Andersen, Richard: '50 års skolepsykologi i København'. Af RA. – Københavns Kommuneskole, 78. årg., 1985, nr. 36, s. 674-677.

Held, Finn: 'Lydheden har altid haft det fint i folkeskolen'. – Dansk pædagogisk tidsskrift, 33. årg., 1985, nr. 4, s. 135-139.

37.33 Skoleadministration

Jørgensen, Harald: Lokaladministrationen i Danmark. Oprindelse og historisk udvikling indtil 1970. En Oversigt. 627 s. 1985. (Administrationshistoriske studier, 11). Side 62-64, 95-97, 243-256, 260, 384-399, 506-525, 573-574, 589-590.

Witt-Hansen, Viggo: 'Skolekonsulenterne må ikke ride kæpheste'. – Vestkysten, 9.5.1985.

50-året for indførelse af nye former for skoletilsyn samt amtsskolekonsulenter.

37.36 Undervisnings- og skolevæsen i alm.

Danmarks historie. Red. af Aksel E. Christensen m.fl.

Bd. 5: Tiden 1814-1864. Af Vagn Skovgaard-Petersen. 448 s. 1985. Side 149-157.

Skolehistorisk materialesamling. Udgivet af Institut for Dansk Skolehistorie, Danmarks Lærerhøjskole. 2. udgave. 350 s. 1985.

Kompendium for studerende ved Danmarks Lærerhøjskole, udarbejdet af medarbejdere ved Institut for Dansk Skolehistorie. 2. udgave af: Materialer til disciplinen den danske skoles udvikling og aktuelle situation. 1983.

37.363 Folkeskolen

Bidrag til den danske skoles historie 1898-

1984. Redaktion: Chresten Kruchof, Kirsten Larsen, Grethe Persson. 280 s. 1985. (Joakim Larsen: Bidrag til den danske skoles historie, bd. 4) (Unge Pædagogers serie, B 40).

Coninck-Smith, Ning de: »At give Gud hvad Guds er og Keiseren hvad Keiserens er«. 1850'ernes danske skolelovgivning og den offentlige debat om almueskolen'. – Historisk tidsskrift, bd. 85, 1985, hft. 2, s. 240-257.

Coninck-Smith, Ning de: 'Joakim Larsens skolehistorie genudsendt'. – Fortid og nutid, bd. 32, hft. 3, s. 200-203.

Haubro, Ole og Søren Vinterberg: »Hvor er skolen dog et dejligt sted at være!«. – Information, 12.8.1985.

Interview med Chresten Kruchof i anledning af genudgivelsen af Joakim Larsens trebindsværk og nyudgivelsen af et fjerde bind om skolens historie i dette århundrede.

Held, Finn: 'Folkeskolen – en umulig nødvendighed'. – Dansk pædagogisk tidsskrift, 33. årg., 1985, nr. 1, s. 8-13.

Lov om folkeskolen. Ved Henrik Helsted. Hæfte 1: Indledning, lovtekst og kommentarer. 4. reviderede udgave ved Gertie Lund og Birthe Pinstrup. 56 s. 1985.

Side 5-25 om folkeskolelovens baggrund og ændringerne siden 1976. – 3. udgave 1979.

1984 – hvad ville de med skolen? Red. af Kirsten Krogh-Jespersen. Med bidrag af Knud Jørgensen m. fl. 61 s. 1985. (Gyldendals pædagogiske bibliotek).

37.366 Gymnasieskolen

Bang, Hans: 'Gymnasieskolen 1935-1985'. – Vordingborg Gymnasium 1935-1985. Red. af Hans Bang m.fl. 80 s. 1985. Side 57-78.

Fibæk Laursen, Per: 'Gymnasiet og dets fortid'. – Dansk pædagogisk tidsskrift, 33. årg., 1985, nr. 2, s. 43-48.

Hald Larsen, Gitte og Per Fibæk Laursen: 'Latinskoledisciple og gymnasieelever. Institutionaliserings og disciplinering'. – Ungdommens historie. En anatologi. Red. af Claus Clausen. 259 s. 1985. Side 39-81.

Harder, Peter: Eleven i centrum – men for hvad? Om humaniora i gymnasiet og i samfundet. 192 s. 1985. (Gyldendals pædagogiske bibliotek).

De humanistiske fag i gymnasiet. Rapport fra en arbejdsgruppe. 98 s. 1985.

Salling Olesen, Henning: 'Restaurering af det traditionelle gymnasiums humaniora'. – Dansk Noter, 1985, nr. 3, s. 29-35.

Om rapporten: De humanistiske fag i gymnasiet.

37.37 Friskolen

Kristne friskoler i 15 år. 1971-1986. Red. af Henning Lysholm Christensen. 48 s. 1985.

37.39 Lærerstanden

Frøken – en bog om lærerinder. Red. af Kirsten Hofstætter og Inge-Lise Paulsen. 215 s. 1985.

Beretninger om skolebestyrerinder, lærerinder og kvindelige elever og de pædagogiske ideer bag forskellige pigeskoler.

Kolding Lærerkreds gennem 125 år. 1859-1984. Red. af Niels Jørgen Østergaard. 61 s. 1984.

37.4 Voksenundervisningen

Albeck, Gustav: Universitet og folk. Bidrag til den folkelige universitetsundervisnings hi-

storie i Danmark med et udblik til Folkeuniversiteterne i Norge og Sverige. 421 s. 1984.

Salling Olesen, Henning: Voksenundervisning – hverdagsliv og erfaring. 355 s. 1985. (Ung Pædagogers serie, B 42).

37.41 Højskoler. Ungdomsskoler

Dam, Poul: 'Om højskolehistorisk forskning'. – Højskolebladet, 110. årg. 1985, nr. 42, s. 661-663.

11. klasse 10 år! Red. af Peter v. Sperling. Udg. af Århus kommunale skolevæsen. 38 s. 1985.

Krøgholt, Ditte og Jakob Krøgholt: 'Højskoleelever før og nu'. – Vartovbogen, 1984, s. 35-50.

Møller, Aage: Kampen om myterne. Udvalgte artikler. Red. af Finn Slumstrup og Kristian Kjær Nielsen. 117 s. 1985.

Aage Møller (1885-1978), forstander Rønshoved Højskole 1921-1941.

Rydal, Ole: 'Den moderne højskole – asernes eller jætternes'. – Tidehverv, 58. årg., 1984, nr. 9, s. 105-112.

Zerlang, Martin: 'Grundtvigianismen og den folkelige kultur'. – Dansk litteraturhistorie. Bd. 6: Dannelse, folkelighed, individualisme 1848-1901. Af Lise Busk-Jensen m.fl. 613 s. 1985. Side 161-186.

Ægidius, Jens Peter: Bragesnak. Nordiske myter og mytefortælling i dansk tradition (indtil 1910). 255 s. 1985. (Odense University studies in Scandinavian languages and literatures, 11).

Hovedvægt på det 19. årh.: Grundtvigs forhold til myterne. Med afsnit om Ludvig Christian Müller, Christian Flor og Ludvig Schrøder.

37.414 Enkelte højskoler og ungdomsskoler

Askov. Brovst, Bjarne Nielsen: 'Aakjær og Askov'. – Flensborg Avis, 4.9.1985.

Jeppe Aakjærs vinterkursus på Askov 1887/88.

Humble. Humble Efterskole, Sydlangeland. 10 års jubilæum. 38 s. 1984.

Rønde. Kristoffersen, Arne: 'Rønde Højskole under besættelsen'. – Folk og liv på Rønde-egnen – dengang, bd. 7: Under besættelsen, 1985, s. 55-61.

37.5 A. Enkelte lokaliteters skolehistorie.

B. Enkelte skolers historie

A.

Allesø. Jacobsen, Hans Henrik: 'Skolevæsen i Allesø i første halvdel af 1800-tallet'. – Allesø, Broby, Næsby Lokalkarkiv, nr. 3, 1984, s. 2-17.

Brøndby. Hundstrup, Hans: Folk i Brøndby. Fra reformationen til grundloven. 2 bind (214 blade). 1985. Blad 95-102.

Filskov. Vestergaard, Egon: Filskov sogns skole- og gårdhistorie. 171 s. 1985. Side 6-18.

Færøerne. Thomassen, Arnfinnur: Færøsk i den færøske skole. Fra århundredskiftet til 1938. 103+34 s. Udgivelsesudvalget under Odense Universitets Konsistorium, 1985. (Udgivelsesudvalgets samling af studenterafhandlinger, 24).

Gentofte. Hanssen, Andreas: Gjentofte Kommune. Genudgivet. 308 s. 1984. (Danske byer og deres mænd, 33). Side 272-277.

Fotografisk optryk af 1. udgave, 1919. Om-

slagstitel: En byhistorie – Gentofte ved århundredskiftet.

Give egnen. Eg, Peder: Give egnen. En beretning om et stykke Jylland og dets forvandling. 227 s. 1984. Side 90-96.

Grønland. Berliner, Peter: 'Pædagogik – en lille del af verden. Udviklingstendenser i pædagogikundervisningen ved Ilinnarfissuaq/Grønlands Seminarium'. – Grønland, 33. årg., 1985, nr. 10, s. 289-296.

Grønland. Duelund, Peter og Benny Schytte: Grønland – Norden. En udredning om udvikling af kulturforbindelserne. 221 s. 1985. (NU-serien, 1984:11). Side 99-122.

Hanstholm kommune. Skolerne i Hanstholm kommune. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 21 blade. 1985. (Register for Skolehistorisk samling.).

En kortfattet beskrivelse af skolerne.

Herringløse. Hansen, Preben: 'Den gamle degn – en minderune'. – Årsskrift/Egnehistorisk Forening i Gundsø, årg. 1984, s. 2-5.

Dejn i Hvedstrup, førstelærer i Herringløse Axel Hansen (1876-1960).

Herslev. Jensen, Maltha: 'Skoleforsømmelser i Herslev 1739-40'. – Årsskrift/Lokalhistorisk Arkiv for Fredericia og Omegn, Årg. 1984, s. 34-39.

Hvam. Leth-Sørensen, Peter, Kristine Ulrik og Peter Norup Nielsen: 'Tre elever fortæller om deres skole i Hvam'. – Årsskrift/Lokalhistorisk Arkiv Aalestrup, årg. 1985, s. 17-24.

Skolegang i 1920'erne i privat skole hos pens. lærer Bertel Gaarn (1839-1931).

Hvidovre. Glimt af livet i Hvidovre 1925-40. Udg. af Jytte Uldall m.fl. 4 bind. 1985.

Bind 2: Skolen. 95 s.

Hvorslev kommune. Skolerne i Horslev kommune. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 24 blade. 1985. (Register for Skolehistorisk samling.)

En kortfattet beskrivelse af skolerne.

Hylke. Rasmussen, Anna: Hylke sogn i det nitende århundrede. 335 s. 1985. Side 201-221.

Håstrup (Svendborg amt). Petersen, Børge: 'Træk af livet i den gamle Haastrup skole'. – Arkiver, folkemindesamlinger og museer i Faaborg kommune, årg. 1984, s. 14-18.

Håstrup skole 1956-1965.

Jægerspris. Larsen, A. E.: Prins Carls skoler i Jægerspris. 87 s. 1985.

Kalundborg. Kalundborgs historie. Red. af Tore Nyberg og Thomas Riis. Bd. 1: Tiden indtil 1830. Udarbejdet af Jørgen H. Andersen m.fl. 335 s. 1985. Side 45-47, 125-126, 219-224, 246-247, 305-316.

Karup kommune. Skolerne i Karup kommune. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 20 blade. 1985. (Register for Skolehistorisk samling.)

En kortfattet beskrivelse af skolerne.

Korup-Ubberud. Årsskrift/Korup-Ubberud Lokalhistoriske Forening, årg. 1985, s. 11-53.

Rytterskolerne. Korup Skole. Ubberud Skole. Spedsbjergskolen.

Lille Heddinge. Jensen, Agnete, Nils Hartmann og Henning Poulsen: Lille Heddinge Rytterskole og Kirke. 41+20 s. 1985.

Et undervisningsmateriale om landsbyen og landsbyskolen.

Lynge. Vognsen, Viggo: 'Træk af Lynge og Ugeløse sognes skolehistorie'. – Lynge gennem 900 år. 220 s. 1985. Side 53-68.

Lø Herred. Iversen, Peter Kr.: 'Indberetninger

om skolevæsenet i Lø herred 1789'. – Sønderjysk Månedsskrift, 61 årg., 1985, s. 183-189.

Løgumkloster. Hasse, Nicolai: 'Om skolevæsenet i Løgumkloster 1864-1920'. – Løgumkloster-studier, 4, 1984, s. 220-252.

Fortsættelse af: Løgumkloster-studier, 3, 1981, s. 115-176.

Nordslesvig. Ravn, L. S.: 'Småglimt fra den nordslesvigske landsbyskole før 1920'. – Sønderjysk Månedsskrift, 61. årg., 1985, s. 148-149.

Odense. Boje, Per og Henning Nielsen: Moderne tider. Odense 1868-1914. 478 s. 1985. (Odense Bys Historie). Side 369-391.

Ravnø. Hedegård Rasmussen, J.: 'Degnene i Ravnø 1741-1847'. – Lokal-årbogen/Lokalhistorisk Forening for Bramming Kommune, årg. 1984, s. 44-48.

Slesvig. Nyholm, Asger: 'De slesvigske sprogreskripter fra 1851 for Evangelisk Alliances forum'. – Kirkehistoriske samlinger, 1985, s. 121-143.

Sottrup. Lampe, Jens: 'Rids af Sottrup skoles historie'. – Årsskrift for Sottrup sogn, årg. 1983, s. 7-21.

Sottrup. Lampe, Jens: 'Øster Sottrup skoles historie'. – Årsskrift for Sottrup sogn, årg. 1985, s. 31-42.

Store Rørbæk. Meisner, Anne og Pia Hansen: 'Skole og undervisning i St. Rørbæk ca. 1850-1920'. – Meddelelser fra Frederikssund Historiske Forening, 7. årg., 1984, nr. 1, s. 3-12.

Sydslesvig. Fink, Troels: 'Mindretalsskolerne 1984'. – Sønderjysk Månedsskrift, 61. årg., 1985, s. 99-104.

Danske skoler i Sydslesvig og tyske skoler i Nordslesvig.

Sydthy kommune. Skolerne i Sydthy kommune. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 46 blade. 1984. (Register for Skolehistorisk samling).

En kort beskrivelse af skolerne.

Taarnborg. Taarnborg – et sogn i Vestsjælland – eller brikker til en mosaik. Red. af B. Meyer. 126 s. 1984. Side 15-17, 47-54.

Viborg Amt. »Som jeg husker tiden«. Lærere fortæller. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 132 s. 1984.

Åbenrå. Becker-Christensen, Henrik og Jørgen Witte: Fra købstad til storkommune. Aabenraa bys historie, bind 4, 1945-1970. 398 s. 1985. (Skrifter udgivne af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 61). Side 298-327.

Åbenrå. 25 Jahre Deutsches Gymnasium für Nordschleswig. 1959-1984. Eine Festschrift 1945-1984. Redaktion: Immo Doege und Hans Jürgen Nissen. 317 s. 1984.

Ålborg. Bigum Chr.: Aalborg By. Genudgivet. 114 s. 1984. (Danske Byer og deres Mænd, 3). Side 64-69.

Fotografisk optryk af 1. udgave, 1915.

Ålestrup kommune. Skolerne i Ålestrup kommune 1900-1980. Udg. af Skolehistorisk samling, Viborg amtskommune. 34 blade. 1984. (Register for Skolehistorisk samling).

En kortfattet beskrivelse af skolerne.

Aars. Bråten, Jens: Aars by og sogn. Træk af udviklingen fra 9000 f. kr. – 1985. 159 s. 1985. Side 63, 71, 80-81, 84, 90.

Åstrup. Pedersen, Olga: Aastrup sogn fra enevælde til udskiftning 1660-1790. 183 s. 1985. Side 44-64.

Åstrup. Østergaard, K. Høgsbro: 'En degns skæbne i Åstrup sogn i det 18. århundrede'. – Fra Ribe amt, bd. 23:2, 1985, s. 343-352.

B.

Allingåbro skolen. Allingåbro skolen 1959-84. Red. af Kr. E. Højberg, Jens Erik Madsen og Jørgen Ruus. 32 s. 1984.

Bedsted Skole. Bedsted Skole 1960-1985 og dens rødder. Red. af Uffe Larsen. 56 s. 1985.

Bryndum Skole. Bryndum – et sogn og dets skole. Red. af Lars Agerskov, Kristian Toft Rasmussen og Bodil Schmidt. 63 s. 1985.

Udgivet i anledning af Bryndum skoles 25 års jubilæum.

Brændstrup Skole. Brændstrup skole 1883-1972. 84 s. 1984.

Engdalskolen. Engdalskolen, Brabrand 50 år. Jubilæumsskrift 1935-85. 23 s. 1985.

Gl. Lindholm Skole. Bak, Jens: 'Gl. Lindholm skole'. – Sundsholmeren, nr. 6, 1984, s. 28-32.

Genoptryk af: Sundby-Hvorup før og nu, nr. 3, 1959, s. 101-105.

Havdrup-Hyllerup og Veding skole. Büchert, Nicolai: 'Dengang i Havdrup-Hyllerup og Veding Skole'. – Flensborg amt jul, årg. 1985, s. 18-23.

Om nogle skolehæfter skrevet af elever i tiden 1834-1862.

Helligsø Skole. Nørgaard, Olaf: 'Lærerløn og undervisning i Helligsø Skole 1818-1898'. – Historisk Årbog for Thy, Mors og Vester Han Herred, 1985, s. 84-96.

Horslunde Realskole. Horslunde Realskoles 90 års jubilæum 1895-1985. Red. af H. Bitsch Johansen, Hans Petersen og Thor-kild Madsen. 36 s. 1985.

Hvorup Skole. Kastrup, Knud E.: 'Nogle træk til belysning af Hvorup skoles historie'. – Sundsholmeren, nr. 5, 1984, s. 17-20.

- Genoptryk af: Sundby-Hvorup før og nu, nr. 4, 1959.
- Hvorup Skole.* **Kristensen, Helga:** 'Hvorup skoles sidste år'. – Sundsholmeren, nr. 5, 1984, s. 21-22.
- Hvorupgaard Skole.* **Kristiansen, E. R.:** 'Hvorupgaard Skole'. – Sundsholmeren, nr. 4, 1984, s. 28-31.
- Genoptryk af: Sundby-Hvorup før og nu, nr. 1, 1959, s. 70-73.
- Kippinge Skole.* **Kippinge** skole 25 år 34 s. 1984.
- Klastrup Skole (Sindal).* **Vestergaard, Alma og Selmer Mølgaard Sørensen:** 'Klastrup skole'. – Sindalegnens lokalhistoriske Forening, 1, 1984, s. 19-72.
- Malling Skole.* **Festskrift** i anledning af Malling Skoles 25 års jubilæum. Udarbejdet af Jytte Iburg m.fl. 31 s. 1984.
- N. J. Fjordsgades Skole (Århus).* **N. J. Fjordsgades Skole 1910-1985.** 58 s. 1985.
- Næsby Skole.* **Jacobsen, Hans Henrik:** 'Da Næsby fik egen skole'. – Allesø, Broby, Næsby Lokalarkiv, nr. 3, 1984, s. 32-45.
- Med en liste over lærere ved skolerne i Allesø, Broby og Næsby ca. 1780-1962.
- Næsbyhovedbroby Skole.* **Møller, Helga:** 'Næsbyhovedbroby skole i lærer Møllers tid'. – Allesø Broby, Næsby Lokalarkiv, nr. 3, 1984, s. 18-31.
- Jens Møller (f. 1877), førstelærer Næsbyhovedbroby skole 1913-42.
- Nørre Alslev Skole.* **25 år Jubilæumsskrift** for Nørre Alslev skole. Red. af Mogens Jørgensen og Flemming Johnsen. 42 s. 1985.
- Nørre Uttrup Skole.* **Bækgaard, Egon:** 'Nørre Uttrup skole. 1. afsnit, 1771-1915'. – Sundsholmeren, nr. 8, 1985, s. 23-30.
- Nørre Uttrup Skole.* **Madsen, Birger:** 'Nørre Uttrup skole. 2. afsnit, 1915-1985'. – Sundsholmeren, nr. 9, 1985, s. 21-28.
- Odense Katedralskole.* **Jacobsen, Hans Henrik:** Rektorer og lærere ved Odense Katedral-skole 1802-1983. 64 s. + 2 bilag (i lomme). 1985.
- Udarbejdet i tilknytning til: Odense Katedralskoles historie 1283-1983. Af Anne Riising m.fl.
- Overlade Skole.* **Overlade** skole, centralskole i 25 år. 1959-2/9-1984. 42 s. 1984.
- Rakkeby Centralskole.* **Rakkeby Centralskole.** 25 års jubilæum. 1960-1985. 32 s. 1985.
- Sankt Nikolaj Skole (Esbjerg).* **Skt. Nikolaj Skole – 22. august 1905-1985.** Red. af Else Marie Ebert, Flemming Køhler og Kris Søgaard. 32 s. 1985.
- Skovby Skole (Løjt sogn).* **Schmidt, Petrea:** 'Skovby skole'. – Det gamle Løjt, bd. 7, 1984, s. 34-40.
- Snogbæk skole.* **Lampe, Jens:** 'Snogbæk skoles historie'. – Årsskrift for Sottrup sogn, årg. 1984, s. 16-34.
- Sorring Skole.* **Sorring** skole 1835-1985. Red. af Jette Hansen og Per Bjørn. 133 s. 1985.
- Sortebakkeskolen.* **Stenbjerg Jensen, K.:** 'De nitten første år af Sortebakkeskolens historie'. – Folk fortæller, årg. 1984/85, s. 2-8.
- Sorø Akademi.* **Ranvig, Svend:** Sorø Akademi – bygningernes historie. 39 s. 1985.
- Spjald Skole.* **Spjald** Skole 1935-1985. Jubilæumsskrift. Red. af Willy Hansen m.fl. 41 s. 1985.
- Struer Borgerskole.* **Struer Borgerskole 1885-1985.** Red. af Arne Dahl og Benny Boysen. 52 s. 1985.
- Thistedvejens Skole.* **Bækgaard, Egon:** 'Thi-

- stedvejens skole'. – Sundsholmeren, nr. 6, 1984, s. 20-26.
- Tinglev Realskole*. **Clausen, H. C.**: 'Tinglev Realskole blev en løftestang for mange'. – Flensborg Avis, 27.4.1984.
- Uffe-Skolen*. **Uffe-Skolen**, Tønning. Dansk børnehave og skole 1935-1985. Red. af Erik Johansen og Uwe Stollberg. 72 s. 1985.
- Vejgaard Vestre Skole*. 100 års jubilæumsskrift for Vejgaard vestre Skole. Red. af Poul Mølgaard, Mogens Engesgaard og C. N. Greve. 55 s. 1984.
- Omslagstitel: Vejgaard vestre Skole 1884-1984.
- Vester Hornum Skole*. **Brikker** til V. Hornum skole. Fem skoler bliver til én. 59 s. 1985.
- Udgivet i anledning af Vester Hornum skoles 25 års jubilæum.
- Vester Vamdrup Skole*. **Limbrecht, Rita**: Vester Vamdrup Skole. Træk af skolens historie. 95 s. 1985.
- Udgivet i anledning af 150-året.
- Vestervang Skole (Viborg)*. **Vestervang Skole** 1975-1985. Red. af Poul Erik Andersen m.fl. 44 s. 1985.
- Vesthimmerlands Gymnasium*. **Vesthimmerlands Gymnasium** 1960-1985. Red. af Knud Dybdahl m.fl. 71 s. 1985.
- Vestre Skole*. **Vestre Skole**, Viborg, 1935-85. 100 s. 1985.
- Vordingborg Gymnasium*. **Vordingborg Gymnasium** 1935-1985. Red. af Hans Bang m.fl. 80 s. 1985.
- Øster Farimagsgades Skole*. **Øster Farimagsgades Skole** – 100 år. Red. af Gunvar Blom. 19 s. 1985.

37.6 Højere uddannelse i alm.

Betænkning fra udvalget til forberedelse af en revision af lov om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner. 80 s. 1985. (Betænkning, nr. 1055).

Cand.mag.-kandidater i perioden 1971-1982 og pædagogikumkandidater i perioden 1970-foråret 1984. Ref.: Anitta Limkilde-Kjær. 73 s. 1984 (Uddannelsesstatistik/Undervisningsministeriets økonomisk-statistiske konsulent, 1984, nr. 2).

Whitehead, John S.: 'De højere uddannelsers demokratisering – årsager, virkninger og tilpasning'. – Uddannelse, 18. årg., 1985, nr. 3, s. 129-152.

37.69 Studenterforhold

Kobbernagel, Jan: Studenterforeningens historie 1890-1980. Bd. 2: 1920-1950: Vær hilset, kammerater. 366 s. 1985.

Universitetskollegierne i Århus 1935-1985. 181 s. 1985.

37.7 Specialundervisning

'**Dansk** audiologopædi de sidste 10 år – hvad skete der? og hvad kom der ud af det?'. Af Ivan Køhler m.fl. – Dansk audiologopædi, 1985, 21. årg., nr. 4, s. 123-137.

Laursen, Erik og Edith Montgomery: 158 børn i skolen. En efterundersøgelse af observationsklassen i Lyngby-Taarbæk Kommune 1962-1981. 85 + 26 s. 1985.

37.81 Læse- og skrivefærdighed

Gad, Finn: 'Læse- og skrivekyndigheden i 1700- og 1800-tallet indtil 1880. Grønland'. – Da menigmand i Norden lærte at skrive. En sektionsrapport fra 19. nordiske historikerkongres 1984. Red. af Vagn Skovgaard-Petersen. 83 s. 1985. Side 20-30.

Markussen, Ingrid: 'Den danske befolknings skrivefærdighed i 1800-tallet'. – Da menigmand i Norden lærte af skrive. En sektionsrapport fra 19. nordiske historikerkongres 1984. Red. af Vagn Skovgaard-Petersen. 83 s. 1985. Side 8-19.

38.5 Børne- og ungdomsforsorg

Perch, Poul W.: Træk af de danske børne- og ungdomshjems historie. 139 s. 1985. (Bibliotek for socialpædagoger og socialarbejdere).

60.7 Erhvervsuddannelser

Barud, H.: 'Specialarbejderuddannelse'. – Esbjerg årbog, 1985, s. 29-32.

Pedersen, Vilhelm: 'Et 25 års jubilæum'. – Ny politik, 16. årg., 1985, nr. 2, s. 16-18.

Specialarbejderuddannelse.

65.07 Handelsskoler

Handelsskolen 100 år, 6. oktober 1984. 32 s. 1984.

Skanderborg Handelsskole, 1884-1984.

Michelsen, F. og Peter Loumann: Næstved Handelsskole, 19. januar, 1885-1985. 60 s. 1985.

68.8 Beklædningsfagene

Beck Danielsen, Kim: Fra sy pige til håndarbejds lærer. Odense Fagskoles historie 1910-1985. 94 s. 1985.

Grundlagt af Nathalie Hansen (1876-1970) og Marie Hansen (1876-1948).

99.33739 Lærere og skolefolk

Bording, Frede. Bording, Frede: I Grundtvigs

kølvand. Fra land til by og fra højskole til friskole. 231 s. 1985.

Buur, Chr. (1864-1941). Buur, Chr.: 'En bondestudent. Minder og meninger'. – Århus Stifts årbøger, 72. bind, 1985, s. 14-43.

Fortsat fra årbog 1980, 1981/82 og 1983/84. – Direktør for Århus kommunale skolevæsen 1906-29.

Eskildsen, Eskild Bezoni (d. 1903). Christensen, J. L.: 'Lærer Eskild Bezoni Eskildsen'. – Vejby Tibirke årbog, årg. 1984: Ørbybo-gen, s. 36-41.

Lærer ved Aagerup skole ca. 1864-1894.

Feld, Laurids (1750-1803). Væрге, Ejlif: 'Laurids Felds lærdom?'. – Vejle amts årbog, 1985, s. 68-76.

Om Grundtvigs privatlærer.

Grundtvig, N. F. S. Sveidahl, Erik: 'Om Grundtvigs pædagogiske tanker'. – N. F. S. Grundtvig. Udg. af Københavns Dag- og Aftenseminarium. 117 s. 1984. Side 37-56. (Kalejdoskop, våren 1984, nr. 11).

Hansen, Jørgen (1837-1911). Esbech Svend: 'Læreren bag biblioteket i brugsen i Ølstykke'. – Frederiksborg Amts Avis, 3.9.1984.

Helveg Petersen, K. Nørgaard, Ellen: 'K. Helveg Petersen. Interview'. – Uddannelseshistorie, 1985, 19. årbog fra Selskabet for Dansk Skolehistorie, s. 9-16.

Haarder, Bertel. Keldorff, Søren: 'Fra livsyttring til teknisk kode – et mini portræt af Haarders pædagogiske tanker over tre år'. – Dansk pædagogisk tidsskrift, 33. årg., 1985, nr. 8, s. 275-279.

Kold, Christen (1816-1870). Engberg, Hanne: Historien om Christen Kold. En skolehistorisk afhandling. 416 s. 1985.

Kristensen, H. K. (1895-1981). Hedegård Rasmussen, Jens: 'H. K. Kristensen. En vest-

- jysk degn – mentor og nestor’. – Ribe Stiftsbog, 1984, s. 75-78.
- La Cour, Poul (1846-1908). Hansen, H. C.:* Poul la Cour: grundtvigianer, opfinder og folkeoplyser. 516 s. 1985.
- Doktordisputats, Århus Universitet.
- Lihme, Peder Abildgaard (1776-1853). Lauridsen, Finn H.:* ‘Det kommer mere an på, hvorledes end hvor længe man har levet. Om Peder Abildgaard Lihme, lærer i Rude 1804-46’. – Århus Stifts årbøger, 71. bd., 1983/84, s. 54-77.
- Side 56-75: Lihmes egne erindringer fra 1820.
- Matiassen, J. M. (1863-1933). Johansen, Albert:* ‘En lærers gerning’. – Jyllands-posten, 20.4.1985.
- Lærer i Mullerup 1883-1924.
- Møller, Aage (1885-1978). Slumstrup, Finn:* ‘Aage Møller og Arnfred’. – Højskolebladet, 110. årg., 1985, nr. 43/44, s. 675-679.
- Nielsen, Frederik (f. 1905). Lyberth, Juuaka:* ‘»Når livet er så dejligt, vil jeg aldrig bytte det bort«. – Grønland, 33. årg., 1985, nr. 10, s. 265-288.
- Forfatter og skolemand, Grønland.
- Nielsen, Magnus. Nielsen, Magnus:* En kølvandsstribe. 112 s. 1984.
- Højskolelærer, Uldum, 1949-77.
- Specht, Minna (1879-1961). Nielsen Birgit S.:* Erziehung zum Selbstvertrauen. Ein sozialistischer Schulversuch im dänischen Exil 1933-1938. 191 s. Wuppertal, Peter Hammer Verlag, 1985.
- Oversat fra dansk manuskript. Skoleleder Minna Specht og hendes friskole for tyske emigrantbørn.
- ## 99.4 Skoleerindringer
- Andersen, Ole:** Den sorte mand. 128 s. 1985. Side 45-85.
- Roman. Skolegang i Hjørring i 1950’erne.
- Bang, Palle Oluf de:** Dipelår på Herlufsholm 1931-1938. 65 s. 1985.
- Boisen, Eline:** – men størst er kærligheden. Eline Boisons erindringer fra midten af forrige århundrede. Udg. af Anna Boisen-Møller m.fl. 428 s. 1985.
- Skolegang i fru Smidts institut, København, i 1820’erne.
- Dickmeiss, Vilhelm:** Ondt vejr og godt vejr. 185 s. 1985. Side 28-49.
- Kiær og Lyngbys Realskole (Ravnsborggade) og Sct. Jørgens Gymnasium 1912-24.
- Engberg, Poul:** ‘I skole under første verdenskrig’. – Efterskolen, 17. årg., 1984/85, nr. 5, s. 115-118.
- Forberedelsesskolen og Latinskolen i Randers, 1914-24.
- Eriksen, Poul J.:** Opagersagaen. En bondedrengs erindringsbilleder 1925-50. 133 s. 1984. Side 43-47, 82, 100-103, 108-111.
- Toreby Skole (nu Reventlowsskolen, Lolland), Landet Skole, Stevns Højskole, Høng præliminærkursus.
- Krogsgaard, Oskar:** ‘Min vestjyske skolegang’. – Vestjylland – sådan set. Red. af Benny Boysen. 107 s. 1985. (Hardsysselfolk, 5). Side 82-94.
- Abildå skole, Nr. Omme kommune, 1945-50.
- Madsen, Benedikte Kristine:** ‘Om min skolegang i Grynderup skole’. – Folk fortæller, årg. 1984/85, s. 9-10.
- Min fynske barndom.** Red. af Bent A. Koch. 122 s. 1985.

Med bidrag af: K. Helveg Petersen, Morten Lange m.fl.

Mosegård, Inge, Anna Asmussen og Tonny Christensen: 'Skolegang i 1950'erne'. – Grenaa og omegn før og nu, 1984, s. 110-112.

Østre Skole, Grenå.

Nørballe, Ruth: 'Fra landsbyskole til pigeskole. Et Århusbillede fra første verdenskrig'. – Århus Stifts årbøger, 72. bd., 1985, s. 44-55.

Erindringer fra Hørning skole og Elise Smiths skole i Århus.

Ovesen, Thorkild: 'Den gode hverdag'. – Friskolebladet, 82. årg., 1985, nr. 1, s. 3-5.

Elev i Ferritslev Friskole 1930-1937.

Philip, Kjeld: Dengang i Pilestræde. Et miljø fra 20'erne. 184 s. 1985. Side 73-80, 132-182.

Krebs' Skole og Øster Søgades Gymnasium: Københavns Universitet.

Weinreich, Torben: Det kan jeg ikke huske! Om skolen i 1950'erne. 59 s. 1985. (En anden historie).

Athalia Schwartz'

forfatterskab

En foreløbig annoteret bibliografi
ved Adda Hilden

Biografisk rids af et emanciperet fruentimmer.

Athalia Theophilia Schwartz (1821-1871) var pædagog, eksamineret institutbestyrer, forfatter, litteratur- og teateranmelder ved Berlingske Tiden- de, ved tidsskrifterne Nord og Syd, Hjemme og ude og Norden, tillige i 1858 udgiver og redaktør af et par små tidsskrifter. Hun skrev i tidens løb om så forskellige emner som skattelovgivning og sekundteatrenes økonomiske forhold, men det var den i samtiden løbende debat om pigernes skolegang og kvinders uddannelse og selverhverv, der ved siden af de litterære emner var hendes egentlige sag.

Hun blev i sin levetid respekteret både som pædagog og som skribent og digter, hun var frygtet som en skarp polemiker og anset for at være et stykke emanciperet fruentimmer, der periodisk tillod sig at arbejde som aktiv journalist.

Samtiden og den umiddelbare eftertid vurderede ikke mindst hendes seneste romaner og det bibelske drama, Ruth, højt, og hun regnes for en af de få digtere i Danmark, der foregreb det senere naturalistiske gennembrud.

Elsket blev hun for sine tre bind »Livsbilleder«, små og større skitser af mennesker i krisituationer – i dag – i modsætning til et par af romanerne – ret uinteressante.

Hun er en fascinerende person, fordi hendes udviklingshistorie – emancipatorisk og politisk – kan følges gennem de polemiske værker og strækker sig fra en borgerlig frihedsforståelse omkring Junigrundloven til et politisk ståsted i, hvad der har været et yderste venstre i datidens politiske spektrum.

Hun er – sammen med den jævnaldrende pædagog og skribent Pauline Worm – blandt de få danske kvinder, der før 1860 giver udtryk for en holdning i Sønderjyllandsspørgsmålet, og som arbejder aktivt i Skandinavismens tjeneste.

Hun har været en kontroversiel person at forholde sig til i sin samtid, tilsyneladende også for mange af sine pædagogiske medsøstre.

Foruden det skønlitterære forfatterskab og de pædagogisk-polemiske værker er der i hendes liv to højdepunkter af relevans for en genopdagelse af hende i dag: Hendes entré på den borgerlige offentligheds scene i tiden for Clara Raphael – fejden i 1851 under pseudonymet Hieronymus, og hendes ophold i massemediernes gabestok fra 1862 i forbindelse med et injurieresøgsmål, som Københavns skoledirektør anlagde mod hende.

Bibliografiens formål

Bibliografien er indtil videre ufuldstændig, og den vil måske aldrig kunne blive komplet. Athalia Schwartz skrev efter sin tids skik under pseudonym, anonymt og under eget navn. Hun skrev både fiktion og sagprosa og levede i ca. 20 år først og fremmest af sin pen. En fuldstændig bibliografi er vist en utopi.

Denne er imidlertid udarbejdet med et bestemt formål for øje, nemlig genudgivelsen af et af hendes vigtigste polemiske værker om pigeopdragelse, pjecen:

Skal jeg sætte min Datter i Skole? fra 1859. Genudgivelsens formål er at belyse pigeopdragelsens specifikke karakter i 1800-tallets midte.

Den væsentligste pigesocialisationsdebat førtes i tidsrummet 1850-70 i pjecer og tidsskrifter, hvorfor jeg har bortvalgt dagbladspolemik om emnet, og, da mit ærinde ikke er de skønlitterære værker, ligeledes ikke medtaget den store mængde af lejlighedsdigte og smånoveller, som findes af Athalia Schwartz i tidens aviser. Dette skyldes ikke blot genudgivelsens formål, men også den kendsgerning, at forfatterinden skrev i langt flere dagblade, end jeg hidtil har kunnet få tid til systematisk at gennemgå.

Der er gjort to undtagelser fra bortvalget af avisstof: Den første er en artikel af digteren C. Hauch, der også berører pigers skolegang, og som citeres ofte og synes at have været opinionsdannende. Den anden undtagelse er de to artikler i Berlingske Tidende i januar 1862, som førte til injurieresagen mod Athalia Schwartz. Jeg har valgt at medtage hendes artikler og skoledirektør J. Holbechs to svar, fordi jeg gerne ville, at bibliografien også skulle kunne læses som en uddybning af det biografiske afsnit om Athalia Schwartz, der indgår i genudgivelsen sammen med en socialhistorisk/skolehistorisk indføring i emnet og tiden,

Bibliografiens afsnit A er Athalia Schwartz-værker, forsynet med Det kongelige Biblioteks katalogsignatur og annoteret for de polemiske vær-

Illustreret Folkeblad bragte i forbindelse med sin nekrolog over Athalia Schwartz dette træsnit af hende på forsiden af bladet den 3.12.1871.

kers vedkommende, der har relevans for genudgivelsens formål. Hermed har jeg også sagt, at intet skønlitterært værk er inddraget i rækken af annoterede værker.

Afsnit B er samtidig debat i pjece- eller bogform. Der er kun medtaget, hvad forfatterinden med sikkerhed vides at have beskæftiget sig med.

Afsnit C er værker, udgivet i bogform, der litterært og/eller biografisk beskæftiger sig med Athalia Schwartz. Dette afsnit lider mest under bortvalget af avisstof. Der findes fra hendes samtid en stor mængde anmeldel-

ser, omtale af polemisk litteratur samt nekrologer. Materialet er stort og tidstypisk, og måske vil det være muligt ved en senere lejlighed at udstyre i det mindste dele af det med en systematisk nøgle.

Hjælpemidler og materiale

De centrale hjælpemidler har været: Det kongelige Biblioteks seddelregistratur, Collin: Anonymer og Pseudonymer, 1869, H. Ehrencron-Müller: Anonym- og Pseudonym-Leksikon, 1940, Erslews Forfatterlexicon, 1841-1858, 1868, samt Overskou: Den danske Skueplads, 1876, Aumont og Collin: Det danske Nationalteater, 1748-1889, og endelig S. Birket-Smiths seddelregister.

I modsætning til dagbladsstoffet har jeg forsøgt at afdække så meget som muligt af den tidsskriftproduktion, Athalia Schwartz er ansvarlig for. Også den er imidlertid både anonym, under pseudonym og under navn. Jeg har især bestræbt mig på at afdække de pseudonymer, hun benyttede i tidsskrifter, hun var fast knyttet til, enten som litteratur- og teateranmelder eller som redaktionsmedlem. Også her har genudgivelsens formål dikteret mængden og arten af stof. Jeg meddeler tidsskriftets navn, det benyttede pseudonym samt inden for temarammen relevant artikelstof, altså ikke hendes mange anmeldelser. Det eneste afvigende fra bibliografisk norm er nok, at jeg inddrager og annoterer udskriften af Landsover- samt Hof- og Stadsrettens domprotokol fra 1863. Dette skyldes ligeledes hensynet til den fortalte historie.

Pseudonymer og anonyme værker

I Tidsskrifterne Hjemme og ude og Norden optræder et pseudonym, som voldte mig mange kvaler. Angiveligt (hos Erslew) var »*Cosmus*« pseudonym for en løjtnant af reserven, cand. jur. Carl Ussing, der faldt ved Frederitz. Ikke desto mindre skrev han om Athalia Schwartz' foretrukne emner: Pigesocialisation, omkring 1860. Heldigvis kunne S. Birket-Smith bekræfte min voksende mistanke om, at »*Cosmus*« måtte være Athalia Schwartz. Omvendt er jeg ikke enig med ham om pseudonymet »*Clemens*«, som optræder i forbindelse med en pjeces: »Fru Heiberg contra Høedt«, 1857. Dens uklare skriftsprog og noget rodede tankegang skulle ikke kunne være forfatterindens, og Overskou mener da også, at skribenten er en anden (navngiven) person.

Man kan med sikkerhed tilskrive Athalia Schwartz fem pseudonymer: Hun debuterede både polemisk og skønlitterært under pseudonymet »*Hie-*

ronymus«. Hendes første bind »Livsbilleder« kom anonymt, derefter udkom prosaiske og poetiske, skønlitterære værker som »Af Forfatteren til Livsbilleder«. Da hun debuterede som dramatisk forfatter med »Ruth«, udkom også dette anonymt, de næste dramer er »af Forfatteren til Ruth«.

Hun benyttede pseudonymet »Gisle« som litteratur- og teateranmelder både i Berlinske Tidende og i Nord og Syd og Hjemme og ude. I det sidste tidsskrift begyndte hun at skrive under mærket »Cosmus«, og dette bragt hun med sig til det skandinavistiske ugeskrift »Norden«.

De fem pseudonymer er ikke angivet samlet noget andet sted. Jeg har af tidsskriftartikelstoffet medtaget to store anonyme indlæg. Emnevalg og skrivesæt, tidspunkt og involverede redaktioner gør det sandsynligt, at forfatteren er Athalia Schwartz.

Anton Dolleris nævner i sin bog om Pauline Worm, (1921) at Athalia Schwartz i 1855 udgav en fransk grammatik anonymt. Det er lykkedes at finde den, og fundet bekræftes af Birket-Smith. Jeg har derimod ikke medtaget et syngespil af Barbier og Carré i anonym oversættelse fra fransk. Oversættelsen er meddelt af Birket-Smith, bekræftet af Aumont og Collin, men ikke af Overskou. Værket er opført efter forfatterindens død og tilsyneladende ikke trykt.

I seddelregistraturen er fortællingen »En Aftenunderholdning« tillagt Athalia Schwartz. Den blev først trykt anonymt i Ydun, Ugeblad for Damer, 1855, genoptrykt i 1867 af Gandrups forlag som »Af Forfatteren til Livsbilleder«. Athalia Schwartz benægtede i Dagbladet samme år at være mor til den, og jeg finder ingen grund til at tvivle på hende. Den lidt kedsommelige historie synes at mangle hendes greb om at skabe elementær spænding, og endnu eksisterende arkivalier viser ikke sjældent hende som den mest pålidelige af to stridende parter.

Ligeledes har jeg udskudt tre uddrag af en prisopgave fra 1860, som Birket-Smith meddeler. Den blev bragt i 3 numre af Arbeideren, Ugeblad for Selvhjælp og Samarbejde, 1874. Det er en skønssag, om man vil regne bladet for en ugeavis eller et tidsskrift. Jeg har valgt det første, bl.a. fordi prisopgaven hidtil ikke har kunnet findes, og artiklen er bragt posthumt.

Jeg medtager to noveller fra Danmarks illustrerede Almanak, af »Forfatteren til Livsbilleder«. De findes ikke i seddelregistraturen, men nævnes af Erslew og Birket-Smith.

Arbejdet er udført med støtte fra Statens Humanistiske Forskningsråd. Jeg vil også gerne takke det tålmodige og hjælpsomme personale på Det kongelige Biblioteks læsesal og katalogværelse.

A. Værker af Athalia Schwartz, udgivet i bogform, 1849-1893

Kronologisk, annoteret fortegnelse over Athalia Schwartz-værker, med angivelse af sidetal og katalogsignatur samt tryksted fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur. *Hvor intet andet er angivet, er værket udgivet under navn.* Hvor udgivelsestidspunktet inden for samme år er usikkert, er værkerne anført i kronologisk rækkefølge. Forfatterindens oversatte, skønlitterære værker er ikke medtaget.

Undtagelsesvis er nogle få tekster medtaget, der ikke findes på Det kongelige Bibliotek. Hvor dette er tilfældet, er bibliotek eller arkiv angivet.

1849

Dansk sproglære; 45 s., 47,- 176, 8°, Kbh.

1850

Haandbog i Underviisningskunsten for unge Lærere og Lærerinder, 131 s., 15,- 62, 8°, Kbh.

Bogen er ment som en let tilgængelig hjælp til autodidakten, den selvstuderende, urutinerede unge underviser, der står midt i arbejdet med at uddanne sig selv og en flok børn.

Efter en kort gennemgang af pædagogikkens historie fokuseres på lærerens personlige egenskaber i relation til elev og undervisning. Derefter gennemgås datidens metodelære, og det understreges, at en egnet metode kun er et redskab ved afgrænsning og strukturering af stof. Metodens brugbarhed vurderes efter tidens overordnede pædagogiske synsvinkel: den induktive. Der lægges vægt på at anskueliggøre den nødvendige progression i undervisningen, solid gennemgang på klassen anbefales, overdreven brug af hjemmearbejde frarådes. Konkrete vanskeligheder eksemplificeres og demonstrerer den pædagogiske grundholdning, at lidt lært godt er bedre end meget lært overfladisk. Bogens hovedærinde er en tillidsfuld lærer-elev-relation og fælles ansvarlighed over for det arbejde, som begge parter skylder staten.

Pigers og kvinders manglende adgang til uddannelse omtales kort. Tilliden til en »Revolution« af pigeundervisningen efter 1849 er stor.

1851

Hieronymus: Betragtninger over den grasserende Emancipationsfeber, 24 s., 57- 127, 8°, Kbh.

Pjecen, eller »Flyveskriftet«, som det kaldtes, er et af indlæggene i Clara Raphael – fejden i vinter- og forårsmånederne 1851. Ikke blot »Clara Raphael. Tolv Breve«, også andre af fejdens indlæg inddrages, grundigst breve fra »En ung Hustru« og »Sibylla«. (Se B for nærmere referencer).

150

Pjecens grundsyn er, at mænd og kvinder er forskelligt udrustet af Gud, kvalitativt som kvantitativt. Kvinder kan på egen hånd erhverve sig færdigheder, som intet har med dannelse at gøre. Sand dannelse kommer inde fra, fra det enkelte menneskes arbejde med sig selv, og kan føre til frigørelse. Den er dog, som tiden og forholdene er, forbeholdt »de sjældne få«, og om dem og deres kamp hedder det: »Nogle skulle ofres for Menneskenes Lykke- og kom hjem med Seieren.«

Emancipationsspørgsmålet er eksistentielt, og kritikken af Clara Raphael går især på, at hun ikke inddrager totaliteten menneske- samfund i sin problemløsning, men bl.a. ser bort fra menneskers fysiske behov og samfundsmæssige placering.

Hieronymus: En Contravisite hos Clara Raphael, 34 s., 57,- 128, 8°, Kbh.

Pjecen kan opfattes som en fortsættelse af »Betragtninger ...«, dog er dens udgangspunkt Clara Raphaels anden bog, »Et Besøg«, Kbh. 1851. Den er en »Tale til Damerne«, i modsætning til kvinderne. Af de sidste er mange forlængst emanciperet, det har »Armoden og Arbejdet« sørget for. »Dameclassen« derimod, der råber på emancipation, er udstyret med »en halv Snees unyttige Talenter«. Pigeopdragelsen er mangelfuld og kvinders samfundsmæssige placering følgelig slet. Emancipation bliver først muligt når »Dameclassen« gennemskuer denne sammenhæng og begynder at arbejde med sig selv, i stedet for, som løsningsmodellen hos Clara Raphael angiver, at »leve ubeskæftiget og i Uvidenhed om det virkelige liv«.

Vandring med Danmarks Digtere, helliget de Unge, 233 s., 49,- 133, 8° Kbh.

1852

Hieronymus: Folk som de ere fleest. Original Novelle, 78 s., 57, 264, 8°. Kbh.

Hr. Professor Bocks Angreb paa Pigeskolerne, nøiere betragtet, 31 s., 11,- 264, 8. Kbh.

Foranlediget af lægen, J. Chr. A. Bocks angreb på pigeskolerne og med den årlige »Beretning fra Skoledirectionen for Borger- og Almueskolevæsenet i Kiøbenhavn«, 1852, som grundlag gennemgås byens private pigeskolevæsen: Skolernes antal, størrelse, fysiske rammer, skolepenge, fag- og timefordeling og lærernes kvalifikationer. Det hævdes, at en del skoler gør et godt stykke arbejde, imidlertid kritiseres indholdssiden i undervisningen. Fagtrængselen p.g.a. de mange fremmedsprog og de alt for mange håndarbejdstimer fører til tidnød og deraf følgende lavt fagligt niveau. Den anvendte pædagogik fører således nok til kundskabsmeddelelse, men ikke til elevernes dannelse.

Det københavnske mellemlagspigebarn bør gå i skole, hun emanciperes ellers fra arbejdet, da hun er overflødig i hjemmet. Institutbestyrerprøven af 1845 vil i løbet af nogle år føre

til forbedrede lærerkvalifikationer, men den er i realiteten kun et grundlag for senere dannelse ved selvstudium.

Livsbilleder (anonym), 1. Opl. 92 s., 2. Opl. s.A., 150 s., 57,- 264, 8°, Kbh.

1853

Livets Conflicter. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 238 s., 57,-264, 8° Kbh.

1854

Ruth. Drama i 2 Acter (anonym), 92 s., 55,- 208, 8. Kbh.

Charlotte Corday. Drama i 2 Acter af Forfatteren til Ruth, 92 s., 55,- 208, 8° Kbh.

1855

Bruden fra Abydos. En tyrkisk Fortælling af Byron. Oversat fra Engelsk (anonym), 68 s., 54,- 315, 8°. Kbh.

Fransk Grammatik til Skolebrug (anonym), 54 s., 47,- 407, 8°. Kbh.

1856

Alexei. Tragisk Drama i 5 Acter af Forfatteren til Ruth. 167 s., 55,- 208, 8°. Kbh.

1857

Frie Phantasier. Af Forfatteren til Livsbilleder. 114 s., 54,- 24, 8°. Kbh.

Nord og Syd (red. M. Goldschmidt), Ny Rk., 60,- 81, 8°. Kbh. 2. bd., p. 97 ff: Charlotte Brontë (anonym).

1858

Theater og Litteratur (red, anonym). Et flyvende Blad, 1-2, 17,- 49, 8°. Kbh.

Hesperus (red. anonym). Et kritisk – esthetisk Tidsskrift, 1-3, 49,- 28, 8°. Kbh.

Hesperus nr. 3; H. Schneekloths Skoles Program (anonym)

Artiklen er en gennemgang af skolens udsendte program. Den er flyttet uden for Københavns kommunes grænser (til Frederiksberg) og kan derfor tillade sig at have 270 børn af begge køn i adskilte klasser.

Forfatteren kritiserer programmet for ikke at give dækkende beskrivelser af undervisningen i de enkelte fag på de forskellige trin, således oplyses der intet om forskellen på pigers og drenges undervisning. Endvidere kritiseres klassekvotienten (32 i gennemsnit er for mange), fagrækken (tilbud om for mange (4) fremmedsprog på modersmålets bekostning), skolens afkald på karaktergivning (den dygtige elev tilgodeses ikke efter fortjeneste og får ingen opfattelse af sit ansvar for den svagere udrustede, der omvendt ikke lærer at sætte pris på en »stillere, men varigere Anerkjendelse«) og endelig religionsundervisningen (der er abstrakt og dogmatisk, uegnet for børn). Lejligheden benyttes til en mere almen kritik af især det private pigeskolevæsen, der med undervisning, der hverken gør praktisk nytte eller medvirker til almindannelse, gør pigebørn forskruede, fjerner dem fra hjemmet, hvor de ikke har brug for skolens viden, og oversvømmer landet med »udannede og saa godt som uvidende Lærerinder«. Forældreholdningen er, som påpeget i Schneekloths Skoles program, »hemmende og slappende,« opdragelsesprincipperne er gået fra en meningsløs »Rigorisme« til en lige så meningsløs »Ubundethed«. Planerne om en forbedring af det offentlige skolevæsen omtales positivt, men det hævdes, at de næppe vil få indflydelse på de private pigeskolers elevklientel, fordi de offentlige skoler kun tiltrækker de lavere klasser. Skoledirektionen kunne passende kombinere de påtænkte forbedringer med et skærpet tilsyn med privatskolerne.

1858

Livets Alvor. Religieuse Betragtninger. Af forfatteren til Livsbilleder. 220 s., 5,- 176, 8°. Kbh.

1859

Livsbilleder. Anden Samling. Af Forfatteren til Livsbilleder 149 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Nord og Syd (red. M. Goldschmidt), Ny Rk., 1-2, 60,- 264, 8°, Kbh. Gisle: Litteratur- og teateranmeldelser.

Skal jeg sætte min Datter i skole? Et Spørgsmål drøftet. 34 s., 15,- 136, 8°. Kbh.

Foranlediget af to artikler af Spectatrix i Ugentlige Blade diskuteres forældres holdning til pigers skolegang. Den er inkonsekvent, idet den er negativ og samtidig vil øve pres på den enkelte skole i spørgsmål om fagrække, timetal og anvendt disciplin. Den kvindelige uddannelse er dårlig, fordi den ikke fremmer den nødvendige ligestilling af mænd og kvinder i samfundet, gør ægteskabet til tvangsforsørgelse og henviser kvinden til »moralisk og intellectuel Elendighed«, til skade for den opvoksende slægt og dermed for samfundet som helhed. Opinionen skaber gode og slette skoler. En skole kan kun bestå i modstrid med opinionen, dvs. imod de mange forældres forestilling om dens formål, hvis den er statsskole, og staten bør påtage sig sit ansvar for den kvindelige uddannelse.

Skal jeg sætte min Datter i Skole?

Et Spørgemaal,

breftet af

Athalia Schwarz.

Kjøbenhavn.

Forlagt af F. H. Eibe.

Thieles Bogtrykkeri.

1859.

Titelbladet synes at røbe en vis selvfølelse hos forfatterinden: Ved man ikke, hvem hun er, kan det også være ligemeget! Men »man« vidste det nu godt, hun havde på det tidspunkt forlængst erhvervet sig ekspertstatus.

Institutbestyrerprøvens krav forvaltes for lemfældigt, og tilsynet med private skoler er for slapt.

1860

Danske Landsbyhistorier. Af Forfatteren til Livsbilleder, 161 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Møllerens Babette. Af Forfatteren til Livsbilleder. Danmarks illustrerede Almanak. 7. Aargang, 52,- 60, 8°. Kbh.

1861

Livsbilleder. Tredie Samling. Af Forfatteren til Livsbilleder, 170 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

Det Sande og det Falske. Af Forfatteren til Livsbilleder, Danmarks illustrerede Almanak, 8. Aargang, 52,- 60, 8°. Kbh.

Hjemme og ude (red. M. Goldschmidt), 1-2, 60,- 97, 4°, Kbh. Cosmus: Litteratur- og teateanmeldelser.

1862

Nogle Ord om Adkomstexamen til at forestaae private Skoler i Kiøbenhavn, Berlingske Tidende, d. 8.1.1862. UB1.

Udgangspunktet er nogle ændringer i institutbestyrerprøven, foreslået af et medlem af censurkomiteen, og som hævdes at være påkrævede, men mere tiltrængt er en anden administrationsmåde af såvel prøven som dispensation for tilladelse til skolehold for ikke-eksaminerede personer. Den tidligere skoledirektør havde »redelig Villie og fornuftig Indsigt«, de første eksaminerede årgange, der levede op til hans krav om både kundskaber og dannelse, leder i dag byens bedste skoler. Den nuværende er en »medlidende Mand«, men medlidenheden placeres forkert, når uegnede aspiranter får lov at bestå, og ukvalificerede indehavere af smugskoler får legaliseret deres skolehold.

Hr. Skoledirecteur Holbechs Artikel i dette Blad d. 14.1., Berlingske Tidende, d. 18.1.1862. UB1.

Artiklen (af 8.1.1862) har været bladets redaktion i hænde siden efteråret 1861, dvs. den er ikke inspireret af en af Holbech omtalt aspirants eksamenskvaler. Siden hun afsendte den, har hun opgivet at manuducere flere aspiranter til prøven, for hvis hun trode, at hun efter de udsagn kunne fortsætte med det, ville hun være dum, og »det er jeg ikke«. Hun anholder Holbechs udsagn på en række punkter og slutter med at spørge, om en mand,

der bringer den slags til torvs, er egnet til sit embede.

I modsætning til Holbech skønner hun, at der er ca. 300 smugskoler inden for Københavns Kommune. Hun leverer gerne adresser, hvis han beder om dem.

Endnu nogle Ord som Skolevæsenet i Kiøbenhavn, 27 s., 34³,- 271, 8° Kbh.:

Foranlediget af den københavnske skoledirektørs sagsanlæg gøres der status over den kvindelige uddannelse. En bedre og mere hensigtsmæssig oplæring af kvinder er nødvendig for et frit lands udvikling, et ordnet og lovligt skolevæsen vil bane vej for en fornuftig og hæderlig stilling for den danske kvinde, der ikke behøver positiv særbehandling, men dygtiggørelse »Brugbargørelse«, så vil fordomme mod kvindelig arbejdskraft forsvinde af sig selv. Forholdene i de private københavnske skoler blev bedre efter 1845, nu må fremskridtet følges op af nye krav. Almuelærerindeeksamen af 1859 gav kvinder ret til ansættelse i det offentlige skolevæsen, men til en løn, som kun kvindelig nøjsomhed kan eksistere på. Det forekommer problematisk i et demokratisk samfund, at en stand, der er uden mulighed for sagsindsigt, pålignes skat.

De ulovlige skolehold blomstrer, bl.a. fordi frihedstanken trives side om side med »det finere Publicums Frygt for at blande Stænderne sammen.«

Norden (red. anonym), 1-53, 60,- 97, 4°, Kbh.

nr. 15.: Sørgelige Følger af den quindelige Ungdoms Mangel paa Huuslighed.

Cosmus: Litteratur- og teateranmeldelser samt:

nr. 9: Omtale af: Endnu nogle Ord ...

nr. 16: Om Diakonissestiftelser (og Magdalenehjem)

nr. 50: Om Retten til at drive private Skoler i Kiøbenhavn:

Foranlediget af Frølund's skrift, der hævder, at ingen offentlig myndighed er berettiget til at blande sig i mænds og kvinders ret til at holde skole, indrømmes, at som sagen står for tiden, er dette vist rigtigt. P.g.a. skolelovgivningens datering til før 1849, der forudsatte »en ledende, absolut Myndighed«, der p.t. ikke gør sig gældende, benytter skoledirektionen de vaklende forhold som middel til et »vilkaarligt Despoti«. Derfor var den ubetingede frihed at foretrække, for så ville staten hurtigt se, at den måtte gribe ind.

nr. 26, 27, 43: Quindens sociale Stilling (anonym):

Kvindens forbedrede stilling opfattes som en følge af den »tiltagende Civilisation, der ønsker alle Rettigheder anerkjendte«. Viden befordrer dygtighed, således også i spørgsmål om husvæsen og kan aldrig i sig selv føre til noget ondt. »Intet tiener mindre Tanken om Quindens Frigjørelse end Forsøg paa at tiene hende ved at forvanske hendes Eiendommelighed.«

Kvinder ville bl.a. egne sig fortrinligt som præster, hvorfor der bør oprettes lærde skoler

også for piger. Men det er »tungt at sige«, at der findes meget få børn af det kvindelige køn i de dannede stænder, for pigeopdragelsens eneste formål: ægteskabet, fremmer overfladiskhed og behagesyge. Pigerne bliver derfor små, pyntede voksne.

»Selvstændighed giver Agtelse for sig selv; Agtelse for sig selv er Quindelighedens ypperste og klogeste Vogter, baade i og udenfor Ægteskabet«.

Cornelia. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 480 s., 57,- 264, 8°, Kbh.

Prøvetider. Roman af Forfatteren til Livsbilleder. Berlingske Tidendes feuilleton nr. 254-307. UB1.

1865

Stedmoder og Steddatter. Roman af Forfatteren til Livsbilleder 466 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

1867

Om Stiftelserne til Sædelighedens Fremme; navnlig Magdalene-Stiftelserne i England, 146 s., 16,- 141, 8°. Kbh.:

Bogens udgangspunkt er prostitution som nødvendigt erhverv for vesteuropæiske kvinder i »Mellemlasserne og af ringere Stand«. Staten er en »Moloch«, et uhyre, der svigter sit ansvar over for kvinder og børn, i borgerskabet er lighedstanken siden 1789 forsvundet fra de frie samfund, forestillingen om alles lige ret til »Velstand, Luxus og Lykke« har ført til en »social Demoralisation«, hvis ofre er samfundets svageste grupper. Det sikreste værn for kvinder er uddannelse, oplæring og mulighed for anstændigt betalt arbejde. En vis religiøs påvirkning er nødvendig som modvægt mod en del kvinders medfødte, sanselige tilbøjelighed. Ofte er disse kvinders sociale placering så lav, at deres evne til »Ydmyghed, Selvfornægtelse og Opofrelse«, må stimuleres, hvis de overhovedet skal kunne leve. Forfatteren foretrækker som resocialiseringsmiddel for sådanne faldne, institutionsanbragte kvinder en udflugt i det fri til en smuk egn frem for de vækkelsesmøder og stokkeprygl, hun også stødte på i sin undersøgelse af en række »hjem«. Hun påpeger, at det i forebyggelsesarbejdet er en pædagogisk nødvendighed, at den enkelte kvinde bringes til at mindes lykkelige følelser, fx i barndommen, og disse kan ofte være af religiøs art. Hun mener ikke, den borgerlige agtelse bør genvindes fuldt ud, der bør være forskel på Guds tilgivelse og menneskeligt omdømme.

Konkrete arbejdspladsinitiativer i London og Stockholm omtales rosende og med tydelig adresse til det danske samfund, der stadig svigter i spørgsmålet om pigers uddannelser, siger hun, at »Aandens Dannevirke er vanskeligere at jævne med Jorden end det, der opføres af Jord og Sten og forsvares med Kanoner.«

Den nationale Pigeskole. 41 s., 15,- 136, 8°. Kbh.:

Bogen er motiveret af lægen, professor A. G. Drachmanns angreb på pigeskolen for at for-

sømme pigebørnenes fysiske udvikling. Med national menes udtryk for nationens ånd og ejendommelighed. Den uddannelse, der gives i pigeskolen, er i den forstand ikke national, dvs. hensigtsmæssig og nyttig for den vordende borgerinde, dog findes der nu nogle få undervisningsanstalter, der lever op til kravet. Bogens pædagogiske hovedtanke, der implicit angriber de samme forhold som i tidligere debatindlæg, er, at alvorlig beskæftigelse med få fag er motivationsskabende, især p.g.a. det øgede faglige niveau. Den gode indlæring skal foregå ved lærerens hjælp på klassen og ikke ved urimelige mængder af hjemmearbejde. Det lærte skal være umiddelbart brugbart og ikke »Asparges i Marts og Jordbær i April.«

Staten forsømmer fortsat sin forpligtelse i forhold til pigeuddannelsen, iøvrigt er gymnastikundervisningen – som hævdet af professor Drachmann – ikke nødvendigvis skolens sag, udgangspunktet må være det legende barn, ikke den gymnasticerende pige.

1870

Enhver sin Mission. Roman af Forfatteren til Livsbilleder, 539 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

U.A.

Mennesket og Hunden, med en fransk Oversættelse og et Digt til Forfatterinden af Chr. Borch. 9 s., 54,- 24, 8°. Kbh.

1893

Livsbilleder af Athalia Schwartz. Udgivet af J. V. Michaelsen 432 s., 57,- 264, 8°. Kbh.

B. Andre debattører 1850-1867

Kronologisk annoteret fortegnelse over de vigtigste værker i bogform af andre debattører i den løbende polemik om pigeopdragelse og kvindefrigørelse, som Athalia Schwartz deltog i fra 1850 til 1867. Der anføres kun værker, som Athalia Schwartz selv omtaler i de skrifter, der er medtaget under A. Katalogsignaturen er det fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur; hvor tekster undtagelsesvis er fra et andet bibliotek eller arkiv, er dette anført.

1850

Hauch, Carsten: Nogle Betragtninger angaaende Undervisningstiden i vore Skoler, Fædrelandet, d. 11.-12.12.1850, UB1:

De naturvidenskabelige fags landvindinger har gennem de seneste årtier forøget mængden af kundskaber, der nødvendigvis må indgå i skoleundervisningen. Det bør imidlertid overvejes, om man ikke for tidligt stiller for store krav til drengene, og om man ikke derved

lægger grunden til senere, kroniske sygdomme. »Quindelige Opdragelsesanstalter« er blevet almindelige, men der er ingen grund til, at piger går i skole, »thi hos Quinder er mange Kundskaber, ja, selv høi intellectuel Dannelse, ingenlunde Hovedsagen.« Kvinder er skabt »ikke til Yderlighed, men til Inderlighed.« Lad dem lære lidt fremmedsprog, forelæs passende uddrag for dem af verdenshistoriske værker, og lad dem så tilbringe den meste tid sammen med deres mødre, der vil lære dem det egentlige: At føre hus.

Clara Raphael: Tolv Breve.

1851

Raphael, Clara, med tilhørende Skrifter, 57,- 127, 8°. Kbh.:

Alle store indlæg i Clara Raphael – fejden findes samlet i dette bind. I: Bajer, Frederik: Klara Rafael – Fejden, 49,- 131, 8°. Kbh. 1879, findes en grundig gennemgang af samlingen, bl.a. med oplysninger om pseudonymer og anonyme, så vidt de har kunnet oplyses, og debattens kronologi. Selve den lille bog: Clara Raphael. Tolv Breve er genudgivet i 1976 med sit oprindelige forord af J. L. Heiberg med en efterskrift af Eva Bendix.

Et Besøg. Nye Breve af Forfatteren til Clara Raphael, 57,- 128, 8°. Kbh.

1852

Bock, J. Chr. A.: Om Pige børns Opdragelse i vor Tid, 11,- 29, 8°. Kbh.:

Forfatteren, der er læge, mener, at pibebørn bliver skæve i ryggen af at sidde stille for længe ad gangen og af at slæbe på tunge bøger. Han finder det moralsk forkasteligt, at de færdes på gaderne til og fra skole, udsat for mænds blikke. Den viden, pigeskolerne fylder eleverne med, sigter ikke på at skabe »lykkelige Huusmødre. Man kunde snarere sige, at den gaar ud paa at skabe en opvoxende Slægt af Gouvernanter.« Han ønsker pigerne undervist i hjemmene, uden fast skemainddeling, »i smaae Partier«. De bør have legemsøvelser, herunder »rolige Tuurdanse«, husvæsen, også som en slags bevægelseslære, søbade med svømmeøvelser og sang, for at styrke åndedrættet. Bogen er tilegnet »De omhyggelige og forstandige Mødre«.

Anonym: Skal jeg sætte min Datter i Skole?

Heimdal nr. 2, 57,- 13, 4. Kbh.:

Forfatteren, der opgiver at være far til mange pibebørn, er inspireret af professor Bocks bog. Skolefagene for en lille pige bør være: Religion, skrivning, tegning, geografi (navnene på hovedstæder og landegrænser i Europa), naturhistorie og håndarbejde. Det vil han med moderens hjælp til det sidste fag påtage sig at lære hende på et par timer om dagen. Hun behøver ikke at gå i skole af den grund, men vil hun ikke kede sig i den resterende tid? Han sympatiserer ikke med »C. R.«, men henviser alligevel spørgsmålet til hende, »fordi hun vel har tænkt over Tingene.«

1855

Spencer, Herbert: Om Opdragelse, Fædrelandet nr. 355, 356, UB1.

1859

Valtiner, Dorothea: Pige børns Opdragelse og Undervisning. Oversat fra tydsk, 15,- 136, 8°. Kbh.

Forfatterinden er holstensk institutbestyrerinde. Bogen henvender sig til et ret begrænset, højt socialt placeret publikum. Dens syn på pigeopdragelsen er dikteret af den kendsgerning, at Gud har skabt kvinden som underkastet manden og ham underlegen i alle forhold. Pigeopdragelsens formål er at lære pigen at acceptere sin underordnede stilling. Hun er tillige sart og må beskyttes for indtryk fra en barsk omverden. Hun bør modtage sin første undervisning i hjemmet, overvåget af sin mor, senere kan opdragelsen fuldendes i et pensionat, en kvindelig opdragelsesanstalt. Forfatterinden kombinerer sin eksklusive pigeopdragelse med gentagen beklagelse over, at kvinders omverdensforståelse ofte er snæver.

Spectatrix: Om Huusvæsen og Pige børns Opdragelse, Ugentlige Blade nr. 16, 17, 60,- 93, 4. Kbh.:

De to artikler er fra »en Dame til Den, paa hvem det passer.« Pseudonymet vides at dække over Johanne Louise Heiberg. Artiklerne er voldsomme angreb på pigeskolen. »Quindecaserner«, hvori de »quindelige Misfostre i aandelig Forstand«, dvs. »Institutricerne« gør pige børn til »smaa Soldater i det quindelige Emancipations-Regimente«. De er angreb på den mor, der forkaster »den naturlige Virksomhed, Gud har sat Dig til«, nemlig opdragelse og undervisning af pigen, og som dermed selv »dræber Dit aandelige Liv, standser Din Udvikling og tilintetgjør Din huuslige Lykke og Tilfredshed.«

De dyre skolepenge kan spares, pigen bliver en flane af at flakke om på gaden, og en lille pige skal kun kunne »læse, skrive sit Modersmaal, lidt Regning og saa meget Tydsk og Fransk, at hun kan læse af en Bog. Lære hende Noderne, en Skala og et Stykke let Musik, gaaer hun selv videre, har hun Talent, ellers lad hende være.« Disse ting skal læres som en leg. Pigen skal vokse op i »Skyggen af de hellige Historier«, og troen på Gud og kærligheden til moderen sammenknyttes uløseligt i hendes sind. Pigens instinktive lyst til at lege mor og føre hus skal tidligt udnyttes, og hun skal både »ønske og haabe«, når hun engang forlader sin mors autoritet, at træde ind under en mands. Kvinder bør lære af de mandlige digteres kvindebilleder, der kan de få besked om deres sande natur.

En Lærerinde: Svar til Spectatrix, Ugentlige Blade nr. 22, Katalogsignatur som ovenstående.

En lærerinde er Nathalie Zahle. En redaktionel fodnote meddeler, at Ugentlige Blade normalt ikke har plads til polemiske indlæg, men gør en undtagelse pga. af sagens vigtighed.

Artiklen udtrykker forfærdelse over, at en »Quinde kan tale saa forkastende om en heel

Række af sit eget Kjøen.« Ganske vist er tidens skoler slette, men det er de, fordi de må rette sig efter tidens krav. Der findes dog skoler, der forsøger at gå mod strømmen, men skolebestyrerinden, oftest enlige kvinder, kan ikke udrette meget alene. Skolen skal forøvrigt kun danne barnet i almindelighed, det er moderen, der skal »bearbejde Indtrykket af Lærdommen for Dit Barns personlige Vedkommende.«

Til de lærerinder, der, hvis de er unge og uprøvede, må have lidt under angrebet fra Spectatrix, siges: »*LUKKER ØIET OP FOR ET NATURLIGT LIVS NATURLIGE FORDRINGER OG HEMMER IKKE DEN VEXT, I HAVE PAATAGET EDER AT FREMME.* Lærer Eders Elever saa LIDT som muligt, men lærer dem det saa GODT som muligt.« (Tekstens udhævninger)

1862

Holbech, J.: Fornødent Gjensvar. Berlingske Tidende d. 14.1.1862, UB1:

Hovedindholdet drejer sig om de løbende forhandlinger i censurkomiteen om ændrede krav til institutbestyrerprøven. Iøvrigt går indlægget ud på at vise, at ved legitimering af smugskolehold bringes disse i »lovlig Form«, dvs. de underkastes sogneskolekommissionens tilsyn og den årlige eksamenspligt. En historie om en konkret eksaminands eksamensbesvær har næppe interesse idag. Udsagnet om, at kun en ældre dame, foruden Frk. Athalia Schwartz, forbereder kvindelige aspiranter til institutbestyrerprøven, modsiges af endnu eksisterende arkivalier i Skoledirektionens arkiv, Københavns Stadsarkiv.

Holbech, J.: Erklæring, Berlingske Tidende d. 20.1.1862, UB1:

Denne diskussion med en dame kan ikke fortsætte. Af hensyn til Københavns Kommunes skoledirektion drages hun til ansvar for domstolene.

Frølund, Fred: Om Retten til at holde Skole i Kiøbenhavn, 34³, - 215, 8°. Kbh.

1863

Domprotocol nr. 43 A, Landsover- samt Hof- og Stadsretten, p. 86 ff., d. 30.3.1863, Landsarkivet for Sjælland. Dommens fulde ordlyd er aftrykt i: Nægbladet nr. 76, UB1.

Dom i sagen: Skoledirektør Holbech versus Frk. Athalia Schwartz, d. 30.3.1863.

Athalia Schwartz' påstande i Berlingske Tidende, at Holbech havde fremført »et Væv af Usandheder«, at han havde »colluderet med en Examinand«, og at hun gentagne gange havde tillagt ham »Dumhed«, opfattes af ham som fornærmelige. Der er tillagt ham fri proces.

Athalia Schwartz formener derimod, at hun skal frikendes, fordi de fremsatte udtalelser ikke er brugt fornærmeligt, men i diskussion om, hvordan eksamen for institutbestyrere afholdes og hvordan bevilling til skolehold gives. I en sådan diskussion kan det ikke undgås, at bestemte personers handlemåde udsættes for kritik.

Retten mener derimod ikke, at dette forhold fritager hende for det dermed forbundne ansvar og må følgelig undersøge, om udtalelserne er fornærmelige mod skoledirektøren. Hver enkelt findes at være det, og m.h.t. beskyldninger for »Dumhed«, der kun er fremført een gang, siges »... da det er fornærmeligt offentligt at stemple en af en Embedsmand med Hensyn til Varetagelse af hans Embede foretagen Handling som en Dumhed, vil ogsaa denne Yttring være at mortificere« (erklære ugyldig, »død og magtesløs«, min parentes).

»THI KJENDES FOR RET:

De paaklagede, for Citanten Skoledirecteur Holbech fornærmelige Udtalelser i den ovennævnte af Indstævnte frøken Athalia Schwartz i den Berlingske politiske og Avertissements-tidende nr. 15 for Lørdagen den 18.de Januar forrige Aar indrykkede Artikel bør døde og magtesløse at være, og bør Indstævnte for sit i saa Henseende udviste Forhold til Kjøbenhavns Fattigvæsens Hovedcasse bøde 50 Rbd.

... «

1867

Drachmann, A. G.: Den private Pigeskole og Hr. Skolebestyrer H. Schneekloth. Nogle Ord til Overveielse. 15,- 139, 8°. Kbh.:

Pjecen er et led i lægen, ortopæden A. G. Drachmanns bestræbelser for at få indført den Laisné'ske gymnastik i de danske skoler og tillige et angreb på skolebestyrer Schneekloth, der bl.a. ønsker et nøjere samarbejde mellem hjem og skole. Pjecen foreslår pigeskolerne at afskaffe et fremmedsprog til fordel for en daglig gymnastiktime. Den hævder, at pigeskolerne for de velhavende klasser i byerne i modsætning til de offentlige skoler er »Drivhuse for mangfoldige af de Sygdomme og Onder, som hjemløse Pigebørn og fortsatte deres Virksomhed endog igjennem deres hele senere liv.« Dette pga. overfyldte, dårligt ventilerede lokaler. Piger bør gå i skole, men det er begrænset, hvad de behøver at lære, at lade dem deltage i nutidens faretruende progression i udviklingen af de intellectuelle evner er uden »nogensomhelst indre Trang og ydre Nødvendighed.«

Pædagoger er fagfolk, det må være deres og ikke hjemmenes sag at nå det uddannelsesmål, som civilisationen sætter, med de mest hensigtsmæssige midler og ad kortest mulig vej.

C. Litteratur om Athalia Schwartz

Kronologisk fortegnelse over værker, der biografisk og/eller litterært beskæftiger sig med Athalia Schwartz' liv og værker. Nekrologer, anmeldelser af værker og omtale af retssagen mod hende i samtidige dagblade og tidsskrifter er ikke medtaget. Katalogsignaturer, trykkested og -år er fra Det kongelige Biblioteks seddelregistratur, og er ikke anført, hvor værket er tilgængeligt på ethvert bibliotek.

Brammer, P. G.: Lærebog i Didactik og Pædagogik 2. Udg. 15,- 62, 8. Kbh. 1861.
Erslews Forfatterlecixon 1841-1858. Bd. 3, Kbh. 1868.
Overskou, Th.: Den danske Skueplads. Bd. 6-7, Kbh. 1876.
Bajer, Fr.: Klara Rafael-Fejden. 49,- 131, 8°. Kbh. 1879.
Brosbøll, Anna: Vor Ungdom 15,- 11, 8°. Kbh. 1884.
Michaelson, Joseph: Fra min Samtid. Bd. 2, 45, -40, 8°. Kbh. 1890.
Andersen, Anton: Danske Forfatterinder i Det nittende Aarhundrede 49,- 134,
8°. Kbh. 1896.
Dolleris, Andreas: Pauline Worm. 46,- 291, 8°. Vejle 1921.
Andersen, Vilhelm & Carl S. Petersen: Illustreret dansk litteraturhistorie Bd. 4,
Kbh. 1934.
Dalager, Stig & Anne-Marie Mai: Danske kvindelige forfattere. Bd. 1, Kbh. 1982.
Dansk biografisk Leksikon (Aagot Lading): Bd. 13, Kbh. 1983.
Hilden, Adda: Kvindepædagogik i 1800-tallet, emancipation og besindelse, Unge
pædagoger, Nr. 2, Kbh. 1984.
Dansk litteraturhistorie, Bd. 6, Kbh. 1985.
Hilden, Adda: Kvindebevidsthed og undervisning af piger i 1800-tallets midte,
Skriftserie for Kvindestudier Bd. 3, Odense 1986.

Anmeldelser

Hanne Engberg: Historien om Christen Kold
Gyldendal. 416 s. m. ill. 1985

En højskolemand med anlæg for sarkasme foreslog en gang, at huset på Ryslinge Mark skulle forsynes med en mindeplade, der havde følgende tekst: »*Her afsporede Christen Kold den danske folkehøjskole.*« Det syntes de fleste højskolefolk var en meget malplaceret vittighed.

Anekdoten illustrerer imidlertid, at der langtfra har været enighed om at definere folkehøjskolen som grundtvigsk-koldsk eller overhovedet om at se en sammenhæng mellem det grundtvigske og det koldske i de frie skolars tradition, men at nogle tværtimod har set en modsætning og har ønsket at frigøre det grundtvigske fra den koldske tradition.

Det har været vanskeligt, fordi myten om Kold havde vokset sig så stærk og var blevet suppleret med en myte om, at Grundtvig selv havde givet Kold det blå stempel. Hidtil er der ikke gjort noget alvorligt forsøg på at undersøge disse myters sandhedsværdi, måske bortset fra *Johannes Pedersen: Fra friskolens og bondehøjskolens første tid*. (Kirkehistoriske studier II. række, nr. 11. København 1961.) Hvad der ellers findes, er stærkt præget af en ensidig forgudelse af Kold, og man fristes til at bruge udtrykket hagiografi om det meste af Kold-litteraturen.

På en måde er det derfor halsløs gerning at ville skrive om Kold, medmindre man er villig til at slutte baglæns fra hans eftermæle og navnlig dyrkelsen af ham. Vi ved mere om billedet af manden end om manden selv, og det gør for så vidt ingenting, for det er myten, der har fået betydning i skolen og folkelivet. At man desuden efter min mening må skelne mellem Kold, som han var, og Kold, som han præsenterede sig selv, gør sagen endnu mere kompleks, men af de tre lag er det stadig kun det sidste: det mere eller mindre mytiske eftermæle, der har betydning for udviklingen.

Hanne Engberg har alligevel vovet at skrive en ny bog om Kold. Ganske vist har hun, som hun siger i forordet, undertiden været tilbøjelig til at give Jørgen Bukdahl ret i hans ord i *Højskolen til debat* (1961) om, at man sikkert må »opgive at komme Kold på personligt skudhold«. Men efter seks år studier, der bl.a. har draget mere omfattende nytte af Kolds privatarkiv end noget tidligere arbejde, er forsøget altså gjort. Det skal

hun ikke have utak for. Vor generation kunne ikke længere undvære en Kold-biografi, der var andet og mere end afskrivning af de gamle.

Kvaliteterne er også betydelige. Bogen er velskrevet og letlæst, bygger på et stort materiale, som der er henvist godt til, og har også ganske gode illustrationer (formodentlig så gode som de kan skaffes).

Der har været nogen debat om det forhold, at bogen ikke er blevet antaget som disputats, og nogle har mere end antydnet, at afvisningen skyldtes, at bogen var skrevet i en folkelig, dvs. læservernlig, form. Jeg har svært ved at tro, at dette skulle være rigtigt. Alt andet lige må også en bedømmelseskomite foretrække læselighed frem for det modsatte. Men hvis man har fundet, at den videnskabelige standard ikke lever op til de høje disputatskrav, vi har her i landet, kan eventuelle mangler i så henseende naturligvis ikke opvejes af en levende fremstilling. En god bog behøver ikke nødvendigvis at være en god disputats. Og at Hanne Engberg ikke har fået en doktorgrad på bogen, er bestemt ikke ensbetydende med, at den er ligegyldig eller dårlig. Den er et værdifuldt led i den fortsatte udforskning af og stillingtagen til det koldske indslag i dansk folkekultur.

Bogens fremstilling af Kolds biografi starter med hans forhold til de gudelige forsamlinger – eksemplificeret ved et møde i 1837 – og den betydning, som dette forhold havde for ham gennem hele livet. Det er vigtigt, at denne sammenhæng understreges, både konkret til belysning af personen Kold og mere alment. Der er ellers ofte en tendens til at se de gudelige forsamlingsperiode udelukkende som et forstadium til de store kirkelige retningers gennembrud og magtovertagelse. Gennem Kold fik de imidlertid betydning for meget længere tid. Både den kirkelige grundtvigianisme og Kirkelig Forening for Indre Mission bragte ganske vist vækkelsen ind i den organiserede kirke og lukkede samtidigt døren for de folkelige initiativer og selvhjælpsbestrebelse, således at den truede præstemagt blev genetableret, men det gjaldt ikke for skoleområdet, hvor også lægmandsreligiøsitet fik mulighed for at overleve.

Socialt var de gudelige forsamlinger et blandt mange udslag af et almueopgør mod de givne autoriteter – hvad der ikke skal opfattes som en underkendelse af kvaliteten af den kristelige vækkelse, men alene som en understregning af det næsten revolutionære behov for frigørelse fra det gamle paternalistiske samfund, der med særlig styrke kunne manifestes, hvor inspirationen var religiøs, dvs. vedrørte det inderligste i menneskene. En bestanddel af dette almueoprør var den nye klasses, skolelærernes, bestrebelse på at frigøre sig fra det traditionelle afhængighedsfor-

hold til præsterne – og den næsten desperate selvbevidsthed, der udviklede sig hos mange af de lærere, der uddannedes på de nye seminarier. Den nye klasse måtte vælge mellem en alliance med bønderne og en underkastelse under præsterne. Kold valgte bønderne, og hans selvbevidsthed – der ofte er betegnet som hovmod – førte ham livet igennem til konflikter med præster. Myten har gjort ham til den, der altid havde retten på sin side i disse konflikter, og det er mindre væsentligt, om dette er korrekt, end at eftertiden havde et behov for at se tingene sådan – sådan som man i de gudelige forsamlings tid havde et behov for at se præsterne som den sande kristendoms fjender.

Meget af det, som man har set som Kolds bidrag til den pædagogiske udvikling, må betragtes på denne baggrund. Den grundtvigske påvirkning var derimod altid sekundær, dvs. den nåede aldrig ud over den accept af Grundtvigs tidlige tanker, der fandtes i mange af de kredse, som prægede de gudelige forsamlings periode. Den Grundtvig, der sagde, at troen ikke er en skolesag, fik aldrig virkelig betydning for Kold eller den friskole, der bekender sig til arven efter ham.

Tilsyneladende smeltede de gudelige og grundtvigske påvirkninger sammen i den berømmelige vennemødetale fra 1866, der nærmest har fået katekismuskarakter for friskolefolk. Det er imidlertid et højst problematisk dokument, hvad Hanne Engberg ikke er blind for, men alligevel omgås på en meget forsigtig måde. Hun omtaler den sådan: »*Vennemødetalen er genial som meddelelse om Kolds pædagogik, for den indeholder den i sig selv.*« (side 294) og det kan siges med nogen ret, hvis man accepterer, at en raffineret retorisk form, der besnærer og forfører tilhørerne/eleverne, fortjener navnet pædagogik. At vennemødetalen blander sandhed og digtning, viser hun med mange eksempler, der også tydeliggør Kolds fortællelser og udeladelser. Det var en tale, der blev holdt med et klart formål; at vinde forsamlingen på Store Ravnsborg for Christen Kold, og åbenbart lykkedes denne fuglekonge-flugt. Talen, stedet og omstændighederne fik samtid og eftertid til at tro, at Grundtvig havde lyst Kold i kuld og køn, som også Hanne Engberg skriver.

Grundtvigs ofte citerede velkomstord til Kold i 1866 er imidlertid hverken mere eller mindre end den slags pæne bemærkninger, som enhver høflig mødeleder kommer med. Den gamle var blevet vennesæl og fandt sig i mangt og meget i disse år, hvor han f.eks. lod sin yngre venner lave uheldige redaktionelle ændringer i sange og salmer. Faktisk vidste Grundtvig kun noget om Kold gennem andre, navnlig Ernst Trier og Frie-

derikke Pio, men han lyttede altså gerne – og noget ukritisk – til disse unge.

I sin velmagts dage var Grundtvig ganske anderledes skeptisk over for Kold. Da Kold viste Grundtvig afhandlingen om børneskolen og spurgte, om han skulle lade den trykke, svarede Grundtvig efter en mundtlig overlevering, der skal stamme fra Kold selv: *»Nej, saamænd skal De ikke, da det De har sagt, er sagt for længe siden af andre og sagt meget bedre, end De kunne sige det.«* Overleveringen er blevet betvivlet, men udtryksmåden ligner Grundtvigs barske form først i 1850'erne godt nok – og så er dommen jo korrekt. Børneskoleskriftet fra 1850 – først trykt i 1877 – er virkelig ikke noget originalt pædagogisk værk.

Det er måske på dette punkt, at man først og fremmest kunne have ønsket sig noget mere af Hanne Engbergs bog. Hvor meget af Kolds tanker stammede – direkte eller indirekte – fra seminariet, hvis forstander, den senere biskop G. P. Brammer, bl.a. var stærkt optaget af Pestalozzi? Hvor meget af det, der senere er blevet betragtet som specielt for Kold, f.eks. modstanden mod at lære Balles lærebog udenad, var i virkeligheden fællesgods for mange i samtiden? Også pastor C. L. Børresen, der skrev om børneskolen samtidigt med Kold, forlangte Balles lærebog fjernet fra almueskolen – men nu tror mange, at Kold var en enlig svale.

Det er for så vidt ikke vanskeligt at punktere myten om Kold. Han var *»temmelig blottet for positivt lærdomsstof«* (Vilhelm Birkedal), kunne komme med *»det meste selvvelbehagelige sludder, jeg i mine dage har hørt«* (Th. Skat Rørdam), førte sine højskoleelever *»ind i overvejelser og kampe, som i grunden lå dem over kræfterne«* (Christopher Bruun) og lod dem modtage *»en påvirkning, ... som de aldrig forvandt. Hos dem, jeg så, var denne påvirkning alt andet end tiltalende.«* (Otto Møller) Mængden af negative vidnesbyrd er næsten overvældende, også i Hanne Engbergs bog, ikke mindst i noterne. Det er for så vidt ikke underligt, at mange samtidige havde svært ved at se Kolds sære storhed. Den var af en art, der ikke rummedes i ansvarlige akademikers verdens, men som til gengæld appellerede til den selvbevidste, autoritets-kritiske bondestand.

Hanne Engberg prøver at forklare Kolds personlighed ved hjælp af psykoanalytiske begreber. Det er interessant nok, selv om dokumentationen er spinkel. Derfor behøver hendes tolkning ikke at være forkert, men man kan måske have grund til at advare andre mod at lade den få for stor plads i fremtidige billeder af Kold.

Det vil være mere væsentligt at koncentrere sig om Kolds påvirkning af andre mennesker og den indflydelse på folkelivet, den medførte. Herigennem bragtes et nyt skolesyn – om det blev skabt af Kold eller blot formidlet af ham, er for så vidt ligegyldigt – ud til en aktiviseret bondestand, der tog et ansvar på sig, som hidtil alene havde påhvilet øvrigheden. Denne skabelse af miljøer, hvor friskolen blev en del af et nyt socialt netværk, var i hvert fald for et par generationers vedkommende en af de vigtigste virkninger af Kolds indsats.

»Historien om Christen Kold« er et stykke dansk kulturhistorie fra det forrige århundredes midte.« Sådan skriver Hanne Engberg i forordet, og det er rigtigt. Måske ville billedet have været klarere, hvis omverdenen, modstanderne, de ikke-berørte, havde fået større opmærksomhed. Måske ville det også have været rigtigt at inddrage socialhistorie og etnologiske perspektiver i fremstillingen – skolens samfundsmæssige placering i videste forstand bør med i al skolehistorie. Selv om Hanne Engberg forholder sig langt friere til myten om Christen Kold end nogen af forgængerne, har det også for hende været svært at vikle sig ud af den strålende isolation, der præger historieskrivningen om den grundtvigske og koldske sektor af dansk kultur. Ekkoet fra forrige århundredes kampgny har stadig ikke lagt sig.

Den sidste bog om friskolens og folkehøjskolens opståen er forhåbentlig ikke skrevet endnu.

Poul Dam

Fra Holbæk bys historie i 1960'erne. Af Ulla og Otto Marstrand. 48 s.

Holbæk Seminarium 1960-85. 63 s.

Begge udgivet af Holbæk Seminarium 1985.

Holbæk Seminarium udgav ved sit 25 års jubilæum to små bøger. **Den første**, skrevet af det tidligere rektorpar, dækker årene 1960-68, altså seminariets oprettelse og bygningshistorie. Som optakt fremstilles samfundets behov for lærere og Holbæks behov for en uddannelsesinstitution. Bogens helt er så afgjort Carl Steenstrup, fra 1961 borgmester og formand for seminariets bestyrelse. Man får et levende indtryk af samspil mellem by og seminarium og glimtvis af forholdet til de centrale myndigheder. I februar 1960 underskrev Jørgen Jørgensen sin godkendelse af seminari-

ets oprettelse, og dermed havde Holbæk vundet kapløbet foran Hillerød og Slagelse.

»Var der en grundidé bag?« spørger forfatterne. De afstår fra at besvare spørgsmålet, men fremstiller i stedet »den unge rektors« syn: en dansk folkelighed med sans for historie (Sydslesvig!), skoletradition (Chr. Kold) og ikke mindst den danske sang. Morgensangens betydning understreges kraftigt. På denne baggrund – og kun på denne baggrund – er international forståelse mulig. Derfra trækkes en linie til Holbæks og seminariets rolle i den første atommarch 1960.

Hovedideen i denne bog er at bygge på avis-citater, og den gør stilen hurtig og inciterende. Man fornemmer pressens interesse for seminariet, og gennem citaterne får man et indtryk af, hvordan offentligheden er blevet informeret. Der er tilløb til at fortælle »historien bag (avis)historien«, men det ville unægtelig have været spændende at høre om, hvilken forbindelse seminariet havde til aviserne (den mest citerede er Holbæk Amts Venstreblad) – blev der udsendt pressemeddelelser? – interviews? – var der varme linier til landsdækkende aviser (f.eks. Information)?

Som det fremgår, kan der af denne flyvende fortælling, der handler om det lokalhistoriske, læses et bidrag til den almindelige seminariehistorie.

Den anden bog består af 4 artikler af generel karakter og to af lokal. **K. Helveg Petersen** analyserer veloplagt den aktuelle uddannelsespolitiske situation og konkluderer i tilslutning til Danmarks Lærereforenings 8 perspektiver. **Tage Kampmann** har skrevet en hel lille seminariehistorie 1960-85 og gjort det godt. Letflydende og prægnant på samme tid, præcist og rummeligt – det er en kunst. Med sikker hånd tegner han afgørende linier i den udvikling, han selv mere end nogen har været med til at præge. **Knud Munksgaard**, den nuværende rektor, giver et bud på fremtidens læreruddannelse. Hans bidrag står godt til Helveg Petersens. Her bevares for eftertiden en opsamling af kritikken mod den nuværende læreruddannelse og af det brede grundlag for en ny, der blandt mange er enighed om. Mange af tidens tendenser indgår i fremstillingen, og hans konklusion er søgende, ikke skråsikker. **Jens Runge** og **Jens Pietras** tegner et aktuelt billede af folkeskole og læreruddannelse i dag, en meget velskrevet artikel.

De »lokale« artikler er **Otto Marstrands** gennemgang af seminariets arkitektur, der også nævner det, der ikke lykkedes, og **Vagn Ytte Larsens**

og **Søren Roerups** tilbageblik på årene 1961-64.

Enhver, der har haft med jubilæumsskrifter at gøre, ved, hvor svært det er at dække både det lokale og det generelle. Holbæk Seminarium har løst opgaven uprætentøst og elegant (mange dejlige fotografier) og med kærner i de lette anretninger.

Torben Krogh

Spæt Henriksen og Ellen Nørgaard:

Børnenes skole – en skolekritik i historisk perspektiv

Allerede bogens titel »Børnenes skole« angiver, at der her ikke blot er tale om endnu en kritisk analyse af skolens funktion i samfundet. Analyserne i denne bog peger derimod fremad. Bogen glemmer aldrig, at det handler om vores børn, og grundholdningen, som gennemsyrrer de enkelte kapitler, er at det drejer sig om at forbedre den eksisterende skole, selv når det går langsomt og foregår i små ryk.

Det gennemgående tema er at bryde, hvad forfatterne kalder den eksisterende skolelogik. Skolelogikkens væsentligste fremtrædelsesformer er tidsopsplitningen, virkelighedsopsplitningen og institutionsmagt. Skolelogikken lærer barnet at indordne sig under industrisamfundets tidsrytme, lærer barnet at tilværelsens opsplittning er naturlig, at utryghed er menneskets vilkår.

Med udgangspunkt i en institutionskritisk beskrivelse af skolens oprindelse har forfatterne derefter valgt to eksempler på, hvordan skolelogikken sætter sig igennem, når man prøver at forandre.

I det ene eksempel beskrives, hvordan formning bliver til et skolefag, og hvordan en almen menneskelig virksomhed dermed isoleres og fjernes fra den virkelighed, den er en del af.

I det andet eksempel beskrives, hvordan det udvidede tekstbegreb aldrig rigtigt blev taget alvorligt ved f.eks. at inddrage børns og unges egne tekster. Men derimod blev det udvidede tekstbegreb i nogen udstrækning brugt som et motivationelt fif. Begge eksempler viser klart, hvor svært det er at sætte sig op mod den eksisterende skolelogik.

I bogens sidste to kapitler fokuseres der derfor på mulighederne for at bekæmpe skolelogikken. Fire danske pædagoger, som alle har formuleret visioner om, hvordan skolelogikken kan brydes, trækkes kort og præcist frem for historien og sættes, omend indirekte, i relation til perspektiv-

rige praksisbeskrivelser fra 80'erne. Det drejer sig dels om et teaterprojekt og bogprojekt i 9. klasse i Albertslund, som hedder: »Vi vil leve« og det drejer sig om bogen: »Bare skolen var et brevkursus«.

Det er sjældent, at man i en bog på knap 100 sider kommer så vidt omkring på en så kompetent måde, som det er tilfælde i »Børnenes skole«.

Hvert kapitel giver umiddelbart lyst til yderligere fordybelse, og man må håbe, at forfatterne går videre med en række af de ender, de har ladet ligge. Bogen er et indlæg i den aktuelle pædagogiske debat, hvor det historiske perspektiv bruges på en relevant og spændende måde.

Chresten Kruchow

Jørgen Hatting, Erik Kjersgaard og Jens Winter: Efterslægtsselskabet og dets skole i to århundrede.

Hernovs Forlag 1986, 230 s.

Den 4. marts 1786 samledes en gruppe mænd i Drejers Klub på Østergade i København. De var intellektuelle, båret frem af oplysningstidens optimisme på opdragelses- og uddannelsesområdet og blev understøttet i deres initiativer af et blomstrende københavnsk erhvervsliv.

Rousseau, Basedow og ikke mindst Pestalozzi – tidens mest markante pædagogiske tænkere – havde på hver sin meget forskellige måde påvirket mændene i Drejers Klub. Resultatet blev et ønske om at skabe et selskab, der bl.a. kunne oprette og drive en skole, hvor terperi, udenadslære og korporlig afstraffelse var bandlyst. Skolens bærende pædagogiske grundsatninger skulle i stedet være interesse, liv og lyst.

En af de ledende initiativtagere og skolens mangeårige leder, den norske digter Edward Storm, var blevet inspireret af de principper, som en realskole i Tronhjem var blevet oprettet på i 1782. Med den norske skole som forbillede og med Pestalozzis pædagogiske ideer som ledetråd lykkedes det Storm at præge grundsatningerne for Efterslægtsskabets skole, sådan at det blev en realskole med opnåelige mål i modsætning til mange af de skoler, som havde deres forbillede i enten Rousseaus eller Basedows mere højtflyvende tanker.

Efterslægtsskabets realskole var beregnet for 9-15-årige drenge fra middelstanden. Undervisningen skulle indrettes således, at arbejdet blev »en hvile og vederkvægelse«, og eleverne skulle bibringes sådanne kundskaber og grundsatninger, som kunne blive til gavn for dem, uanset hvilket

erhverv de måtte vælge i det borgerlige liv. I stedet for latinskolens mange timer i græsk og latin blev der i den nye realskole lagt vægt på moderne sprog, matematik, naturlære, tegning og legemsøvelser. Udenadslæren og korporlig afstraffelse blev forbudt. Skolepengene beløb sig til 1½ rdl. pr. måned.

I Jørgen Hattings velskrevne 160 sider lange fremstilling af skolens udvikling frem til 1945 fremhæves især ledelses- og lokaleproblemer, vanskeligheder med lærerne og økonomien og ikke mindst problemerne med at praktisere blot en beskeden del af de pædagogiske idealer fra 1786. På trods af de næsten nutidige målsætninger, der blev formuleret af Storm og hans selskabskolleger, blev »den øverste såkaldt realskole i riget« snart til en terpeskole med korporlig revselse som en regel snarere end en undtagelse. Dette pædagogiske tilbagefald bliver ikke forklaret men blot konstateret.

Skoleinstitutionernes historie må uværgerligt også blive historien om personer – om lærere, inspektører, ledere og styrelsens medlemmer – og herfra er Hattings beskrivelse ingen undtagelse. Navnlig var der mange elever, der bragte det vidt i det københavnske erhvervsliv og blev ledende koryfæer i storborgerskabet. Det er også disse elever, det er lettest at skrive om, fordi de har efterladt sig så mange kilder. Men det kunne også være interessant at få en fornemmelse af hvor mange elever, der i årenes løb ikke formåede at leve op til skolens krav, bukkede under, blev tabere og mærket for livet. Disse elever er der ikke blevet plads til i Efterslægtselskabets historie.

Jørgen Hattings fremstilling er interessant institutionshistorie med de begrænsninger, synsvinklen let giver anledning til. Han når langt ind bag skolens forskellige facader og kan som historiker og med et langt liv på skolen anskueliggøre nogen af dens svage og stærke sider.

I bogens sidste del behandler 9 tidligere elever aspekter af skolens udvikling i årene efter 1945. I nogle af bidragene – hvoraf der ifølge forordet er indsendt mange – forlades institutionssynsvinklen til fordel for mere personligt prægede opfattelser. Det gælder ikke mindst Erik Kjersgaards erindringskoncentrater fra årene 1942-49, hvor det lykkes ham at komme helt ind til puls og nerve i beskrivelsen af den sidste efterslægtsgeneration, inden en autoritær drengeskole blev til en demokratisk fællesskole, og en betalingsskole for middelstanden blev til et kommunalt distriktsgymnasium.

Bogen er velillustreret, men mangler register og litteraturfortegnelse.

Efterslægtsselskabet og dets skole er ikke blot en interessant beskrivelse af en institutions udvikling inden for en central skoleform, men er også et bidrag til at belyse spændingsfeltet mellem erhvervskrav og pædagogiske visioner.

Harry Haue

Erik Nørr: Gymnasieskolens programmer 1903-1958.

Bibliografi og billedfortegnelse. Bd. 1-2. Udg. af Danmarks Pædagogiske Bibliotek, Kbh. 1985. 282 s. (fortsat pag.) + 50 billedtavler. 50 kr.

De danske gymnasieskoler har siden 1840 – nogle tidligere – hvert år udsendt trykte programmer med efterretninger om skolen i det forløbne år. Programmerne indeholder desuden ofte et eller flere bidrag af artikel-karakter. Har den historisk interesserede først én gang fået øjnene op for det store kildemateriale, der ligger gemt i programmerne, volder det ikke problemer at benytte efterretningsstoffet. Artikelstoffet, der har betydning langt ud over skolehistorikernes rækker, har derimod været ret utilgængeligt, da det kun i begrænset omfang er registreret i de eksisterende bibliografiske opslagsværker.

Denne mangel har Erik Nørr rådet bod på ved sin totalregistrering af skoleprogrammernes artikelstof og billedstof i to publikationer, der er udsendt af Danmarks Pædagogiske Bibliotek. I 1980 udkom »Latinskolens programmer 1840-1903. Bibliografi og billedfortegnelse« (anmeldt af Vagn Skovgaard-Petersen i Årbog for Dansk Skolehistorie 1981), og nu foreligger 2-bindsværket »Gymnasieskolens programmer 1903-1958«, hvis første bind består af en fortegnelse over artikelstoffet, mens andet bind registrerer billedstoffet. Bind 2 indeholder desuden nyttige indgange til værket i form af registre over forfattere, illustratører, omhandlede eller afbildede personer, institutioner og skolefag.

Registret over fagene er nyt i forhold til udgivelsen fra 1980, ellers er de to publikationer stort set bygget ens op med samme registre og samme systematik. Artikelstoffet er inddelt i 1. faglig-videnskabelige artikler, 2. artikler om gymnasieskolernes biblioteker og andre samlinger, 3. pædagogisk debat og artikler om skolevæsenets historie og 4. biografiske artikler, skoletaler, beskrivelser af fester og skolebygninger. I billedfortegnelsen er inddelingen: 1. skolebygninger, 2. inventar, udsmykning m.v.,

3. skolen og 2. verdenskrig, 4. skoleliv (bl.a. undervisningssituationer, skolefester, skolekomedier og lejrskoler), 5. personer og 6. illustrationer til faglig-videnskabelige artikler.

Sammenlignes indholdet i det 19. og det 20. århundredes programmer, er tendensen gået i retning af en udtynding af artikelstoffet (der er registreret ca. 12 artikler pr. skole i det 20. århundrede mod ca. 19 pr. skole i det 19. århundrede) og en forøgelse af illustrationsmængden (ca. 16 billeder mod ca. 2). De væsentligste årsager til reduktionen af artikelstoffet er besparelseshensyn, der bl.a. standsede skolernes udveksling af programmer, fremkomsten af pædagogiske og fagforeningspolitiske tidsskrifter, der overtog det meste af den debat, der havde foregået i det 19. århundredes programmer, og ændring i synet på den enkelte skole i forhold til det samlede skolesystem. Tidligere blev den enkelte latinskole – og navnlig de store gamle skoler – betragtet som små lærde celler, mens gymnasierne i det 20. århundrede i stigende grad er blevet led i en helhed, hvor det pædagogiske aspekt vejer meget tungt. I god overensstemmelse med de ændrede tendenser er reduktionen især tydelig for grupperne faglig-videnskabelige afhandlinger og artikler om biblioteker og andre samlinger. Debatartiklerne har ændret karakter fra i det 19. århundrede at være generel pædagogisk debat til i det 20. århundrede at koncentrere sig om den pædagogiske debat på den enkelte skole. De biografiske artiklers omfang er forøget; men der er navnlig tale om korte nekrologer og andre omtaler af enkelte lærere.

Selv om artikelstoffet i det 20. århundredes programmer generelt har mindre almen historisk interesse end de tidligere programmets artikler, er det dog stadig af stor betydning bl.a. for studiet af den enkelte skoles historie og skolevæsenets historie i almindelighed, og da der ikke eksisterer andre indgange til hovedparten af artiklerne, er den foreliggende bibliografi et meget kærkomment hjælpemiddel. Samme karakteristik gælder også billedfortegnelsen, der bl.a. er indgang til en række billeder af personer, hvis portrætter ellers ikke kendes og mange illustrationer, der ikke hidtil har været benyttet i historiske fremstillinger. De 50 billedtavler, der findes spredt rundt i værket, giver så udmærket måde eksempler på, hvilket illustrationsmateriale programmerne gemmer.

Med sine to publikationer har Erik Nørr lettet vores adgang til at udnytte indholdet af skoleprogrammerne 1840-1958. Det er næppe rimeligt at fortsætte registreringen meget længere end 1958, for artikelstoffet, der allerede blev tyndere gennem perioden 1903-1958, forsvinder nu næsten

helt, og nogle skoler ophører med at udsende de årlige programmer. Derimod kunne man ønske, at Erik Nørr giver sig i kast med skoleprogrammerne fra før 1840, en noget mere uhomogen gruppe end de senere programmer. Ikke alene vil en indholdstregistrering af dem være værdifuld, men også en oversigt over hvilke programmer der stadig eksisterer og på hvilke biblioteker de befinder sig vil være nyttig. Bibliotheca Danicae summariske oversigter svarer tilsyneladende ikke længere til bestanden på Det kongelige Bibliotek.

Jette Kjørulff Hellesen

Mange af personbiografierne er dog eneste trykte omtale af en række skolefolk.

Pædagogisk sociologi

Hans Dorf: Pædagogisk sociologi, Munksgaard 1986, 200 sider

Enhver by, stor eller lille har skole. Skolebørn befolker gade og veje morgen og eftermiddag. Timer, frikvarter og lektier fylder børns hverdag og skoletiden er en central livsfase i voksnes erindringer. Skolen er også Danmarks største arbejdsplads og udgifterne til driften fylder godt på nationalbudgettet.

Skolen er der og har været der så langt tilbage man kan huske. Den indgår med en sådan selvfølgelighed i hverdagsliv og bevidsthed at den kan forekomme om ikke naturgiven, så dog given.

Hans Dorf hævder i sin bog, Pædagogisk sociologi, at skolen er »tingsliggjort«. Den er del af den sociale orden og denne opfatter vi som naturgiven og dermed er den tingsliggjort. Hans Dorf ser det som sociologiens opgave at ophæve »... den mystifikation som tingsliggørelsen indebærer og empirisk klarlægge de sociale strukturer og processer som karakteriserer den sociale orden ...« (s. 19). Sociologen kan ikke ophæve den sociale orden, men i vellykkede tilfælde gør den det muligt at forholde sig mere bevidst til den. Dette er forfatterens bud på hvorledes sociologien kan løse sin opgave, at forklare og forstå nutiden. Ser vi på skolen og alt som dertil hører, under denne synsvinkel, forstår vi at den er menneskeskabt, – og dermed vel også til at forandre.

Skolen opfattes også som et produkt af menneskelige handlinger inden-

for den skolehistoriske forskning, handlinger der er foretaget gennem nogle hundrede år og betinget af skiftende samfundsmæssige forhold og vilkår. Skolehistorien og den pædagogiske sociologi beskæftiger sig ikke bare med samme genstand, de forholder sig også til genstanden på beslægtet vis. Den pædagogiske sociologi indeholder desuden en række problemstillinger og forskningsresultater om det komplekse spild eller den gensidige afhængighed mellem skole og samfund. Overføres disse som hypoteser på et historisk materiale kan betingelserne for skolens oprettelse og udvikling blive mere synlige, – de kan virke inspirerende på den skolehistoriske forskning. Endelig behandler Hans Dorf de sidste 25 års udvikling. Det er således flere grunde til at anmelde bogen i Uddannelseshistorie 86.

Den side af skolens virksomhed som nogen vil bidrage med en forklaring og forståelse af, er de samfundsmæssige betingelser for »*individernes samfundsmæssiggørelse*«. Samfundsmæssiggørelsen har været og er forskellig i forskellige samfund. Og mennesket må samfundsmæssiggøres, – menneskets forskellige potentialer må socialiseres for at det kan blive et menneske. Hans Dorf mener at i dagens Danmark er det vigtigt at beskæftige sig med hvorledes individerne samfundsmæssiggøres så de kan bidrage til udvikling af demokratiet. Og med dette udgangspunkt henter Hans Dorf stof fra de sidste 20 års uddannelsessociologiske forskning, (s. 24-26 og s. 29-30).

Vi føres gennem kapitler om forholdet mellem samfund, stat og skole, om uddannelses- og skolepolitiske hovedtemaer, om skolen som organisation, den sociokulturelle baggrund og skolens virksomhed og om datalærens indførelse i folkeskolen, – et pædagogisk-sociologisk eksempel. Undervejs bliver vi indført i centrale begreber og teorier, f.x. om human capital, om man-power og om herredømmeforhold. Desuden får vi viden om frugtbare drøftelser af mange forhold, – f.x. af lighedsdebatten, af ændringerne i lærerbevidstheden, af sparepolitikken og af de sociale forandrings betydning for skolens arbejde. Særlig givende er efter min opfattelse drøftelserne af kvalifikationsbegrebet og kvalifikationskravenes udvikling i de sidste 25 år, s. 84-104, og af skolens betingelser og virksomhed. Skolen har et individorienteret formål, en bureaukratisk organisation, et relativt rigid regel- og kontrolsystem og dens funktion er at videreføre samfundet, på mere end en måde et hus i splid med sig selv, (s. 116-24 og s. 155-61).

Men bogen har efter min opfattelse også nogle mangler. Hans Dorf skriver s. 24, at en introduktion af denne art burde give et overblik over

de problemstillinger den uddannelsessociologiske forskning omfatter, – hvad med de problemstillinger denne forskning har ladet ligge eller kun behandlet sparsomt? I drøftelserne af skolens sorteringsfunktion behandles f.x. de sociale lag grundigt, køn mere sparsomt, medens betydningen af kategorier som geografisk tilhørsforhold, alder og race ikke er inddraget. Skyldes dette ikke forskningens utilstrækkelighed, – kategorierne er centrale nok i dagens Danmark.

Og så bliver drøftelserne til tider tunge og abstrakte, f.x. drøftelserne af de ændrede kvalifikationskrav s. 90-94. Inddragelse af mere konkret dansk stof kunne have hjulpet derpå.

Helhedsindtrykket er at bogen er interessant og inspirerende. Hans Dorf citerer s. 46 Durkheim: »Man erkender gerne at opdragelsen i Rom og Grækenland som eneste formål havde at skole grækere og romere og følgelig var solidarisk med en række politiske, moralske, økonomiske og religiøse institutioner. Men det behager os at tro, at vor moderne opdragelse undgår denne fælles lov.« Bogen påviser at vi ligeså godt kan opgive denne behagelige tro.

Ellen Nørgaard

Torben Weinreich: Det kan jeg ikke huske! Om skolen i 1950'erne *Serien: En anden historie. Høst & Søn 1985. – 62 sider.*

Trods kildekritiske betænkeligheder har skolehistorikere ikke så sjældent inddraget erindringslitteratur. Ingen vil undvære disse glimt af personlig oplevelse. Og ingen vil undvære denne indsigt i skolens hverdag på græsrodsniveau.

Erindringer om skoleliv i 1950'erne er der ikke mange af. Man kan nævne Johannes Møllehaves erindringer (Fra myrens fodsti [1975] og Så forskellige sind [1978]). Disse begrænser sig imidlertid væsentligt til gymnasieskolen. Torben Weinreichs bog, derimod, belyser folkeskolen i denne periode. Allerede af den grund yder den et kærkomment bidrag til vor viden. Den fastholder et kompleks af erindringer, som deles af de flestenulevende danskere, men som endnu kun i få tilfælde er gjort offentligt tilgængelige.

Forfatteren skildrer sin skoletid på Ordrup Skole i Charlottenlund fra august 1952 til juni 1961, dvs. fra første klasse til mellemskoleeksamen. Skolens interiør, læremidler, lærerne, samspillet mellem eleverne, pen-

sumkrav, straffeforanstaltninger og prøver beskrives levende og anskueligt. Ind imellem er tilføjet vurderende refleksioner, hvor forfatteren sammenligner folkeskolen den gang og nu. Vurderingerne er klogt afbalance- ret. På den gamle folkeskoles kreditside anføres eksempelvis, at den i modsætning til nutidens skole var kendetegnet af en ro, der var til gavn for de svageste elever. – Omvendt taler det til fordel for nutidens skole, at »Den Store Virkelighed«, dvs. verdensbegivenhederne, ikke holdes uden for undervisningen. Noget værdifuldt er gået tabt, men noget mindst lige så værdifuldt er kommet i stedet.

En fængslende og klog lille erindringsbog!

K. E. Bugge

Ungdomskultur. Årbog for ungdomskulturforskning 1985. *Bogen. 232 sider med illustrationer.*

I 1973 besluttede Statens humanistiske Forskningsråd, at man i en fireårig periode ville prioritere »*ungdomsforskning*« højt, og som følge heraf blev »Sekretariatet for Ungdomsforskning« etableret. I de følgende år arrangerede sekretariatet nogle seminarer og udsendte nogle publikationer, der efter min mening var temmelig spredt fægtning. Mit indtryk af hele det initiativ er, at det savnede klare mål og faste rammer – derfor blev resultaterne så få. I den afsluttende publikation *Ung i Danmark (1978)* tog *Henning Salling Olesen* i et kort indlæg stilling til den da kendte ungdomsforskning: Der blev forsket i alverdens ting, som ungdommen var blandet ind i, men meget lidt i ungdommens samlede liv. Han karakteriserede forskningsaktiviteten som »*aspektforskning*« og hævdede bl.a., at uddannelsesforskningen ikke ville nå rigtige eller brugbare resultater på dette felt, før den var baseret på »*en forståelse af ungdommen som subkultur eller hvad man nu foretrækker at kalde det*«.

I et senere mere omfattende initiativ fra Det humanistiske og Det samfundsvidenskabelige Forskningsråd vedrørende uddannelsesforskning (1981-84), hvor der virkelig var styr på tingene, og hvor *Henning Salling Olesen* iøvrigt spillede en mere aktiv rolle, indgik ungdomskulturen som et vigtigt felt. Men ungdomskulturen var dog i forhold til selve initiativet noget perifert. Vi skal helt frem til 1985, før der bliver satset på en selvstændig ungdomskulturforskning.

Det humanistiske Forskningsråd har ansat *Joi Bay, Kristen Drotner* og

Lilli Zeuner for en treårig periode, og de danner i forening med andre Initiativgruppen vedrørende Ungdomskulturforskning. Årbog for ungdomskultur-forskning er den første manifestation fra denne kreds og skal ses som et forsøg på at skabe fodfæste i Danmark for ungdomskulturforskningen. Årbogen omfatter 7 egentlige artikler, en bred oversigt over dansk ungdomskulturforskning, der er historisk anlagt, en anmeldelsessektion og en bibliografi 1984-85, der er en videreførelse af Karen E. Florentsens fra samme år.

I den glimrende kortfattede oversigt over hidtidig dansk forskning på området gør redaktionen opmærksom på, at dette initiativområde ikke som f.eks. kvindeforskningen og forskning i arbejderbevægelsens historie har nære forbindelse til folkelige bevægelser, og på at der i Danmark ikke findes et stabilt forskningsmiljø. Der er derimod en betydelig interesse for området i offentligheden. Intentionen er altså at skabe et gennembrud for et nyt forskningsområde.

Historien gentager sig imidlertid denne gang. Allerede i denne første årgang er artiklernes fællesskab begrænset, hvilket jo også var tydeligt i initiativet 1973-78. Det er ikke noget problem for læserne, der denne gang kan glæde sig over en række gode artikler om vigtige emner, men det er det nok for redaktionen, der vil skabe indtryk af at være et helt regiment (jfr. Frits Jürgensen). Der er mærkelig nok ikke en præsentation af forskerne og deres tidligere arbejder – det kunne nok være nyttigt, når et nyt forskningsmiljø skal etableres.

Den historiske dimension er fremtrædende i Jens F. Jensens urovækkende bidrag om rockvideoernes udviklingshistorie, i Anne Scott Sørensens om ændringer i den kvindelige pubertet og i Kirsten Drottners undersøgelse af forholdet mellem unge og æstetik. I Joi Bays artikel åbnes for en spændende diskussion af stil og sprog som kilder. I de nævnte artikler kastes nyt lys over vigtige sammenhænge. Det afsluttende bidrag fra Lilli Zeuner er derimod skuffende. Hendes lille stykke om kulturteori er så knapt og så snævert sociologisk, at det næppe siger mange noget. Det er iøvrigt bemærkelsesværdigt, at dansk etnologi slet ikke er repræsenteret i årbogen.

Søren Ehlers

Karen E. Florentsen: Unge og ungdomskulturer.

Litteraturoversigt 1980-85. Udg. af Initiativgruppen vedr. ungdomskulturforskning. 1985.

Når ungdomskulturforskerne har en udtalt interesse i en historisk tilgang til problemerne, er det forbavsende, at den bibliografi for perioden 1980-85, der er et resultat af initiativet, kun omfatter få historiske undersøgelser. Gruppen »Ungdommens historie – ungdoms og ungdomskultur før 1970« er ganske lille. Det fremgår af bibliografiens forord, at man har søgt dybere end sædvanligt, fordi målet bl.a. har været at få registreret de mange rapporter, undersøgelser og afhandlinger fra kommuner, amter, firmaer og læreanstalter, der normalt ikke kan findes på bibliotekerne. Karen E. Florentsens bibliograf er derved blevet et overordentlig nyttigt værktøj for enhver, der beskæftiger sig med unge og ungdomsproblemer.

De historiske undersøgelser er imidlertid få som nævnt, og forklaringen synes at være, at man f.eks. på læreanstalterne er gået udenom de historiske institutter, og at institutionelle indgange som skole, arbejdsmarked, uddannelsessystem og familie er udeladt, – udgangspunktet er altså de unge selv. Man kan notere sig, at unge her er defineret som 14-24 årige – tilsyneladende bliver vores ungdomsbegreb stadig mere omfattende.

Søren Ehlers

Sven Mørch: At forske i ungdom.

*Et socialpsykologisk essay.
Rubikon. 330 s. 1985.*

For blot ganske få år siden var det meget begrænset, hvad man kunne finde i gruppen 30.1664 (Unge som samfundsgruppe, ungdomskultur, ungdomsoprør, subkulturer m.v.) på danske biblioteker. Nu vokser den hastigt. Hos Sven Mørch kan man læse en skarp kritik af det teoretiske grundlag for den aktuelle ungdoms- og ungdomskulturforskning. Han diskuterer ungdomsbegrebet hos en række forskere, han kommer med indvendinger mod Birminghamskolen, narcissismeteorier, den æstetiske tilgang o.s.v. Selv tilhører Sven Mørch gruppen af kritiske psykologer, og han retter en række vældige slag mod en række forskere, hvoraf hovedparten er ukendte her i landet. Hans egentlige ærinde er imidlertid ikke ungdommen og ungdomskulturerne, men derimod socialpsykologiens udvik-

ling som videnskab. Det betyder, at størsteparten af bogen ikke har uddannelseshistorisk interesse.

Bogens værdi i vor sammenhæng er, at den er den mest omfattende introduktion til området, der kan fås på dansk. Det er imidlertid et hårdt job at gennemlæse de mange »kritikker«, definitioner og introduktioner – så hårdt – at jeg har spekuleret over, hvem forfatteren egentlig skriver til. Skriver han direkte til et bedømmelsesudvalg? En uheldig sats, mange trykfejl og et meget mangelfuldt register gør det ikke nemmere for læseren.

Sven Mørch kræver forudsætninger af sine læsere, og jeg er ikke i tvivl om hans kompetance, men der er ingen helhed i bogen for læseren. Jeg tror, at de fleste læsere med uddannelseshistoriske interesser vil kunne have stor glæde af bogen, hvis de benytter den som opslagsværk. Sven Mørchs bog har ydermere det fortrin, at den historiske dimension er central for forfatteren, der med forbavsende sikkerhed udtaler sig om det historiske forløb.

Søren Ehlers

Nyt og Noter

Verdenskongres om uddannelsesforskning

»The international standing conference for the History of Education« afholdt sin 8. kongres i Parma fra den 3. til 6. september 1986. Knap 150 personer deltog fra 23 lande, fra øst og vest, nord og syd. Italien, Spanien og USA var stærkest repræsenteret med henholdsvis 28, 20 og 13 deltagere. Fra Danmark deltog kandidatstipendiat Ning de Coninck-Smith, Institut for dansk Skolehistorie ved DLH og undertegnede, fra samme institution.

Kongressens tema var tvunget skolegang indførelse, udvikling og udbredelse i en historisk sammenhæng. Temaet var opdelt i 6:

Debat om tvungen skolegangs indførelse, udvikling og udbredelse.

Tvungen skolegangs betydning og konsekvenser for lærere og elever.

Skolebygninger, skoleprogrammer og undervisningsmetoder efter tvungen skolegangs indførelse.

Tvungen skolegangs sociale og økonomiske betydning.

Forskning vedrørende tvungen skolegang og statistik og metode.

Tvungen skolegang, reformer og nye tendenser.

Deltagerne havde på forhånd indsendt et papir i tilknytning til et af temaerne. Papiret blev fremlagt i den gruppe der var samlet om temaet til ros og ris. Alle papirerne var samlet og trykt, – i 4 bind, som desværre først forelå ved kongressens åbning.

De mange bidrag og diskussioner gav indtryk af at forskningen i de lande der var repræsenteret var rig og forskelligartet og affødte overvejelser over hvorvidt udviklingen er typisk eller egenartet i ens eget land og hvad baggrunden herfor kan være. Og samtidig fik man lejlighed til at inddrage de metodiske og teoretiske problemer man går og vender til daglig.

Parma var smuk og den italienske sensommer dejlig. I 1987 afholdes kongressen i Ungarn i september måned.

Ellen Nørgaard

Arkitekt Hans Henning Hansens arkiv på Danmarks Pædagogiske Bibliotek

I december 1985 fik Danmarks Pædagogiske Bibliotek overdraget et arkiv af boet efter arkitekt Hans Henning Hansen.

Dette arkiv er i uddannelseshistorisk sammenhæng særdeles interessant, idet det rummer tegninger og kommentarer til en meget stor del af de byggesager, der vedrører nybyggeri og større ombygninger inden for folkeskolen i perioden 1945-1985.

Det skyldes, at arkitekt Hans Henning Hansen, der tog afgang fra Kunstakademiet i 1940, allerede i 1945 blev ansat som rådgivende arkitekt i undervisningsministeriet. Og da dette ministerium med virkning fra 1. januar 1976 oprettede Den Centrale Rådgivningstjeneste for Skolebyggeri, som fik til opgave at yde kommunale organisationer, amtsråd og kommunalbestyrelser rådgivning med hensyn

til tilrettelæggelse, udformning og gennemførelse af skolebyggeri, blev tjenesten ganske vist henlagt til ministeriets byggedirektorat, men det blev ministeriets konsulent, Hans Henning Hansen og hans tegnestue, der udøvede den tekniske rådgivning helt frem til udgangen af 1984, hvor rådgivningstjenesten blev nedlagt som led i ministeriets sparebe- stræbelser.

Har man stiftet bekendtskab med Hans Henning Hansen gennem de mange publikationer, der inden for små ti år udkom fra rådgivningstjenesten, eller som foredragsholder i Selskabet for Dansk Skolehistorie, forelæser ved Institut for Dansk Skolehistorie eller forfatter til artikler i pædagogiske fagblade, kan man næppe være i tvivl om, at han var en erfaren mand, der som bekendt er god at gæste.

Ikke alene havde han erfaring gennem de mange skolesager, der siden 1945 passerede hans bord, men denne erfaring var suppleret med en interesse for og et arbejde med det indhold, som bygningerne skulle danne ramme om. Gennem læsning og rejser var han kendt med de pædagogiske strømninger i ind- og udland og med folkeundervisningens historiske udvikling. Hans medarbejder gennem de senere år, arkitekt Per Olsen, fortalte ved overdragelsen af arkivet, at Hans Henning Hansen gjorde meget ud af at sætte sig ind i de pædagogiske tanker, der lå bag et skolebyggeri. Og drejede det sig om ombygning af eksisterende bygninger, søgte han tilbage og prøvede, om nogle af de oprindelige ideer var bæredygtige og kunne indpasses i den nye situation.

Dette vil kunne bekræftes, når man dykker ned i det omtalte arkiv og finder kommentar-erne frem.

Naturligvis drejer de sig om tekniske for- skrifter, æstetiske hensyn og bygningskon- struktioner – men ikke kun det. Hensynet til den undervisning og det liv, der skal finde sted i bygningerne, er tydeligt nok et centralt

punkt også for den rådgivende arkitekt.

Det kan meget beklages, at denne institu- tion blev sparet væk. Under kommunalrefor- mens decentralisering stod den som et stort set gratis tilbud om råd og vejledning til de lokale myndigheder – og muliggjorde derved en central erfaringsindsamling og -formidling, uden at det gik ud over det lokale selvstyre.

Ved lukningen blev det ganske vist pointe- ret, at arkitekt Hans Henning Hansen og hans tegnestue fortsat ville yde rådgivning og tek- nisk bistand, men at det måtte ske på de loka- le myndigheders bekostning. Hans Henning Hansen nåede næppe selv rigtigt at se virknin- gen af denne ændring, idet han døde i 1985. Hans tidligere nævnte medarbejder, arkitekt Per Olsen fører rådgivningsarbejdet videre, men anmodningerne om hjælp er sikkert dalet efter betalingsændringen.

Det var Hans Henning Hansens ønske, at arkivet skulle overdrages til Danmarks Pæda- gogiske Bibliotek eller Institut for Dansk Skole- historie, som stod hans hjerte nær, for han ønskede, at oplysningerne der var samlet deri, skulle være tilgængelige ikke alene for en fort- sat rådgivningsvirksomhed, men også for in- teresserede skolehistorikere. Heller ikke dette nåede han at realisere, men heldigvis fulgte hans arvinger og hans medarbejdere ham i dette ønske, og arkivet blev overdraget til re- præsentanter for de to institutioner og anbragt på Danmarks Pædagogiske Bibliotek, hvor det er placeret i et særligt magasin. Arkivet fylder 80 reolmeter tæt pakket med arkivæsker inde- holdende læg med de enkelte byggesager.

Hver æske og hvert læg er forbilligt mar- keret med sagsnumre. På sagens omslag er no- teret sagsforløb og bilagsindhold. Der er ligele- des noteret henvisninger til andre sagsnumre, hvis den enkelte lokalitet i denne 40 års perio- de har været igennem flere byggesager, hvad ganske mange har.

I et tilhørende kartotek er sagerne ordnet alfabetisk efter stednavn – skole, sogn, kom- mune – og et opslag der giver henvisning til

de sagsnumre, arkivet rummer om den enkelte lokalitet.

Et andet kartotek er ordnet efter arkitekternes navne.

I en accessionsprotokol, der også ligger i arkivet, er hver ny sag opført med rubrikker for dato, bygningens art, lokalitet, arkitekt m.v. Der er således mange indgange til arkivets oplysninger, der uden tvivl er en enestående kilde til studier af folkeskolens byggeprogram i perioden efter anden verdenskrig.

Materialet kan naturligvis ikke hjemlânes, men til skolehistorisk forskning kan det efter aftale med undertegnede benyttes på Dan-

marks Pædagogiske Bibliotek, Lersø Parkalle 101, 2100 København Ø. – tlf. 01 29 82 11.

Christian Glenstrup
forskningsbibliotekar, mag.art.

Hans Henning Hansen: Skolebyggeri gennem skiftende tider.

Årbog for Dansk Skolehistorie, 11. årg., 1977, s. 106-115.

Hans Henning Hansen: Central rådgivning for skolebyggeri.

Uddannelse, 9. årg., 1976, s. 612-622.

Skolemuseum i Horsens

Sammenlægning af to byskoler til én, og kommunens salg af den anden, blev den indirekte start til et skolehistorisk projekt i Horsens i 1984.

Siden 1874, hvor der i forbindelse med Danmarks Lærerforenings jubilæum blev lavet en stor udstilling på Horsens Museum, har der været gjort flere forsøg på at etablere en skolestue med tilhørende museum, uden at det dog blev til noget.

Ved salget af skolen, stod man pludselig med et overskud af gamle skolesager, som skulle opbevares. Her var endelig en mulighed for at realisere planerne om et skolemuseum og et udvalg blev nedsat. Udvalget kom til at bestå af formanden for skolekommissionen, viceskolelederen, museumsinspektøren og 3 lærere, hvoraf den ene er pensioneret.

Rammerne for det videre arbejde blev ret hurtigt fastlagt. Vi stiller mod 4-5 klasseværelser i en ældre byskole i Horsens, der vil blive brugt til »Den gamle Skolestue«, som er et historisk værksted, en skolehistorisk udstilling i 2-3 rum samt magasin og registreringsrum i det sidste. Genstandene indsamles og registreres under Horsens Museum, som garanti for

giverne. De pædagogiske aktiviteter sorterer derimod under skoleforvaltningen.

Undertegnede 2 lærere har i skoleåret 85/86 og igen i 86/87 hver fået tildelt 5 skematimer til at arbejde med etableringen. Det første år indsamledes ca. 10.000 genstande som løbende er blevet registreret af 2 langtidslidende. Skolestuen fra 1930'erne er blevet etableret, og vi har haft de første skolekasser på besøg, dels for at afprøve nogle ideer, dels for at få erfaring med elevernes oplevelse af besøget på de forskellige klassetrin. På denne baggrund arbejder vi nu med fremstilling af det undervisningsmateriale, som skal bruges ved forberedelsen og gennemførelsen af besøget. Det er tanken, at læreren selv skal kunne gennemføre undervisningen i »Den gamle Skolestue« ud fra de tilsendte materialer.

De nuværende rammer består af 3 midlertidige klasseværelser og giver derfor ikke mulighed for udstillingsvirksomhed i det omfang samlingen berettiger til. Når lokalesituationen til sin tid falder på plads, vil skolemuseet også blive åbnet for offentligheden. Der har været udvist særdeles stor interesse for projektet fra mange sider, hvilket betyder, at efteråret 1986

er tæt belagt med arrangementer i »Den gamle Skolestue« for både børn og voksne. Selv om skolestuen oprindelig var tænkt som et historisk værksted for skoleelever, har den vist sig også at have en kraftig appel til det voksne publikum, der selv har oplevet en skolegang, som havde mange lighedspunkter med 30'ernes skole.

Vi har store forventninger til, at den brede opbakning projektet har fået udmøntes i en tilsvarende good-will fra de bevilgende myn-

digheder, og vi vil i løbet af kort tid kunne skabe et skolemuseum i Horsens, som ikke kun vil have lokal interesse, men som også vil være en nyskabelse inden for kredsen af de nuværende skolemuseer med kombinationen af en arbejdende byskolestue og en skolehistorisk udstilling.

Jens Houmann og Niels Kolind

Projektets kontaktadresse er: Niels Kolind, Juvelvej 52, 8700 Horsens

Dansk Friskoleforening holder jubilæum

Dansk Friskoleforening fejrer i år sit hundredeårs jubilæum, idet foreningen blev stiftet den 16. november 1886 i Fredericia. I den anledning udsender foreningen to publikationer: Artikelsamlingen **Fri Skole – en levende tradition** med bidrag af Eva Auken, Margaretha Balle-Petersen, Hanne Engberg, Eilif Frank, Ejvind Larsen, Aksel Nielsen, Vilhelm Niel-

sen, Gunhild Nissen, Vagn Skovgaard-Petersen og Niels Thomsen samt **Friskolelæreres Livsvilkår. 26 breve fra 1881**. Bearbejdet og kommenteret af Dorte Thirslund.

Begge bøger, der vil blive anmeldt i årbogens 1987-udgave, forhandles af Dansk Friskoleforening, Princes Havevej 11, 5600 Fåborg.

S.E.

Forskning vedrørende ungdomskultur

Den kreds, der står bag udgivelsen af forskningsårbogen *Ungdomskultur*, – se anmeldelsen – er stærkt interesseret i at formidle forskningsresultater fra feltet. Man kan skrive

til **Initiativgruppen vedrørende ungdomskulturforskning, Kriminalistisk Institut, Sankt Peders Stræde 19, 1453 København K.** og ringe på tlf. **01 15 21 66 lokal 444**

Faste medarbejdere ved Institut for dansk Skolehistorie, maj 1986. Fra venstre ses lektor Ellen Nørgaard, professor Vagn Skovgaard-Petersen, lektor Ingrid Markussen og assistent Kirsten Rohde.

Institut for dansk skolehistorie

Undervisning og eksamen i disciplinen den danske skoles historiske udvikling og aktuelle situation (kandidatstudiernes 2. del) har i det forløbne år været varetaget af **Søren Ehlers** og **Ellen Nørgaard**. **Lejf Degnbol** og **Vagn Skovgaard-Petersen** har stået for kursusundervisning i emnet undervisningsplaner, og **Søren Ehlers** har – sammen med **Helge Gamrath** fra Historisk Institut – undervist på kursus om skolehistorie og socialhistorie som lokalhistorie.

Ingrid Markussen har fra 1.8.1985 haft et etårigt stipendium fra Humanistisk Forskningsråd til studier i befolkningens skrivedygtighed i 17-1800-tallet. Som forskningsrådsstipendiat har Instituttet haft tilknyttet **Peter Berliner**, der gennem projektet Skole i Grønland og den tredje Verden forsøger at forklare udviklingsproblemer i den grønlandske skole i dag. Som et foreløbigt resultat foreligger afhandlingen Skole og udvikling.

Medarbejderne – såvel de fastansatte som de tilknyttede stipendiater – har i årets løb skrevet artikler inden for deres særlige studieområder. Som et større arbejde til undervisningsbrug foreligger nu trykt *Skole i Danmark 1500 til 1980erne* (Systeme). Det er et historisk kildehæfte med mange tekster og billeder samt en fyldig indledning på 75 sider, skrevet af **Harry Haue**, **Ellen Nørgaard**, **Johnny Thiedecke** og **Vagn Skovgaard-Petersen**.

Takket være hjælp fra amtskonsulenterne for folkeskolen er foretaget en undersøgelse af, hvilke af de fungerende folkeskolebygninger der er de ældste. Endnu mangler enkelte oplysninger.

Instituttet er ved undertegnede repræsenteret i det udvalg, der skal stille forslag om fremtiden for de skolehistoriske museums-samlinger i Danmarks pædagogiske Bibliotek.

August 1986

Vagn Skovgaard-Petersen

Selskabet for dansk skolehistorie

Årsmødet blev 9. november 1985 holdt på Herlufsholm. Stedets historie blev fortalt af rektor **Gert Olsen**, der også foreviste kirke og skole. Rundgangen sluttede med modtagelse i forstanderboligen, hvor forstander, **kammerherre Aage Wolff-Sneedorff og frue** var værter for et stortartet traktement.

Ved generalforsamlingen blev til styrelsen genvalgt **Eilif Frank, Svend Arne Jensen, Erik Nørr og Vagn Skovgaard-Petersen**. Styrelsen konstituerede sig derefter med **Robert Hellner** som kasserer, **Vagn Hansen** som sekretær, **Viggo Witt-Hansen** som næstformand og undertegnede som formand. **Søren Ehlers** blev valgt som redaktør af årbogen 1986.

Selskabet har i årets løb udsendt Uddannelseshistorie 1985, – heri blandt andet et interview med tidligere undervisningsminister **K. Helveg Petersen**, en artikel om danskfagets historie i folkeskolen af **Flemming Conrad** og en artikel af **Lejf Degnbol** om folkeskolens undervisningsplaner.

En stor opgave er blevet løst med færdiggørelsen af filmen Den danske landsbyskole, som Selskabet kunne præsentere ved en reception i Den fynske Landsby den 3. juni i år. Filmen er en bearbejdning af den stumfilm af samme navn, der i 1950 blev fremstillet af skolecentralen for Odense og Assens amter. Der er nu indlagt tale, filmen er forkortet til en lille halv times varighed, der er udarbejdet en folder med supplerende oplysninger. Filmen distribueres af Statens Filmcentral, den er produceret af Orion Film. Det forberedende arbejde er udført af et udvalg, hvis medlemmer var **Viggo Land, Frans Bay, Jens Th. Uldall, Jørgen Sønderhousen, Robert Hellner, Ebbe Larsen** og undertegnede. Til fremstillingen har Selskabet modtaget fondsstøtte.

I en henvendelse til undervisningsministeren i efteråret 1985 bad Selskabet om, at der måtte blive stillet en særlig bevilling til rådighed for Danmarks pædagogiske Bibliotek til konservering og ajourføring af de skolehistoriske samlinger, der findes i biblioteket. I skrivende stund er der nedsat et udvalg, hvori bl.a. DpB, Lærerhøjskolen og Selskabet er repræsenteret. Opgaven er at stille forslag om de nævnte samlingers fremtid.

Selskabet har efter ansøgning modtaget 12000 kr. af Gymnasieskolernes Lærerforening til udgivelse af en registratur over gymnasiearkiver inden for det sjællandske landsarkivs område. Arkivar **Erik Nørr** vil forestå udgivelsen.

Til orientering for Selskabets medlemmer udsendte styrelsen et nyhedsbrev i maj i år.

August 1986

Vagn Skovgaard-Petersen

Navneregister for årgang 1986

Ved Finn Guldager

- Andersen, A. s. 34
Andersen, K. B. s. 13
Andersen, Lars s. 79
Appel, Jacob s. 56, 58
- Balle, Nicolai s. 52
Barfod, A. s. 61 f, 65
Bay, Frans s. 188
Bay, Joi s. 178
Begle, E. G. s. 69
Berg, Christen s. 54
Berliner, Peter s. 187
Bertelsen, Rasmus s. 34
Birket-Smith, S. s. 148
Bjerregaard, Ritt s. 87
Blaksten, Magnus s. 7
Bojesen, Frede s. 33
Boldsen, Mads s. 45
Borgbjerg, F. J. s. 58
Brammer, G. P. s. 167
Brandes, brødrene s. 38
Bruner, J. S. s. 78
Brynskov, Bjørn s. 11
Brøndsted, Johs. s. 9
Bugge, K. E. s. 178
Bukdahl, Jørgen s. 164
Bundgaard, Agnete s. 73 f
Bundgaard, Svend s. 72
Børresen, C. L. s. 167
- Christensen, Find s. 87
Christensen, H. C. s. 39
Christensen, Hans Jepsen s. 58
Christensen, J. C. s. 32, 54
Christensen-Stadil s. 34
Christiansen, Bent s. 73 ff
Collin s. 148
- Conrad, Flemming s. 188
Cort, Jørgen s. 77, 79
- Dal, Anders Povlsen s. 36
Dam, Poul s. 168
Degnbol, Lejf s. 187 f
Dewey, John s. 69
Dienes, Z. P. s. 71
Dieudonné s. 72
Dige, Jens s. 51
Dolleris, Anton s. 149
Dorf, Hans s. 175 f
Drengsgaard, Jens s. 51, 63
Drewsen s. 108
Drotner, Kristen s. 178
- Ehlers, Søren s. 179 ff, 185, 187 f
Ehrencron-Müller s. 148
Erslew, Th. H. s. 148 f
Engberg, Hanne s. 164 f
- Florentsen, Karen E. s. 179 f
Frank, Eilif s. 188
Frederik VI s. 51
Frege, Gottlob s. 68
- Gad s. 40, 42
Gamrath, Helge s. 187
Geismar, Oscar s. 57
Glenstrup, Christian s. 184
Grundtvig, N. F. S. s. 124
Grønsved, Winnie s. 86
- Hage, Christoffer s. 38
Hanghøj, Peder Mortensen s. 51
Hansen, Bodil K. s. 22
Hansen, Christoffer s. 51

- Hansen, Hans Henning s. 182 f
 Hansen, Hans Jørgen s. 51
 Hansen, Svend Aage s. 66
 Hansen, Vagn s. 188
 Harbsmeier, Eberhard s. 123 f
 Hatting, Jørgen s. 171 f
 Hauch, C. s. 146
 Haue, Harry s. 12
 Hegermann-Lindenchrone s. 13
 Heinesen, Knud s. 87
 Hellesen, Jette Kjærulff s. 175
 Hellner, Robert s. 188
 Hendriksen, G. s. 61
 Henriksen, Elisabeth (Spæt) s. 170
 Hessilt, Ole s. 51
 Hilden, Adda s. 145
 Holbech, J. s. 146
 Holm, R. J. s. 18
 Holt, Paul s. 9
 Houmann, Jens s. 185
 Hvas, Søren Lodberg s. 118 f
 Højfeldt s. 41
 Hørup, Viggo s. 38
- Jacobsen s. 28
 Jacobsen, Jacob L. s. 51
 Jensen, Axel s. 51, 60, 63
 Jensen, Jens F. s. 179
 Jensen, Kjeld s. 43
 Jensen, L. G. s. 51
 Jensen, Svend Arne s. 188
 Jeppesen, Johs. s. 51
 Jepsen, Herluf s. 51
 Johannessen, Erik s. 77, 79
- Kampmann, Tage s. 169
 Kjersgaard, Erik s. 171
 Knudsen, Jakob s. 38, 42
 Kold, Christen s. 164 f, 169
 Kolind, Niels s. 185
 Koppel, Valdemar s. 9
 Kristensen, Erik s. 73 f
 Kruchow, Chresten s. 171
 Kytä, Eeva s. 77
 Kaalund-Jørgensen, F. C. s. 61
 Kaas s. 32
- Land, Viggo s. 188
 Larsen, Helge s. 9 ff
 Larsen, Vagn Ytte s. 169
 Lauritsen, Jens Mikkelsen s. 51
 Lichtenberg, Jonas s. 76, 79
 Lindhardt, P. G. s. 98
 Lund, Morten s. 17 f
 Lund, Søren Morten(sen) s. 19
- Madsen-Vorgod s. 28
 Magne, Oluf s. 79
 Malmberg, Allan Christiansen s. 79
 Markussen, Ingrid s. 95 ff, 187
 Marstrand, Otto s. 169
 Mejlgaard, Chr. s. 51, 63
 Monrad, D. G. s. 52
 Mortensen, Ludvig s. 58
 Mousten, Niels s. 23
 Munch, P. s. 43
 Munksgaard, Knud s. 169
 Mynster, J. P. s. 52
 Møllehave, Johannes s. 177
 Møller, Niels s. 43
 Mørch, Sven s. 180
- Neergaard, Niels s. 32
 Nielsen, Anton s. 42
 Nielsen, Helge s. 98
 Nielsen, M. C. B. s. 55
 Nielsen, Mads s. 44
 Nielsen, N. J. s. 58
 Nielsen, Niels Stegger s. 51, 58
 Nielsen, Otto A. s. 51, 63
 Nielsen, Zacharias s. 42
 Nonne, Q. s. 43
 Nørgaard, Ellen s. 9, 170, 177, 182, 187 ff
 Nørr, Erik s. 173 f, 189
- Odgaard, Peder s. 25
 Olesen, Henning Salling s. 178
 Olsen, Erling s. 13
 Olsen, Gert s. 188
 Olsen, P. Chr. s. 44
 Olsen, Per s. 183
 Olsen, Stig Mellin s. 79
 Ostenfeld, Harald s. 52

- Paludan-Müller, K. s. 61
 Pedersen, Jacob V. s. 84
 Pedersen, Søren s. 113
 Pestalozzi, J. H. s. 167
 Petersen, K. Helveg s. 169, 188
 Petersen, Th. s. 84
 Piaget, Jean s. 69 f
 Pietras, Jens s. 169
 Pinstrup, Hans s. 57
 Pio, Friederikke s. 166 f
 Pontoppidan s. 39
 Pontoppidan, Erik s. 100
 Pontoppidan, Henrik s. 39
 Pontoppidan, Morten s. 39

 Quistgaard, Johan s. 130 ff

 Raphael, Clara s. 146
 Rasmussen, Erik s. 9
 Ravn, Christian s. 32, 42
 Reenberg, Morten s. 99
 Rindung, Ole s. 72 ff
 Roerup, Søren s. 170
 Runge, Jens s. 169
 Russel, Bertrand s. 68
 Rydstrom, Jørgen s. 87
 Rønn, Eva s. 66
 Rørdam, Skat s. 52

 Saxild s. 31
 Schwartz, Athalia Theopilia s. 145 ff
 Skovgaard-Petersen, Vagn s. 50 ff, 173, 187
 Skovmand, Roar s. 54
 Spæt Henriksen s. 170
 Steenstrup, Carl s. 168
 Stenholdt, Simon Michelsen s. 99 f

 Stephansen, Ebbe s. 51, 60
 Stone, Lawrence s. 95
 Storm, Edward s. 171
 Suppes, Patrick s. 68
 Sveistrup s. 32
 Svendsen, Nicolai s. 58
 Sønderhousen, Jørgen s. 188
 Sørensen, Anne Scott s. 179

 Thiedecke, Johnny s. 187
 Thomsen, Carl s. 52
 Thyregod, C. A. s. 42
 Trier, Ernst s. 166

 Uldall, Jens Th. s. 188
 Ussing, Carl s. 148

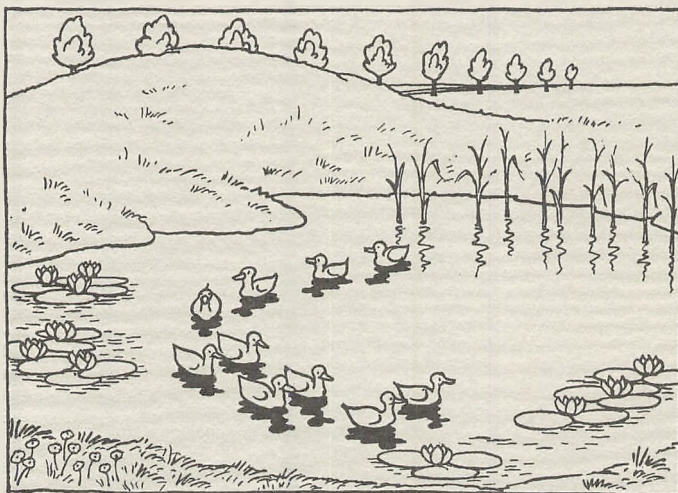
 Velsing-Rasmussen s. 79
 Vied s. 44
 Villumsen, Bertel s. 51

 Weiersøe, Severin s. 113
 Weinreich, Torben s. 177
 Werner, Tage s. 79
 Wingender, Nete Balslev s. 109 ff
 Winther, Jens s. 171
 Witt-Hansen, Viggo s. 188
 Wolff-Sneedorff, Aage s. 188
 Worm, Pauline s. 145, 149

 Ytte Larsen, Vagn s. 169

 Zahrnt, Heinz s. 123
 Zeuner, Lilli s. 179

 Ørsted, A. S. s. 65

1) $1 + 1$	$2 + 2$	$4 + 2$	$1 + 4$
$2 + 1$	$3 + 3$	$4 + 3$	$8 + 1$
$1 + 2$	$3 + 2$	$3 + 4$	$3 + 5$
$3 + 1$	$2 + 3$	$5 + 1$	$1 + 6$
$1 + 3$	$2 + 4$	$5 + 3$	$6 + 4$

2) $2 + 7$	$6 + 2$	$7 + 3$	$7 + 1$
$5 + 2$	$1 + 7$	$6 + 4$	$4 + 5$
$6 + 3$	$2 + 5$	$5 + 4$	$8 + 1$
$7 + 2$	$5 + 5$	$9 + 1$	$2 + 6$
$4 + 4$	$6 + 1$	$8 + 2$	$4 + 1$

